

Dziady. Poema

ADAM MICKIEWICZ

Dziady. Poema

Upiór¹

Serce ustało, pierś już lodowata,
Ścięły się usta i oczy zawarły;
Na świecie jeszcze, lecz już nie dla świata!
Cóż to za człowiek? — Umarły.

Patrz, duch nadziei życie mu nadaje,
Gwiazda pamięci promyków użycza,
Umarły wraca na młodości kraje
Szukać lubego oblicza.

Pierś znowu tchnęła, lecz pierś lodowata,
Usta i oczy stanęły otworem,
Na świecie znowu, ale nie dla świata;
Czymże ten człowiek? — Upiorem.

Ci, którzy bliżej cmentarza mieszkali,
Wiedzą, iż upiór ten co rok się budzi,
Na dzień zaduszny mogiłę odwali
I dąży pomiędzy ludzi.

Aż gdy zadzwonią na niedzielę czwartą,
Wraca się nocą opadły na sile,
Z piersią skrwawioną, jakby dziś rozdartą,
Usypia znowu w mogile.

Pełno jest wieści o nocnym człowieku,
Żyją, co byli na jego pogrzebie;
Słysząc, iż zginął w młodocianym wieku,
Podobno zabił sam siebie.

Teraz zapewne wieczne cierpi kary,
Bo smutnie jęczał i płomieniem buchał;
Niedawno jeden zakrystyjan² stary
Obaczył go i podsłuchał.

Mówi, iż upiór, skoro wyszedł z ziemi,
Oczy na gwiazdę poranną wywrócił,

Duch, Gotycyzm, Trup,
Upiór

Kochanek romantyczny,
Miłość romantyczna,
Miłość silniejsza niż śmierć,
Miłość tragiczna

Pamięć, Wspomnienia

Wierzenia

Grzech, Samobójstwo

¹Upiór — Upiorem jest tu nazwany duch powracający. Według wierzeń ludowych tak powracały na ziemię zwłaszcza dusze samobójców. [przypis redakcyjny]

²zakrystyjan (z łac. *sacrista*) — dziś: zakrystianin, sługa kościelny opiekujący się świątynią, przedmiotami liturgicznymi (naczyniami i szatami) oraz przygotowujący kapłanów do obrzędów w kościele rzymskokatolickim. [przypis edytorski]

Załam ręce i usta chłodnemi
Takową skargę wyrzucił:

„Duchu przeklęty, po co wśród parowu³
Nieculej ziemi ogień życia wzniecasz?
Blasku przeklęty, zagasłeś i znowu,
Po co mi znowu przyświecasz?

O sprawiedliwy, lecz straszny wyroku!
Ujrzeć ją znowu, poznać się, rozłączyć;
I com ucierpiał, to cierpieć co roku,
I jakim skończył, zakończyć.

Kara, Cierpienie, Rozpacz,
Samotnik, Sprawiedliwość

Żeby cię znalazł, muszę między zgrają
Błądzić z długiego wyszedłszy ukrycia;
Lecz nie dbam, jak mię ludzie powitają;
Wszystkiemu doznał za życia.

Kiedyś patrzyła, musiałem jak zbrodzień
Odwracać oczy; słyszałem twe słowa,
Słyszałem co dzień, i musiałem co dzień
Milczeć jak deska grobowa.

Śmieli się niegdyś przyjaciele młodzi,
Zwali tęsknotę dziwactwem, przesadą;
Starszy ramieniem ścisną i odchodzi
Lub mądrą nudzi mię radą.

Śmieszków i radców zarówno służyłem,
Choć i sam może nie lepszy od drugich,
Sam bym się gorszył zbyt zbytnim zapalem
Lub śmiał się z żalów zbyt długich.

Ktoś inny myślał, że obrażam ciebie,
Uwłączam jego rodowitej dumie;
Przecież ulegał grzeczności, potrzebie,
Udawał, że nie rozumiem.

Lecz i ja dumny, żem go równie zbadał,
Choć mię nie pyta, chociaż milczeć umiem;
Mówiłem gwałtem, a gdy odpowiadał,
Udałem, że nie rozumiem.

Ale kto nie mógł darować mi grzechu,
Ledwie obelgę na ustach przytrzyma,
Niechętnie lica gwałci do uśmiechu
I litość kłamie oczyma;

Falsz

Takiemu tylko nigdy nie przebaczył,
Wszakżem skargami nigdy ust nie zmasał,
Anim pogardy wymówić nie raczył,
Kiedym mu uśmiech okazał.

Tęgoż dziś doznam, jeśli dziką postać
Cudnemu światu ukażę spod cieni;

³parów — rodzaj doliny, przekształconej z wąwozu, charakteryzującej się płaskim dnem i dość stromymi zboczami porośniętymi roślinnością; tu: chodzi o podługowate zagłębienie w ziemi, inną nazwę grobu, w którym zazwyczaj (poza tą jedną nocą) umarli kochanek spoczywa. [przypis edytorski]

Jedni mię będą egzorcyzmem chłostać,
Drudzy uciekną zdziwieni.

Ten dumą śmieszy, ten litością nudzi,
Inny szyderskie oczy zechce krzywić.
Do jednej idąc, za cóż tyle ludzi
Muszę obrażać lub dziwić?

Cóżkolwiek będzie, dawnym pójdę torem:
Szydercom litość, śmiech litościwemu.
Tylko, o luba! tylko ty z upiorem
Powitaj się po dawnemu.

Spojrzyj i przemów, daruj małą winę,
Że śmiem do ciebie raz jeszcze powrócić,
Mara przeszłości, na jedną godzinę
Obecne szczęście zakłócić.

Wzrok twój, nawykły do świata i słońca,
Może się trupiej nie ulęknie głowy,
I może raczysz cierpliwie do końca
Grobowej dosłuchać mowy.

I ścigać myśli po przeszłych obrazach
Błądzące jako pasożytne ziele⁴,
Które śród gmachu starego po głazach
Rozpierzchnę gałązki ściele.”

Dziady, część II

DZIADY. Jest to nazwisko uroczystości obchodzonej dotąd między pospółstwem w wielu powiatach Litwy, Prus i Kurlandii, na pamiątkę dziadów, czyli w ogólności zmarłych przodków. Uroczystość ta początkiem swoim zasięga czasów pogańskich i zwała się niegdyś uczta kozła⁵, na której przewodniczył Kozłarz, Huslar, Guślarz, razem kapłan i poeta (gęślarz⁶).

W terażniejszych czasach, ponieważ światłe duchowieństwo i właściciele usiłowali wykorzenić zwyczaj połączony z zabobnymi praktykami i zbytkiem częstokroć naganym, pospółstwo więc święci Dziady tajemnie w kaplicach lub pustych domach niedaleko cmentarza. Zastawia się tam pospolicie uczta z rozmaitego jądła, trunków, owoców i wywołują się dusze nieboszczyków. Godna uwagi, iż zwyczaj częstowania zmarłych zdaje się być wspólny wszystkim ludom pogańskim, w dawnej Grecji za czasów homerycznych, w Skandynawii, na Wschodzie i dotąd po wyspach Nowego Świata. Dziady nasze mają to szczególnie, iż obrzędy pogańskie pomieszane są z wyobrażeniami religii chrześcijańskiej, zwłaszcza iż dzień zaduszny przypada około czasu tej uroczystości. Pospółstwo rozumie, iż potrawami, napojem i śpiewami przynosi ulgę duszom czyscowym⁷.

Cel tak pobożny święta, miejsca samotne, czas nocny, obrzędy fantastyczne przemawiały niegdyś silnie do mojej imaginacji; słuchałem bajek, powieści i pieśni o nieboszczykach powracających z prośbami lub przestrogi; a we wszystkich zmyśleniach

⁴pasożytne ziele — chwast. [przypis edytorski]

⁵uczta kozła — pogański obrzęd uczty kozła utrzymał się długo, do wieku XVI, u Prusów i na Żmudzi; odbywał się on w jesieni, po żniwach. W ofierze za wyznane grzechy gromady zabijano kozła, spożywano go, a resztki biesiady zakopywano, przeznaczając je duchom przodków, zarazem bóstwom ziemnym. Obrzędowi towarzyszył kapłan, wajdelota. [przypis edytorski]

⁶gęślarz — grający na gęślach, tj. instrumencie strunowym używanym w Słowiańszczyźnie (po białorusku: *husli*). [przypis edytorski]

⁷czyscowym — dziś: czyścowym. [przypis edytorski]

pozwarych można było dostrzec pewne dążenie moralne i pewne nauki, gminnym sposobem zmysłowie⁸ przedstawiane.

Poema niniejsze przedstawi obrazy w podobnym duchu, śpiewy zaś obrzędowe, gusła i inkantacje⁹ są po większej części wiernie, a niekiedy dosłownie z gminnej poezji wzięte.

GUŚLARZ — STARZEC *pierwszy z chóru* — CHÓR *wieśniaków i wieśniaczek* — *kaplica, wieczór*.

There are more things in Heaven and Earth,
Than are dreamt of in your philosophy

Shakespeare

*Są dziwy w niebie i na ziemi, o których
ani śniło się waszym filozofom.*¹⁰

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

noc

GUŚLARZ

Zamknijcie drzwi od kaplicy
I stańcie dokoła truny¹¹;
Żadnej lampy, żadnej świecy,
W oknach zawieście całuny.
Niech księżycy jasność błada
Szczelinami tu nie wpada.
Tylko żwawo, tylko śmiało.

STARZEC

Jak kazałeś, tak się stało.

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

Czyscowe duszeczki!
W jakiegokolwiek świata stronie:
Czyli która w smole płonie,
Czyli marznie na dnie rzeczki,
Czyli dla dotkliwszej kary
W surowym wszczepiona drewnie,
Gdy ją w piecu gryzą żary,
I piszczy, i płacze rzewnie;
Każda spieszcie do gromady!
Gromada niech się tu zbierze!
Oto obchodzimy Dziady!
Zstępujcie w święty przybytek;
Jest jałmużna, są pacierze,
I jedzenie, i napitek.

Duch, Zaświaty

⁸zmysłowie — zmysłowo, w sposób przemawiający do zmysłów. [przypis edytorski]

⁹inkantacje — śpiewane lub recytowane zaklęcia, tu: przyzywające duchy itp. [przypis edytorski]

¹⁰*There are more things in Heaven and Earth (...)* *Są dziwy w niebie i na ziemi (...)* — cytat z *Hamleta* Shakespeare'a (akt I, scena 5); w rozmowie z Horacym Hamlet tymi słowami komentuje pojawienie się ducha swego zmarłego ojca. [przypis edytorski]

¹¹truna (starop.) — trumna. [przypis edytorski]

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

Podajcie mi garść kądzieli¹²,
Zapalam ją; wy z pośpiechem,
Skoro płomyk w górę strzeli,
Pędźcie go z lekkim oddechem.
O tak, o tak, dalej, dalej,
Niech się na powietrzu spali.

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

Naprzód wy z lekkimi duchy,
Coście wśród tego padolu
Ciemnoty i zawieruchy,
Nędzy, płaczu i mozołu
Zabłysnęli i splonęli
Jako ta garstka kądzieli.
Kto z was wietrznym błądzi szlakiem,
W niebieskie nie wzleciał bramy,
Tego lekkim, jasnym znakiem
Przyzywamy, zaklinamy.

CHÓR

Mówcie, komu czego braknie,
Kto z was pragnie, kto z was łaknie.

GUŚLARZ

Patrzcie, ach, patrzcie do góry,
Cóż tam pod sklepieniem świeci?
Oto złocistymi pióry
Trzepioce się dwoje dzieci.
Jak listek z listkiem w powiewie,
Kręcą się pod cerkwi wierzchołkiem;
Jak gołąbek z gołąbkim na drzewie,
Tak aniołek igra z aniołkiem.

dziecko, kondycja ludzka,
duch, zaświaty

GUŚLARZ I STARZEC

Jak listek z listkiem w powiewie,
Kręcą się pod cerkwi wierzchołkiem;
Jak gołąbek z gołąbkim na drzewie,
Tak aniołek igra z aniołkiem.

ANIOŁEK

do jednej z wieśniaczek

Do mamy lecim, do mamy.
Cóż to, mamo, nie znasz Józia?

anioł

¹²kądziel — pęk włókien do przędzenia; najczęściej włókna lnu, konopii lub wełny, które następnie przędzie się, skręcając z nich nić. [przypis edytorski]

Ja to Józio, ja ten samy¹³,
A to siostra moja Różia.
My teraz w raju latamy,
Tam nam lepiej niż u mamy.
Patrz, jakie główki w promieniu,
Ubiór z jutrzeńki światełka,
A na oboim ramieniu
Jak u motylków skrzydełka:
W raju wszystkiego dostatek,
Co dzień to inna zabawka:
Gdzie stąpim, wypływa trawka,
Gdzie dotknę, rozkwita kwiatek.

Lecz choć wszystkiego dostatek,
Dręczy nas nuda i trwoga.
Ach, mammo, dla twoich dzieciak
Zamknięta do nieba droga!

CHÓR

Lecz choć wszystkiego dostatek,
Dręczy ich nuda i trwoga,
Ach, mammo, dla twoich dzieciak
Zamknięta do nieba droga!

GUŚLARZ

Czego potrzebujesz, duszeczko,
Żeby się dostać do nieba?
Czy prosisz o chwałę Boga,
Czyli o przysmaczek słodki,
Są tu pączki, ciasta, mleczko
I owoce, i jagódki.
Czego potrzebujesz, duszeczko,
Żeby się dostać do nieba?

ANIOŁEK

Nic nam, nic nam nie potrzeba.
Zbytkiem słodczy na ziemi
Jesteśmy nieszczęśliwemi.
Ach, ja w moim życiu całem
Nic gorzkiego nie doznałem.
Pieszczoty, łakotki, swawole,
A co zrobię, wszystko caca.
Śpiewać, skakać, wybiec w pole,
Urwać kwiatków dla Rozalki,
Oto była moja praca,
A jej praca stroić lalki.
Przylatujemy na Dziady
Nie dla modłów i biesiady,
Niepotrzebna msza ofiarna;
Nie o pączki, mleczka, chrusty —
Prosim gorzycy dwa ziarna;
A ta usługa tak marna
Stanie za wszystkie odpusty.

---

¹³*ten samy* — ten sam. [przypis edytorski]

Bo słuchajcie i zważcie u siebie,
Że według bożego rozkazu:
Kto nie doznał goryczy ni razu,
Ten nie dozna słodczy w niebie.

CHÓR

Bo słuchajmy i zważmy u siebie,
Że według bożego rozkazu:
Kto nie doznał goryczy ni razu,
Ten nie dozna słodczy w niebie.

GUŚLARZ

Aniołku, duszeczko!
Czego chciałeś, macie obie.
To ziarneczko, to ziarneczko,
Teraz z Bogiem idźcie sobie.
A kto prośby nie posłucha,
W imię Ojca, Syna, Ducha.
Widzicie Pański krzyż?
Nie chcecie jadła, napoju,
Zostawcież nas w pokoju!
A kysz, a kysz!

CHÓR

A kto prośby nie posłucha,
W imię Ojca, Syna, Ducha.
Widzicie Pański krzyż?
Nie chcecie jadła, napoju,
Zostawcież nas w pokoju;
A kysz, a kysz!

WIDMO *znika.*

GUŚLARZ

Już straszna północ przybywa,
Zamykajcie drzwi na klódki;
Weźcie smolny pęk łuczywa,
Stawcie w środku kocioł wódki.
A gdy laską skinę z dala,
Niechaj się wódka zapala.
Tylko żwawo, tylko śmiało.

STARZEC

Jużem gotów.

GUŚLARZ

Daję hasło.

STARZEC

Buchnęło, zawrzało
I zgasło.

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

obrzędy, wierzenia

GUŚLARZ
Dalej wy z najcięższym duchem,
Coście do tego padło
Przykuci zbrodni łańcuchem
Z ciałem i duszą pospołu.
Choć zgon lepiankę rozkruszy,
Choć was anioł śmierci woła,
Żywot z cielesnej katuszy
Dotąd wydrzeć się nie zdoła.
Jeżeli karę tak srogą
Ludzie nieco zwolnić mogą
I zbawić piekielnej jamy,
Której jesteście tak blisko:
Was wzywamy, zaklinamy
Przez żywioł wasz, przez ognisko!

duch, zaświaty

CHÓR
Mówcie, komu czego braknie,
Kto z was pragnie, kto z was łaknie?

GŁOS
za oknem
Hej, kruki, sowy, orlice!
O wy przeklęte żarłoki!
Puśćcie mnie tu pod kaplicę,
Puśćcie mnie choć na dwa kroki.

GUŚLARZ
Wszelki duch! jakaż potwora!
Widzicie w oknie upióra?
Jak kość na polu wybladły;
Patrzcie! patrzcie, jakie lice!
W gębie dym i błyskawice,
Oczy na głowę wysiadły,
Świecą jak węgle w popiele.
Włos rozczochrany na czele.
A jak suchy snop cierniowy
Płonąc miotłę ognia ciska,
Tak od potępieńca głowy
Z trzaskiem sypią się iskrzyska.

upiór, ogień

Oko

GUŚLARZ I STARZEC
A jak suchy snop cierniowy
Płonąc miotłę ognia ciska,
Tak od potępieńca głowy
Z trzaskiem sypią się iskrzyska.

WIDMO
zza okna
Dzieci! nie znacie mnie, dzieci?
Przypatrzcie się tylko z bliska,
Przypomnijcie tylko sobie!
Ja nieboszczyk pan wasz, dzieci!
Wszak to moja była wioska.
Dziś ledwo rok mija trzeci,

pan, szlachcic, upiór

Cierpienie, Kara

Jak mnie złożyliście w grobie.
Ach, zbyt ciężka ręka boska!
Jestem w złego ducha mocy,
Okropne cierpię męczarnie.
Kędy noc ziemię ogarnie,
Tam idę szukając nocy;
A uciekając od słońca
Tak pędzę żywot tułaczy,
A nie znajdę błęd¹⁴ końca.
Wiecznych głodów jestem pastwą;
A któż mię nakarmić raczy?
Szarpie mię żarłoczne ptastwo¹⁵;
A któż będzie mój obrońca?
Nie masz, nie masz mękom końca!

CHÓR

Szarpie go żarłoczne ptastwo,
A któż mu będzie obrońca?
Nie masz, nie masz mękom końca!

GUŚLARZ

A czegoż potrzeba dla duszy,
Aby uniknąć katuszy?
Czy prosisz o chwałę nieba?
Czy o poświęcone gody?
Jest dostatkiem mleka, chleba,
Są owoce i jagody.
Mów, czego trzeba dla duszy,
Aby się dostać do nieba?

Głód, Kara, Sprawiedliwość,
Zaświaty

WIDMO

Do nieba?... bluźnisz daremnie...
O nie! ja nie chcę do nieba;
Ja tylko chcę, żeby ze mnie
Prędeż się dusza wywlekła.
Stokroć wolę pójść do piekła,
Wszystkie męki zniosę snadnie¹⁶;
Wolę jęczeć w piekle na dnie,
Niż z duchami nieczystymi
Błąkać się wiecznie po ziemi,
Widzieć dawnych uciech ślady,
Pamiętki dawnej szkarady;
Od wschodu aż do zachodu,
Od zachodu aż do wschodu
Umierać z pragnienia, z głodu
I karmić drapieżne ptaki.
Lecz niestety! wyrok taki,
Że dopóty w ciele muszę
Potępioną włóczyć duszę,
Nim kto z was, poddani moi,
Pożywi mię i napoi.

Wspomnienia, Wyrzuty
sumienia

¹⁴błęd¹⁴ — tu: błędzeniu. [przypis edytorski]

¹⁵ptastwo — ptactwo. [przypis edytorski]

¹⁶snadnie — dziś: łatwo. [przypis edytorski]

Ach, jak mnie pragnienie pali;
Gdyby mała wody miarka!
Ach! gdybyście mnie podali
Choćby dwa pszenicy ziarka!

CHÓR

Ach, jak go pragnienie pali!
Gdyby mała wody miarka!
Ach, gdybyśmy mu podali
Choćby dwa pszenicy ziarka!

CHÓR PTAKÓW NOCNYCH

Darmo żebrze, darmo płacze:
My tu czarnym korowodem,
Sowy, kruki i puchacze,
Niegdyś, panku, sługi twoje.
Któreś ty pomorzył głodem,
Zjemy pokarmy, wypijem napoje.
Hej, sowy, puchacze, kruki,
Szponami, krzywymi dzioby
Szarpajmy¹⁷ jadło na sztuki!
Chociażbyś trzymał już w gębie,
I tam ja szponę zagłębię;
Dostanę aż do wątroby.

Nie znałeś litości, panie!
Hej, sowy, puchacze, kruki,
I my nie znajmy litości:
Szarpajmy jadło na sztuki,
A kiedy jadła nie stanie,
Szarpajmy ciało na sztuki,
Niechaj nagie świecą kości.

KRUK

Nie lubisz umierać z głodu!
A pomnisz, jak raz w jesieni
Wszedłem do twego ogrodu?
Gruszka dojrzeła, jabłko się czerwieni;
Trzy dni nic nie miałem w ustach,
Otrząsnąłem jabłek kilka.
Lecz ogrodnik skryty w chrustach¹⁸
Zaraz narobił hałasu
I poszczuł psami jak wilka.
Nie przeskoczyłem tarasu¹⁹,
Dopędziła mię obława;
Przed panem toczy się sprawa,
O co? o owoce z lasu,
Które na wspólną wygodę
Bóg dał jak ogień i wodę.
Ale pan gniewny zawoła:
„Potrzeba dać przykład grozy”.
Zbiegł się lud z całego siola²⁰,

chłop, pan, ptak, zemsta,
gotycyzm

kradzież, przemoc,
własność, jabłko

Sąd

Miłosierdzie

¹⁷szarpajmy — dziś popr.: szarpmy. [przypis edytorski]

¹⁸chrusty — tu: krzaki. [przypis edytorski]

¹⁹taras — nasyp ziemny; tu: ogrodzenie. [przypis edytorski]

²⁰siolo — wieś. [przypis edytorski]

Przywiązano mnie do sochy²¹,
Zbito dziesięć pęków łozy.
Każdą kość, jak z kłosa żyto,
Jak od suchych strąków grochy,
Od skóry mojej odbito!
Nie znałeś litości, panie!

CHÓR PTAKÓW

Hej, sowy, puchacze, kruki,
I my nie znajmy litości!
Szarpajmy jadło na sztuki;
A kiedy jadła nie stanie,
Szarpajmy ciało na sztuki,
Niechaj nagie świecą kości!

SOWA

Nie lubisz umierać z głodu!
Pomnisz, jak w kucyją²² samą,
Pośród najtępszego chłodu,
Stałam z dziecięciem pod bramą.
Panie! wołałam ze łzami,
Zlituj się nad sierotami!
Mąż mój już na tamtym świecie,
Córkę zabrałeś do dwora,
Matka w chacie leży chora,
Przy piersiach maleńkie dziecię.
Panie, daj nam zapomogę,
Bo dalej wyżyć nie mogę!

wdowa, kobieta, dziecko

Ale ty, panie, bez duszy!
Hulając w pjanej ochocie,
Przewalając się po złocie,
Hajdukowi rzekłeś z cicha:
„Kto tam gościom trąbi w uszy?
Wypędź żebraczkę, do licha”.
Posłuchał hajduk niecnota,
Za włosy wywlekl za wrota!
Wepchnął mię z dzieckiem do śniegu!
Zbita i przeziębła srodze,
Nie mogłam znaleźć noclegu;
Zmarzłam z dziecięciem na drodze.
Nie znałeś litości, panie!

Miłosierdzie, Żebrak

CHÓR PTAKÓW

Hej, sowy, puchacze, kruki,
I my nie znajmy litości!
Szarpajmy jadło na sztuki,
A kiedy jadła nie stanie,
Szarpajmy ciało na sztuki,
Niechaj nagie świecą kości!

²¹ *Przywiązano... do sochy* — sochą nazywał się w staropolszczyźnie słup, tu mowa o słupie specjalnie przysposobionym do kaźni na dziedzińcu dworskim; przywiązywano doń skazańca i wymierzano mu chłostę. [przypis edytorski]

²² *w kucyją* — w dzień Wigilii świąt Bożego Narodzenia (*kucja* to nazwa potrawy wigilijnej ludów ruskich, sporządzonej z pszenicy, miodu i maku). [przypis edytorski]

WIDMO

Nie ma, nie ma dla mnie rady!
Darmo podajesz talerze,
Co dasz, to ptastwo zabierze.
Nie dla mnie, nie dla mnie Dziady!

Tak, muszę dręczyć się wiek wiekiem,
Sprawiedliwe zrządzenia boże!
Bo kto nie był ni razu człowiekiem,
Temu człowiek nic nie pomoże.

Bóg, Kondycja ludzka,
Pycha, Miłosierdzie

CHÓR

Tak, musisz dręczyć się wiek wiekiem,
Sprawiedliwe zrządzenia boże!
Bo kto nie był ni razu człowiekiem,
Temu człowiek nic nie pomoże.

GUŚLARZ

Gdy nic tobie nie pomoże,
Idźże sobie precz, nieboże.
A kto prośby nie posłucha,
W Imię Ojca, Syna, Ducha.
Czy widzisz Pański krzyż?
Nie bierzesz jadła, napoju?
Zostawże nas w pokoju!
A kysz, a kysz!

CHÓR

A kto prośby nie posłucha,
W imię Ojca, Syna, Ducha.
Czy widzisz Pański krzyż?
Nie bierzesz jadła, napoju?
Zostawże nas w pokoju!
A kysz, a kysz!

WIDMO *znika.*

GUŚLARZ

Podajcie mi, przyjaciele,
Ten wianek na koniec laski.
Zapalam święcone ziele,
W górę dymy, w górę blaski!

obrzędy, wierzenia

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

Teraz wy, pośrednie duchy,
Coście u tego padolu
Ciemnoty i zawieruchy
Żyliście z ludźmi pospołu;
Lecz, od ludzkiej wolne skazy,
Żyliście nie nam, nie światu,
Jako te cząbry i ślazy²³,

Anioł, Kobieta

²³ *cząbry i ślazy* — nazwy ziół. [przypis edytorski]

Ni z nich owocu, ni kwiatu.
Ani się ukarmi zwierzę,
Ani się człowiek ubierze;
Lecz w wonne skręcone wianki
Na ścianie wiszą wysoko.
Tak wysoko, o ziemianki,
Była wasza pierś i oko!
Która dotąd z czystym skrzydłem
Niebieskiej nie przeszła bramy,
Was tym światłem i kadzidłem
Zapraszamy, zaklinamy.

CHÓR

Mówcie, komu czego braknie,
Kto z was pragnie, kto z was łaknie.

GUŚLARZ

A toż czy obraz Bogarodzicy?
Czyli anielska postać?
Jak lekkim rzutem obręcza
Po obłokach zbiega tęcza,
By z jeziora wody dostać,
Tak ona świeci w kaplicy.
Do nóg biała spływa szata,
Włos z wietrzykami swawoli,
Po jagodach uśmiech lata,
Ale w oczach łza niedoli.

Matka Boska

GUŚLARZ I STARZEC

Do nóg biała spływa szata,
Włos z wietrzykami swawoli,
Po jagodach uśmiech lata,
Ale w oczach łza niedoli.

duch, kobieta, kondycja
ludzka, miłość

GUŚLARZ I DZIEWCZYNA

GUŚLARZ

Na głowie ma kraśny wianek²⁴,
W ręku zielony badylek,
A przed nią bieży²⁵ baranek,
A nad nią leci motylek.
Na baranka bez ustanku
Woła: baś, baś, mój baranku,
Baranek zawsze z daleka:
Motylka różeczką goni
I już, już trzyma go w dłoni;
Motylek zawsze ucieka.

sielanka

DZIEWCZYNA

Na głowie mam kraśny wianek,
W ręku zielony badylek,
Przedemną bieży baranek,

²⁴Na głowie ma kraśny wianek... (odnośnie wersów 386–405 i 406–417) — w wydaniu z roku 1823 poeta zaznacza, że zwrotki te mają być śpiewane jako duet (Duo), zaś od wiersza 406 śpiewa sama Dziewczyna, co w powyższym wydaniu było oznaczone napisem Aria. [przypis edytorski]

²⁵bieży — biegnie. [przypis edytorski]

Nade mną leci motylek.
Na baranka bez ustanku
Wołam: baś, baś, mój baranku,
Baranek zawsze z daleka;
Motylka różeczką gonię
I już, już chwytam go w dłonie;
Motylek zawsze ucieka.

DZIEWCZYNA

Tu niegdyś w wiosny poranki
Najpiękniejsza z tego siola,
Zosia pasając baranki
Skacze i śpiewa wesoła.
La la la la

Oleś za gołąbków parę
Chciał raz pocałować w usta;
Lecz i prośbę, i ofiarę
Wyśmiała dziewczyna pusta.
La la la la

Józio dał wstążkę pasterce,
Antoś oddał swoje serce;
Lecz i z Józia, i z Antosia
Śmieje się pierzchliwie Zosia²⁶.
La la la la

Tak, Zosią byłam, dziewczyną z tej wioski.
Imię moje u was głośne,
Że chociaż piękna, nie chciałam zamęścia
I dziewiętnastą przeigrawszy wiosnę,
Umarłam nie znając troski
Ani prawdziwego szczęścia.
Żyłam na świecie; lecz, ach! nie dla świata!
Myśl moja, nazbyt skrzydlata,
Nigdy na ziemskiej nie spoczęła błoni.
Za lekkim zefirkiem goni,
Za muszką, za kraśnym wiankiem,
Za motylkiem, za barankiem;
Ale nigdy za kochankiem.
Pieśni i fletów słuchałam rada:
Często, kiedy sama pasę,
Do tych pasterzy goniłam stada,
Którzy mą wielbili krasę;
Lecz żadnego nie kochałam.
Za to po śmierci nie wiem, co się ze mną dzieje,
Nieznajomym ogniem pałam;
Choć sobie igras do woli,
Latam, gdzie wietrzyk zawieje,
Nic mię nie smuci, nic mię nie boli,
Jakie chcę, wyrabiam cuda.
Przędę sobie z tęczy rąbki²⁷,
Z przezroczystych łez poranku²⁸
Tworzę motylki, gołąbki.

Kobieta, Młodość,
Kondycja ludzka, Szczęście

Próżność

Nauka, Nuda

²⁶Z Getego. Swobodny przekład z wiersza Goethego *Die Spröde (Nieprzystępna)*. [przypis autorski]

²⁷*rąbek* — rodzaj cienkiej podłużnej chusty. [przypis edytorski]

²⁸Z... *łez poranku* — z kropli rosy. [przypis edytorski]

Przecież nie wiem, skąd ta nuda:
Wyglądam kogoś za każdym szelestem,
Ach, i zawsze sama jestem!
Przykro mi, bez ustanku
Wiatr mną jak piórkiem pomiata.
Nie wiem, czy jestem z tego, czy z tamtego świata:
Gdzie się przybliżam, zaraz wiatr oddali,
Pędzi w górę, w dół, z ukosa:
Tak pośród pierzchliwej fali
Wieczną przelatując drogę,
Ani wzbić się pod niebiosa,
Ani ziemi dotknąć nie mogę.

CHÓR

Tak pośród pierzchliwej fali
Przez wieczne lecąc bezdroże,
Ani wzbić się pod niebiosa,
Ani dotknąć ziemi nie może.

GUŚLARZ

Czego potrzebujesz, duszeczko,
Żeby się dostać do nieba?
Czy prosisz o chwałę Boga,
Czy o przysmaczek słodki?
Są tu pączki, ciasta, mleczko,
I owoce, i jagódki.
Czego potrzebujesz, duszeczko.
Żeby się dostać do nieba?

DZIEWCZYNA

Nic mnie, nic mnie nie potrzeba!
Niechaj podbiegną młodzieńce,
Niech mię pochwycą za ręce,
Niechaj przyciągną do ziemi,
Niech poigram chwilkę z niemi.
Bo słuchajcie i zważcie u siebie,
Że według bożego rozkazu:
Kto nie dotknął ziemi ni razu,
Ten nigdy nie może być w niebie.

ciało

CHÓR

Bo słuchajmy i zważmy u siebie,
Że według bożego rozkazu:
Kto nie dotknął ziemi ni razu,
Ten nigdy nie może być w niebie,

GUŚLARZ

do kilku wieśniaków

Darmo bieżycie; to są marne cienie,
Darmo rączki ściąga biedna,
Wraz ją spędzi wiatru tchnienie.
Lecz nie płacz, piękna dziewico!
Oto przed moją źrenicą
Odkryto przyszłe wyroki:
Jeszcze musisz sama jedna

wizja

Wiatr

Latać z wiatrem przez dwa roki,
A potem staniesz za niebieskim progiem.
Dziś modlitwa nic nie zjedna.
Lećże sobie z Panem Bogiem.
A kto prośby nie posłucha,
W imię Ojca, Syna, Ducha!
Czy widzisz Pański krzyż?
Nie chciałaś jadła, napoju?
Zostawże nas w pokoju.
A kysz, a kysz!

CHÓR

A kto prośby nie posłucha,
W imię Ojca, Syna, Ducha!
Czy widzisz Pański krzyż?
Nie chciałaś jadła, napoju?
Zostawże nas w pokoju.
A kysz, a kysz!

DZIEWICA *znika.*

GUŚLARZ

Teraz wszystkie dusze razem,
Wszystkie i każdą z osobna,
Ostatnim wołam rozkazem!
Dla was ta biesiada drobna;
Garście maku, soczewicy
Rzucam w każdy róg kaplicy.

obrzędy, wierzenia

CHÓR

Bierzcie, czego której braknie,
Która pragnie, która łaknie.

GUŚLARZ

Czas odemknąć drzwi kaplicy.
Zapalcie lampy i świecy.
Przeszła północ, kogut pieje,
Skończona straszna ofiara,
Czas przypomnieć ojców dzieje.
Stójcie...

Noc

CHÓR

Cóż to?

GUŚLARZ

Jeszcze mara!

kochanek romantyczny,
upiór, obrzędy

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

do jednej z wieśniaczek
Pasterko, ot tam w żałobie...
Wstań, bo czy mi się wydaje,

Czy ty usiadłaś na grobie?
Dziatki! patrzajcie, dla Boga!
Wszak to zapada podłoga
I blade widmo powstaje;
Zwraca stopy ku pasterce²⁹
I stanęło tuż przy boku.
Zwraca lice³⁰ ku pasterce,
Białe lice i obsłony,
Jako śnieg po nowym roku.
Wzrok dziki i zasępiony
Utopił całkiem w jej oku.
Patrzcie, ach, patrzcie na serce!
Jaka to pąsowa pręga³¹,
Tak jakby pąsowa wstęga
Albo jak sznurkiem korale,
Od piersi aż do nóg sięga.
Co to jest, nie zgadnę wcale!
Pokazał ręką na serce,
Lecz nic nie mówi pasterce.

Wzrok

Serce

CHÓR

Co to jest, nie zgadnem wcale.
Pokazał ręką na serce,
Lecz nic nie mówi pasterce.

GUŚLARZ

Czego potrzebujesz, duchu młody?
Czy prosisz o chwałę nieba?
Czyli o święcone gody?
Jest dostatkiem mleka, chleba,
Są owoce i jagody.
Czego potrzebujesz, duchu młody,
Żeby się dostać do nieba?

WIDMO *milczy.*

CHÓR

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

Odpowiadaj, maro błada!
Cóż to, nic nie odpowiada?

CHÓR

Cóż to, nic nie odpowiada?

GUŚLARZ

Gdy gardzisz mszą i pierogiem.
Idźże sobie z Panem Bogiem;
A kto prośby nie posłucha,

²⁹ku pasterce — jeżeli Widmo jest tą samą postacią, co Pustelnik z cz. IV, to Pasterka jest ukochaną jego, wymienioną tam nawet po imieniu: Maria. Miejsce to, w związku ze wskazówką podaną później w sc. IX Części III, pozwoliłoby oznaczyć czas akcji cz. II, a zapewne i IV może na Zaduszki r. 1821. [przypis edytorski]

³⁰lice a. lica — twarz. [przypis edytorski]

³¹pąsowa pręga — wyjaśni się dopiero w cz. IV, że to znak śmierci samobójczej. [przypis edytorski]

W imię Ojca, Syna, Ducha!
Czy widzisz Pański krzyż?
Nie chciałeś jadła, napoju?
Zostawże nas w pokoju.
A kysz, a kysz!

WIDMO *stoi*.

CHÓR
A kto prośby nie posłucha,
W imię Ojca, Syna, Ducha!
Czy widzisz Pański krzyż?
Nie chciałeś jadła, napoju?
Zostawże nas w pokoju.
A kysz, a kysz!

GUŚLARZ
Przebóg! cóż to za szkarada?
Nie odchodzi i nie gada!

CHÓR
Nie odchodzi i nie gada!

GUŚLARZ
Duszo przeklęta czy błoga³²,
Opuszczaj święte obrzędy!
Oto roztwarta podłoga,
Kędy wszedłeś, wychodź tędy.
Bo cię przeklnę w imię Boga.

Przekleństwo

po pauzie
Precz stąd na lasy, na rzeki,
I zgin, przepadnij na wieki!

WIDMO *stoi*.
Przebóg! cóż to za szkarada?
I milczy, i nie przepada!

CHÓR
I milczy, i nie przepada!

GUŚLARZ
Darmo proszę, darmo gromię,
On się przeklęctwa nie boi.
Dajcie kropidło z ołtarza...
Nie pomaga i kropidło!
Bo utrapione straszycło
Jak stanęło, tak i stoi,
Niemo, głucho, nieruchomie,
Jak kamień pośród cmentarza.

CHÓR
Bo utrapione straszycło
Jak stanęło, tak i stoi,

---

³²*błoga* — tu: błogosławiona, czyli zbawiona. [przypis edytorski]

Niemo, głucho, nieruchomie,
Jak kamień pośród cmentarza.

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?

GUŚLARZ

To jest nad rozum człowieczy!
Pasterko! znasz tę osobę?
W tym są jakieś straszne rzeczy.
Po kim ty nosisz żalobę?
Wszak mąż i rodzina zdrowa?
Cóż to! nie mówisz i słowa?
Spojrzyj, odezwij się przecie!
Czyś ty martwa, moje dziecko?
Czegóż uśmiechasz się? czego?
Co w nim widzisz wesołego?

Miłość romantyczna,
Miłość silniejsza niż śmierć,
Żaloba

CHÓR

Czegóż uśmiechasz się, czego?
Co w nim widzisz wesołego?

GUŚLARZ

Daj mnie stułę i gromnicę,
Zapalę, jeszcze poświęcę...
Próżno palę, próżno święcę,
Nie znika przeklęta dusza.
Weźcie pasterkę pod rękę,
Wyprowadźcie za kaplicę.
Czegóż oglądasz się, czego?
Co w nim widzisz powabnego?

Obrzędy, Obyczaje

CHÓR

Czegóż oglądasz się? czego?
Co w nim widzisz powabnego?

GUŚLARZ

Przebóg, widmo kroku rusza!
Gdzie my z nią, on za nią wszędzie...
Co to będzie, co to będzie?

CHÓR

Gdzie my z nią, on za nią wszędzie.
Co to będzie, co to będzie?

Dziady, część IV

*Mieszkanie Księdza — stół nakryty, tylko co po wieczerzy — KSIĄDZ — PUSTELNIK —
dzieci — dwie świece na stole — lampa przed obrazem Najświętszej Panny Marii — na
scianie zegar bijący.*

*Ich hab alle mürrbe Leichenschleier auf, die in Särgen lagen — ich entfernte den erhabenen
Trost der Ergebung, bloss um mir immer fort zu sagen: „Ach, so war es ja nicht! — Tausend*

*Freuden sind auf ewig nachgeworfen in Gräfte und [du] stehst allein hier und überrechnest sie!" Dürftiger! Dürftiger! Schlage nicht das ganze zerrissene Buch der Vergangenheit auf!... Bist du noch nicht traurig genug?*³³

Jean Paul

KSIĄDZ
Dzieci, wstawajmy od stoła!
Teraz, po powszednim chlebie,
Klękajcie przy mnie dokoła,
Podziękujmy Ojcu w niebie.
Dzień dzisiejszy³⁴ Kościół święci
Za tych spółchrześcijan dusze,
Którzy spomiędzy nas wzięci
Czyscowe cierpią katusze.
Za nich ofiarujmy Bogu.

dziecko, ksiądz, książka,
pobożność, chleb

rozkładając książkę
Oto stosowna nauka.

DZIECI
czytając
„Onego czasu...”

KSIĄDZ
Kto tam? kto tam stuka?

PUSTELNIK *wchodzi ubrany dziwacznie.*

DZIECI
Jezus, Maryja!

KSIĄDZ
Któż to jest na progu?

zmieszany
Ktoś ty taki?... po co?... na co?

DZIECI
Ach, trup, trup! upiór, ladaco!
W imię Ojca!... zgin, przepadaj!

KSIĄDZ
Ktoś ty, bracie? odpowiadaj.

PUSTELNIK
powolnie i smutnie
Trup... trup!... tak jest, moje dziecię.

kochanek romantyczny,
samotnik, trup

³³„Podniosłem wszystkie zmurszałe całuny leżące w trumnach; oddaliłem wzniosłą pociechę rezygnacji, jedynie po to, by sobie wciąż mówić: — Ach, przecież to tak nie było! Tysiąc radości zrzucano na zawsze w doły grobowe, a ty stoisz tu sam i przeliczasz je. Nienasycony! nienasycony! nie otwieraj całkowicie podartej księgi przeszłości!... Czyż nie dość jeszcze jesteś smutny?” — cytat z: Jean Paul (Jean Paul Friedrich Richter) *Biografische Belustigungen unter der Gehirnschale einer Riesin. Eine Geistesgeschichte (Rozrywki biograficzne pod czaszką olbrzymki. Opowieść o duchach)*. [przypis redakcyjny]

³⁴Dzień dzisiejszy — Zaduszki. [przypis redakcyjny]

DZIECI

Trup... trup... ach! ach! nie bierz tata³⁵!

PUSTELNIK

Umarły!... o nie! tylko umarły dla świata!
Jestem pustelnik, czy mnie rozumiecie?

KSIĄDZ

Skąd przychodzisz tak nierano³⁶?
Kto jesteś? jakie tve miano³⁷?
Kiedy się tobie przypatruję z bliska,
Zdaje się, że cię kiedyś widziałem w tej stronie.
Powiedz, mój bracie, jakiegoś ty rodu?

PUSTELNIK

O tak! tak, byłem tutaj... o, dawno! za młodu!
Przed śmiercią!... będzie trzy lata!
Lecz co tobie do mego rodu i nazwiska?
Gdy dzwonią po umarłym, dziad stoi przy dzwonie,
Pytają ludzie, kto zeszedł ze świata?

udając dziada

„A na co ta ciekawość? zmów tylko pacierze”.
Otóż ja także umarły dla świata.
Na co tobie ciekawość, zmów tylko pacierze.
Nazwiska.

patrzy na zegar

jeszcze rano... powiedzieć nie mogę;
Idę z daleka, nie wiem, z piekła czyli z raję,
I dążę do tegoż kraju³⁸.
Mój Księżę, pokaż, jeśli wiesz, drogę!

KSIĄDZ

łagodnie, z uśmiechem

Dróg śmierci pokazywać nie chciałbym nikomu.

poufale

My, księża, tylko błędne prostujemy ścieżki.

PUSTELNIK

z żalem

Inni błędzą, Ksiądz w małym, ale własnym domu,
Czy to na wielkim świecie pokój lub zamieszki,
Czy gdzie naród upada, czy kochanek ginie,
O nic nie dbasz usiadłszy z dziećmi przy kominie.
A ja się męczę w słotnej, ciemnej porze!
Słyszysz, jaki szturm na dworze?
Czy widzisz lyskanie gromu?

ogląda się

³⁵nie bierz tata — jesteśmy w mieszkaniu księdza grecko-katolickiego; w w. 357 mowa o jego zmarłej małżonce. [przypis redakcyjny]

³⁶nierano — późno. [przypis edytorski]

³⁷miano — imię. [przypis edytorski]

³⁸do tegoż kraju — do tego samego, tzn. pośmiertnego. [przypis redakcyjny]

Czas, Młodość, Przemiana,
Przemijanie

Ksiądz, Zaświaty

Bezpieczeństwo, Dom

Burza

Błogosławione życie w małym, własnym domu!

śpiewa

Kto miłości nie zna, ten żyje szczęśliwy,
I noc ma spokojną, i dzień nietęskliwy³⁹.
W cichym, własnym domu!

Serce

śpiewa

Z pałaców sterczących dumnie⁴⁰
Znijdź, piękna, do mojej chatki;
Znajdziesz u mnie świeże kwiatki,
Czułe serce znajdziesz u mnie.
Widzisz ptasząt zalecanki,
Słyszysz srebrny szmer strumyka;
Dla kochanka i kochanki
Dosyć domku pustelnika.

KSIĄDZ

Kiedy tak chwalisz mój dom i kominek,
Patrz, oto ogień służąca nakłada,
Siądź i pogrzej się; tobie potrzebny spoczynek.

Sługa

PUSTELNIK

Pogrzej się! dobra, Księżu, arcyprzednia rada!

miłość, ogień

śpiewa pokazując na piersi

Nie wiesz, jaki tu żar płonie,
Mimo deszczu, mimo chłodu,
Zawsze płonie!
Nieraz chwytam śniegu, lodu,
Na gorącym cisnę łonie;
I śnieg tonie, i lód tonie,
Z piersi moich para bucha,
Ogień płonie!
Stopiłby kruszce i głązy,
Gorszy niż ten tysiąc razy,

pokazując kominek

Milion razy!
I śnieg tonie, i lód tonie,
Z piersi moich para bucha,
Ogień płonie!

KSIĄDZ

na stronie

Ja swoje, a on swoje; — nie widzi, nie słucha.

do PUSTELNIKA

Jednak do nitki przemoczony wszystek,
Zbladłeś, przeziąbłeś strasznie, drżysz jak listek.
Ktokolwiek jesteś, długą przejść musiałeś drogę.

³⁹Pieśń gminna. [przypis autorski]

⁴⁰Z Szyllera. — Swobodna przeróbka ostatniej zwrotki z wiersza Fryderyka Schillera *Der Jungling am Bache* (*Młodzieniec nad potokiem*). [przypis autorski]

PUSTELNIK

Kto jestem?... jeszcze rano⁴¹... powiedzieć nie mogę.
Idę z daleka, nie wiem, z piekła czyli z raję,
A dążę do tegoż kraju.
Tymczasem małą dam tobie przestrozę.

Ksiądz, Zaświaty, Rozpacz,
Pozory

KSIĄDZ

na stronie

Trzeba z nim, widzę, innego sposobu.

PUSTELNIK

Pokaż... wszak dobrze wiesz do śmierci drogę?

czas, młodość, miłość
tragiczna

KSIĄDZ

Dobrze, gotówem⁴² na wszelkie usługi,
Lecz od twojego wieku aż do grobu
Gościniec jest arcydługi.

PUSTELNIK

z pomieszczeniem i smutnie sam do siebie

Ach, tak prędko przebiegłem gościniec tak długi!

KSIĄDZ

Dlatego jesteś znużony i chory.
Posil się; wraz przyniosę jadło i napoje.

PUSTELNIK

z obłąkaniem

A potem pójdziem?

KSIĄDZ

z uśmiechem

Zróbmy na drogę przybory.
Czy dobrze?

PUSTELNIK

z rozstargnieniem i nieuwagą

Dobrze.

KSIĄDZ

Chodźcie, dzieci moje!

Oto mamy w domu gościa;
Nim ja powrócę, bawcie jegomościa.

odchodzi

DZIECKO

oglądając

dziecko, kara, miłość
niespełniona, miłość
tragiczna, szaleniec,
szczęście, śmiech

⁴¹*Jeszcze rano* — *jeszcze wcześniej*. Porę akcji oznaczono niżej w w. 141: Pustelnik wszedł do Księdza tuż przed godz. 9 wieczór. Według prof. Pigońa związek chronologiczny między cz. II a IV nie występuje dość jasno: w cz. II Widmo zjawia się na obrzędzie, kiedy już „przeszła północ” (w. 515), w cz. IV Pustelnik znika z plebanii właśnie o północy. Wynikałoby stąd, że akcja cz. IV rozgrywa się albo tego samego dnia, lecz wcześniej niż akcja cz. II, albo też nie tego samego roku. [przypis redakcyjny]

⁴²*gotówem* — *jestem gotów*. [przypis edytorski]

Czemu waspan tak jesteś dziwacznie ubrany?
Jak strach albo rozbójnik, co to mówią w bajce,
Z różnych kawałków sukmany,
Na skroniach trawa i liście,
Wytarte płótno, przy pięknej kitajce⁴³?

postrzega sztylet, PUSTELNIK chowa
Jaka to na sznurku blacha?
Różne paciorki, wstążek okrajce?
Cha cha cha cha!
Dalibóg, waspan wyglądasz na stracha!
Cha cha cha cha!

PUSTELNIK
zrywa się i jakby przypomina się
O dziatki, wy się ze mnie śmiać nie powinniście!
Słuchajcie, znałem pewną kobietę za młodu,
Tak jak ja nieszczęśliwą, z takiego powodu!
Miała taką sukienkę i na głowie liście.
Gdy weszła do wsi, cała wieś nawiałem,
Uragając się z jej biedy,
Pędzi, śmieje się, wykrzyka,
Podrzyżnia, palcem wytyka:
Ja się raz tylko, raz tylko zaśmiałem!
Kto wie, jeśli nie za to?... słuszne sądy boże!
Lecz któż mógł przewidzieć wtedy,
Że ja podobną sukienkę włożę?
Ja byłem taki szczęśliwy!

śpiewa
Kto miłości nie zna, ten żyje szczęśliwy,
I noc ma spokojną, i dzień nietęskliwy.

Śpiew

KSIĄDZ *przychodzi z winem i talerzem.*

PUSTELNIK
z wymuszoną wesołością
Księżo, a lubisz ty smutne piosenki?

kochanek romantyczny,
miłość tragiczna,
samobójstwo, ksiądz

KSIĄDZ
Nasłuchałem się ich w życiu dosyć, Bogu dzięki!
Lecz nie traćmy nadziei, po smutkach wesele⁴⁴.

PUSTELNIK
śpiewa
A odjechać od niej nudno⁴⁵,
A przyjechać do niej trudno!⁴⁶
Prosta piosenka, ale dobrą myśl zawiera!

KSIĄDZ
No! potem o tym, teraz zajrzyjmy do misy.

jedzenie

⁴³*kitajka* — rodzaj materii jedwabnej (pierwotnie chińskiej, skąd nazwa od *Kitaj* — Chiny), tafta. [przypis redakcyjny]

⁴⁴*po smutkach wesele* — w myśl starożytnego przysłowia: *post nubila Phoebus* — po chmurach słońce. [przypis redakcyjny]

⁴⁵*nudno* — w znaczeniu prowinc: przykro, smutno. [przypis redakcyjny]

⁴⁶Z pieśni gminnej. [przypis autorski]

PUSTELNIK

Prosta pieśń! o! w romansach znajdziesz lepszych wiele!

z uśmiechem, biorąc książki z szafy
Księżo, a znasz ty żywot Heloisy⁴⁷?
Znasz ogień i łzy Wertera⁴⁸?

Książka, Miłość, Poeta,
Poezja

śpiewa
Tylem wytrwał, tyle wycierpiałem,
Chyba śmiercią bole się ukoją;
Jeślim płochym obraził zapalem;
Tę obrazę krwią okupię moją⁴⁹⁵⁰.

dobywa sztylet

KSIĄDZ

wstrzymuje

Co to ma znaczyć?... szalony! czy można?
Odbierzcie mu żelazo, rozdejmijcie⁵¹ pięście.
Jesteś ty chrześcijanin? taka myśl bezbożna!
Znasz ty Ewangeliją?

PUSTELNIK

A znasz ty nieszczęście?

chowa sztylet
Ale dobrze! nie trzeba chwytac się przed porą,

patrzy na zegar
Skazówka na dziewiątej i trzy świece⁵² gorą!

śpiewa
Tylem wytrwał, tyle wycierpiałem,
Chyba śmiercią bole się ukoją;
Jeślim płochym obraził zapalem,
Tę obrazę krwią okupię moją.

Za coś dla mnie tyle ulubiona?
Za com z twoim spotkał się wejrzeniem?
Jednąm wybrał z tylu dziewcząt grona,
I ta cudzym przykuta pierścieniem!

Ach, jeśli ty Getego znasz w oryginale,
Gdyby przy tym jej głoszek i dźwięk fortepianu!
Ale cóż? ty o boskiej tylko myślisz chwale,
Oddany twego tylko powinnościom stanu.

⁴⁷ *żywot Heloizy* — chodzi o poczytny wówczas romans J. J. Rousseau *Nowa Heloiza*. [przypis redakcyjny]

⁴⁸ *ogień i łzy Wertera* — powieść J. W. Goethego *Cierpienia młodego Wertera* przedstawiała nieszczęśliwą miłość bohatera, zakończoną samobójstwem. [przypis redakcyjny]

⁴⁹ Z Getego. [przypis autorski]

⁵⁰ Wzmianka nieściśła; jest to swobodny przekład wiersza nie Goethego, lecz K. E. Heitzensteina, a tylko na temat poddany przez utwór Goethego: *Lotte bei Werthers Grabe (Lotta u grobu Wertera)*. Pieśń ta była bardzo rozpowszechniona w Niemczech. [przypis redakcyjny]

⁵¹ *rozdejmijcie* — rozewrzyjcie, roztwórzcie. [przypis redakcyjny]

⁵² *trzy świece* — według wyobrażeń ludowych trzy światła miały własność przyciągania zjaw duchowych. — Te trzy światła będą gasnąć po kolei same przez się co godzina (w. 709, 1126, wskazówka po w. 1281), zamykając trzy stopnie wyznań Gustawa. Tajemnicze ich gaśnięcie ma podkreślać nadprzyrodzony charakter zjawiska Pustelnika. Według wskazówki inscenizacyjnej przed tekstem, palą się dwie świece na stole i lampka przed obrazem, a zatem trzy światła. [przypis redakcyjny]

przerzucając książkę

Wszakże lubisz książki świeckie?...

Ach, te to, książki zbójckie!

ciska książką

Młodości mojej niebo i tortury!

One zwichnęły osadę mych skrzydeł

I wyłamały do góry,

Że już nie mogłem na dół skręcić lotu.

Kochanek przez sen tylko widzianych mamideł;
Nie cierpiąc rzeczy ziemskich nudnego obrotu,
Gardzący istotami powszedniej natury,
Szukałem, ach! szukałem tej boskiej kochanki,
Której na podłonecznym nie bywało świecie,
Którą tylko na falach wyobraźnej pianki
Wydęło tchnienie zapału,
A żądza w swoje własne przystroiła kwiecie.
Lecz gdy w czasach tych zimnych nie ma ideału,
Przez terażniejszość w złote odleciałem wieki,
Bujałem po zmyślonym od poetów niebie,
Goniąc i błędząc, w błędach nieznużony goniec;
Wreszcie, na próżno zbiegłszy kraj daleki,
Spadam i już się rzucam w brudne uciech rzeki:
Nim rzucę się, raz jeszcze spojrzę koło siebie!
I znalazłem ją na koniec!
Znalazłem ją blisko siebie,
Znalazłem ją!... ażebym utracił na wieki!

Marzenie, Życie snem

KSIĄDZ

Podzielam twoją boleść, nieszczęśliwy bracie!
Lecz może jest nadzieja? są różne sposoby...
Słuchaj, czy już od dawna doświadczasz choroby?

choroba, dziecko, kochanek
romantyczny, szaleniec,
szaleństwo

PUSTELNIK

Choroby?

KSIĄDZ

Czy już dawno płaczesz po twej stracie?

PUSTELNIK

Jak dawno? dałem słowo, powiedzieć nie mogę;
Kto inny powie tobie. Mam ją towarzysza,
Zawždy z nim razem odbywamy drogę!

ogląda się

Ach, tu tak ciepło, wygodna zacisza;

A na podwórzu wicher, gromy, burza sroga!

Mój towarzysz zapewne biedny drży u proga!

Gdy nas razem wyroki nielitośne pędzą,

Dobry Księżu, i jego przyjmij na gospodę.

KSIĄDZ

Nigdy nie zamykałem drzwi moich przed nędzą.

PUSTELNIK

Ale stój, stój, mój bracie, ja sam go przywiode.

odchodzi

DZIECIĘ

Cha cha cha! tato, co się jemu dzieje?

Biega i gada ani to, ni owo.

Jakie dziwaczne ubiory!

KSIĄDZ

Dzieci, będzie ten płakał, kto się z płaczu śmieje!

Nie śmiejcie się! to człowiek bardzo biedny, chory.

Śmiech

DZIECI

Chory? a on tak biega, wygląda tak zdrowo!

rozum, serce

KSIĄDZ

Zdrów na twarzy, lecz w sercu głębokie ma rany.

PUSTELNIK

ciągnąc gałąź jedliny

Chodź, bracie, chodź tu!...

KSIĄDZ

do DZIECI

On ma rozum pomieszany.

PUSTELNIK

do jodły

Chodź, bracie, nie lękaj się dobrego księżyny.

rośliny

DZIECI

Tato! ach, patrzaj, co on w ręku niesie:

Jak zbójca z wielką gałęzią jedliny.

PUSTELNIK

do KSIĘDZA, ukazując gałąź

Pustelnik przyjaciela znajdzie chyba w lesie!

Może cię zdziwiwia jego postać?

KSIĄDZ

Czyja?

PUSTELNIK

Mojego przyjaciela.

KSIĄDZ

Jako? tego kija?

PUSTELNIK

Niezgrabny, jak mówiłem, wychowany w lesie.

Przywitaj się!

podnosi gałąź

DZIECI

Co robisz? co robisz? ach, zbójca!
Pójdźże precz, rozbójniku, nie zabij nam ojca!

PUSTELNIK

O, prawda, moje dziatki, jest to wielki zbójca!
Ale on tylko sam siebie rozbija!

samobójstwo

KSIĄDZ

Upamiętaj się, bracie; do czego ta jodła?

PUSTELNIK

Jodła? a, Ksiądz uczony! o głowo ty, głowo!
Przypatrz się lepiej, poznaj gałąź cyprysową;
To pamiątki rozstania, mego losu godła.

bierze książki

Weź księgę, i odczytaj dzieje zeszłych wieków:
Dwie były poświęcone krzewiny u Greków.
Kto kochał, od swej lubej ukochany wzajem,
Błogie włosy mirtowym przyozdabiał majem.

Drzewo

po pauzie

Jej ręką ułamana gałąź cyprysowa
Zawsze mi przypomina ostatnie „bądź zdrowa!”
Przyjąłem ją, schowałem, dotąd wiernie służy!
Nieczuła, lepsza od tych niby czułych ludzi.
Jej płacz mój nie rozśmiesza i skarga nie nudzi;
Jedna mi pozostała, z przyjaciół tak wielu!
Wszystkie tajniki serca mojego posiada;
Jeśli chcesz o mnie wiedzieć, pytaj, przyjacielu,
Zostawię was sam na sam, niech resztę wygada.

Przyjaźń, Samotnik

do gałęzi

Powiedz, jak dawno płacę lubej straty.
Dawno to być musiało! przed dawnymi laty!
Pamiętam, kiedy cyprys przyjąłem z jej ręki
Był to listeczek taki, ot taki maleńki;
Zaniosłem, posadziłem na piasku, daleko...
I gorącą łez moich polewałem rzeką.
Patrz, jaka z liścia gałązka urosła,
Jaka gęsta i wyniosła!
Kiedy mię boleść ostatnia dotłoczy,
Nie chcąc na zagniewane poglądać niebios⁵³,
Okryłem mój grobowiec cieniem tych warkoczy.

z łagodnym uśmiechem

Ach, taki właśnie był kolor jej włosów
Jak te cyprysu gałązki! Chcesz? pokażę.

Kochanek romantyczny,
Cierpienie, Ciało,
Cierpienie, Śmierć

szuka i ciągnie od piersi

Nie mogę odpiąć tej zawiązki.

coraz z większym sileniem się

⁵³zagniewane... niebios — aluzja do śmierci samobójczej Pustelnika. [przypis redakcyjny]

Zawiązka miękka... z warkocza dziewicy...
Lecz skorom tylko położył na łonie,
Opasała mię wkoło na kształt włosienicy;
Pierś przejada... w ciało tonie!...
Tonie, tonie, i wkrótce przetnie mi oddechy!
Wiele cierpię! ach! bo też wielkie moje grzechy!

Miłość romantyczna

KSIĄDZ

Uspokój się, uspokój! Przyjm słowo pociechy!
Ach, tak okropne bole, moje dziecię,
Za tve na ziemi jakieżkolwiek grzechy
Przyjmie w rachunku Bóg na tamtym świecie!

ksiądz

PUSTELNIK

Grzechy? i proszę, jakież moje grzechy?
Czyliż niewinna miłość wiecznej godna męki?
Ten sam Bóg stworzył miłość, który stworzył wdzięki.
On dusze obie łańcuchem uroku
Powiązał na wieki z sobą!
Wprzód, nim je wyjął ze światłości stoku,
Nim je stworzył i okrył cielesną żalobą,
Wprzódy je powiązał z sobą!
Teraz, kiedy złych ludzi odłącza nas ręka,
Rozciąga się ten łańcuch, ale się nie spęka!
Czucia nasze dzielącej uległe przeszkodzie,
Chociaż nigdy nie mogą napotkać się z bliska,
Przecież zawždy po jednym biegają obwodzie,
Łańcuchem od jednego skreśłone ogniska.

KSIĄDZ

Jeżeli Pan Bóg złączył, ludzie nie rozłączą!
Może się troski wasze pomyślnie zakończyć.

rozstanie

PUSTELNIK

Chyba tam! gdy nad podłym wzbijemy się ciałem,
Złączy się znowu jedność, dusza z duszą zleje;
Bo tutaj wszelkie dla nas umarły nadzieje,
Tutaj ja się z mą lubą na wieki rozstałem!

Dusza

po pauzie

Obraz tego rozstania dotąd w myśli stoi.
Pamiętam, śród jesieni... przy wieczornym chłodzie;
Jutro miałem wyjechać... błądzę po ogrodzie!
W rozmyślanii, w modlitwach szukałem tej zbroi,
Którą bym odział serce, miękkie z przyrodzenia,
I wytrzymał ostatni pocisk jej spojrzenia!
Błądziłem po zaroślach, gdzie mnie oczy niosą.
Noc była najpiękniejsza!
Pamiętam dziś jeszcze:
Na kilka godzin pierwszej wylały się deszcze,
Cała ziemia kroplistą połyskała rosą.
Doliny mgła odziewa jakby morze śniegu,
Z tej strony chmura gruba napędzała lawy⁵⁴,
A z tamtej strony księżyc przezierał bladawy,
Gwiazdy toną w błękicie po nocnym obiegu.

Noc

Deszcz

Gwiazda

⁵⁴lawy — tutaj: masy ciemności. [przypis redakcyjny]

Spojrzę... jak raz nade mną świeci gwiazdka wschodnia⁵⁵;
O, znam ją odtąd dobrze, witamy się co dnia!
Spojrzę na dół... na szpaler... patrz, tam przy altanie,
Ujrzałem ją niespodzianie!
Suknią między ciemnymi bielejąca drzewy
Stała w miejscu, grobowej podobna kolumnie;
Potem biegła, jak lekkie zefiru powiewy,
Oczy zwrócone w ziemię... nie spojrzała ku mnie!
A lica jej bardzo blade.
Nachylam się, zajrzę z boku,
I dojrzałem łezkę w oku;
Jutro, rzekłem, jutro jadę!
„Bądź zdrow!” — odpowie z cicha: ledwie posłyszałem,
„Zapomnij!”... Ja zapomnę? o! rozkazać snadno⁵⁶!
Rozkaż, luba, twym ceniom, niechaj wraz przepadną
I niech zapomną biegać za twym ciałem!...
Rozkazać snadno!
Zapomnij!!

Pamięć, Wspomnienia

śpiewa

Przestań płakać, przestań szlochać
Idźmy każdy w swoją drogę,
Ja cię wiecznie będę...

urywa śpiewanie

wspominać,

kiwa głową

śpiewa

Ale twoją być nie mogę!
Wspominać tylko?... jutro, jutro jadę!
Chwytam za rączki i na piersi kładę.

śpiewa

Najpiękniejsza, jak aniołek raj,
Najpiękniejsza ze wszystkich dziewica,
Wzrok niebieski, jako słońce w maju,
Odstrzelone od modrych wód lica.
Pocałunek jej, ach, nektar boski!
Jako płomień chwyta się z płomieniem,
Jak dwóch lutni zlewają się głoski
Harmonijnym ożenione brzmieniem.
Serce z sercem zbiega, zlatuje się, ściska,
Lica, usta łączą się, drżą, palą,
Dusza wionie w duszę... niebo, ziemia pryska
Roztopioną dokoła nas falą⁵⁷⁵⁸!

Pocałunek

Księżo! o nie! ty tego nie czujesz obrazu!
Ty cukrowych ust lubej nie tknąłeś ni razu!
Niech ludzie świeccy bluźnią, szaleją młokosy,

Książdz

⁵⁵*gwiazdka wschodnia* — jest ona niejako przewodniczką miłosnej opowieści Gustawa; chodzi o Wenus, która widoczna bywa najlepiej tuż przed wschodem słońca (i dlatego nazywana była Jutrzenką), ale też tuż po zachodzie słońca, w przeciwnej, zachodniej części nieba (i z tego powodu nazywano ją też Gwiazdą Zachodnią, gr. Hespero); przez romantycznego kochanka planeta Wenus zostaje utożsamiona z boginią miłości w mit. rzym., od której bierze ona swą nazwę. [przypis edytorski]

⁵⁶*snadno* — łatwo. [przypis edytorski]

⁵⁷Szyllera [przypis autorski]

⁵⁸Jest to przekład wiersza F. Schillera. [przypis edytorski]

Serce twe skamieniało na natury głosy.
O luba, zginąłem w niebie,
Kiedym raz pierwszy pocałował ciebie!

śpiewa

Pocałunek jej, ach, nektar boski!
Jako płomień chwyta się z płomieniem,
Jak dwóch lutni zlewają się głoski
Harmonijnym ożenione brzmieniem.

chwytą DZIECIĘ i chce pocałować; DZIECIĘ ucieka

KSIĄDZ

Czegóż boisz się sobie równego człowieka?

strach

PUSTELNIK

Przed nieszczęśliwym, ach, wszystko ucieka,
Jakby przed straszycłem z piekła!
Ach, tak! i ona przede mną uciekła!
„...Bądź zdrów!”... i w długiej ulicy
Niknie na kształt błyskawicy.

do DZIECI

I czegóż ona przede mną uciekła?
Czyli ją śmiałym przeraził wejrzeniem?
Czyli słówkiem lub skinieniem? Muszę przypomnieć!

przypomina

Tak się w głowie kręci!...
Nie! nie! ja wszystko widzę jak na dłoni,
Nie zgubiłem żadnego wyrazu z pamięci;
Dwa tylko słowa powiedziałem do niej.

z żalem

Księżę, dwa tylko słowa!
„Jutro! bądź zdrowa!”
„Bądź zdrów!...” Gałązkę odrywa, podaje...:
„Oto jest, rzekła: co nam tu

na ziemię pokazuje

zostaje!
Bądź zdrów!” — i w długiej ulicy⁵⁹
Niknie na kształt błyskawicy!

KSIĄDZ

Młodzieńcze, ja głęboko czuję, co cię boli!
Lecz słuchaj, są tysiące biedniejszych od ciebie.
Ja sam już nie na jednym płakałem pogrzebie.
Po ojcu i po matce już mówię pacierze,
Dwoje małych dzieciątek aniołkami w niebie;
Ach, i moja współniczka szczęścia i niedoli,
Małżonka moja, którą kochałem tak szczerze!...
Ale cóż robić? Pan Bóg daje, Pan Bóg bierze!
Niechaj się dzieje według Jego świętej woli!

kondycja ludzka, ksiądz,
śmierć, bóg, przemijanie

Kobieta, Małżeństwo, Żona

⁵⁹ulica — tu: aleja parkowa. [przypis edytorski]

PUSTELNIK

mocno

Żona?

KSIĄDZ

Ach, to wspomnienie serce mi rozdarło!

PUSTELNIK

Jak to? gdzie się obróć, wszyscy płaczą żony!

Lecz ja nie winien, twojej nie widziałem żony!

sposstrzega się

Słuchaj! przyjmij pociechę, małżonku strapiony,

Żona twoja przed śmiercią już była umarłą!

Śmierć

KSIĄDZ

Jak to?

PUSTELNIK

mocniej

Gdy na dziewczynę zawołają: żono!

Już ją żywcem pogrzebiono!

Wyrzeka się przyjaciół, ojca, matki, brata,

Nawet... słowem, całego wyrzeka się świata,

Skoro stanęła na cudzym progu!

KSIĄDZ

Chociaż wyznania twoje mgła żalu pokrywa,

Wszakże ta, której płaczesz, jest podobno żywa?

PUSTELNIK

z ironią

Żywa? właśnie jest za co podziękować Bogu!

Żywa? jako? nie wierzysz! cóż się tobie zdaje?

Poprzysięgnę, ukłęknię, palce na krzyż złożę,

Ona umarła i ożyć nie może!...

po pauzie z wolna

Ależ bo różne są śmierci rodzaje:

Jedna śmierć jest pospolita.

Śmiercią tą starzec, kobieta,

Dziecię, mąż, słowem, tysiące

Ludzi umiera co chwila;

I taką śmiercią Maryla,

Którą widziałem na łące.

śpiewa

Tam u Niemnowej odnogi,

Tam u zielonej rozłogi,

Jaki to sterczy kurhanek?

Spodem uwieńczon jak w wianek,

W maliny, ciernie i głogi...

przestaje śpiewać

Ach, i to jest widok srogi,
Kiedy piękność w życia kwiecie,
Ledwie wschodząca na świecie,
Żegnać się musi z lubym jeszcze światem!
Patrz, patrz, blada na pościeli,
Jak na obłoczkach mglisty poranek!
Z płaczem dokoła stanęli:
I smutny ksiądz u łóżka,
I smutniejsza czeladka,
I smutniejsza od niej drużka,
I smutniejsza od nich matka,
I najsmutniejszy kochanek.
Patrz, uchodzi z lica krasa,
Wzrok zapada i zagasa,
Ale jeszcze, jeszcze świeci;
Usta, gdzie się róża kwieci,
Więdną, gubią blask szkarlatu.
I jak z piwoniji kwiatu
Wycięty wąski listeczek,
Taka siność jej usteczek.
Podniosła głowę nad łóżko,
Rzuciła na nas oczyma:
Głowa opada na łóżko,
W twarzyczce bladość opłatka.
Ręce stygną, a serduszko
Bije z cicha, bije z rzadka,
Już stanęło, już jej nie ma;
Oko to, niegdyś podobne słońku...
Czy widzisz, Księżo, pierścienie?
Smutna pamiątka została!
Jak w pierścionku
Brylant pała,
Takie jaśniały w oczach płomienie.
Lecz iskra duszy już się nie pali!
Błyszczą one jak rdzeni spróchniałej świecielka,
Jak na gałązkach wody perełka,
Kiedy ją wicher skryształili.
Podniosła głowę nad łóżko,
Rzuciła na nas oczyma,
Głowa opada na łóżko,
W twarzyczce bladość opłatka,
Ręce stygną, a serduszko
Bije z cicha, bije z rzadka.
Już stanęło... już jej nie ma!

DZIECIĘ

Umarła! ach, jaka szkoda!
Słuchając płakałem szczerze.
Czy to znajoma twoja, czy siostrzyczka młoda?
Ale nie płacz, niechaj jej wieczny pokój świeci,
Będziemy za nią co dzień mówili pacierze.

PUSTELNIK

To jedna śmierć, moje dzieci;
Ale jest straszniejsza druga,
Bo nie umarza od razu,

Oko

Miłość niespełniona

Powolna, bolesna, długa:
Śmierć ta dwie społem osoby ugodzi,
Lecz moje tylko zabija nadzieje,
Drugiej bynajmniej nie szkodzi.
Ona żyje, ona chodzi,
Kilka drobnych łez wyleje,
Potem w niej czucie rdzawieje,
I została na kształt głazu.
Ach, dwie osoby uderza od razu!
Lecz moje tylko zabiła nadzieje,
A jej bynajmniej nie szkodzi!
Kwitnie życiem, kwitnie zdrowiem.
Taką śmiercią umarła... kto? o nie... nie powiem!
Nieprawdaż, dzieci? straszniejsza daleko,
Gdy trup z rozwartą, ot tak, powieką.

Gotycyzm, Trup, Upiór

DZIECI uciekają.

Jednak umarła!... Kiedy płaczę, ręce łamię,
Zbiegli się ludzie dokoła,
Wyciągają długie szyje,
Jeden mówi, że ja kłamię,
Drugi potrąca i woła:
„Patrz, szaleńcze, ona żyje!”

do KSIĘDZA

Nie wierz, choćby ci szyderce
Po tysiąc razy mówili:
Słuchaj, co mówi to serce:
Nie masz, nie masz Maryli!

po pauzie

Jeszcze rodzaj śmierci trzeci:
Śmierć wieczna⁶⁰, jak Pismo mówi.
Biada, biada człowiekowi,
Którego ta śmierć zabierze!
Tą śmiercią może ja umrę⁶¹, dzieci;
Ciężkie, ciężkie moje grzechy!

Grzech, Samobójstwo

KSIĄDZ

Przeciwko światu i przeciwko sobie
Cięższe twoje, niżeli przeciw Bogu, grzechy.
Człowiek nie jest stworzony na łzy i uśmiechy,
Ale dla dobra bliźnich swoich, ludzi.
Jakkolwiek w twardej Bóg doświadcza próbie,
Zapomnij o swym proszku, zważ na ogrom świata.
Ta myśl wielka pomniejsze zapaly przystudzi.
Sługa boży pracuje do późnego lata,
Gnuśnik tylko zawczasu zamyka się w grobie⁶²,
Nim go Pan trąbą straszliwą przebudzi.

kondycja ludzka, ksiądz, sąd
ostateczny, praca

Vanitas

PUSTELNIK

zdziwiony

⁶⁰śmierć wieczna — potępienie. [przypis redakcyjny]

⁶¹tą śmiercią może ja umrę — według odtwarzanych tu wierzeń, duch błędzący nie wiedział, jaki nań padnie ostateczny wyrok losu. [przypis redakcyjny]

⁶²zawczasu zamyka się w grobie — popełnia samobójstwo. [przypis redakcyjny]

Księżę! a to są czary? sztuka niepojęta!

na stronie

Musi posiadać czarodziejskie sztuki,
Albo też nas podsłuchał i wszystko pamięta.

do KSIĘDZA

Wszak ja od niej słyszałem też same nauki!
Cała rzecz słowo w słowo jak z ust jej wyjęta,
Przy owym pożegnaniu, owego wieczora.

z ironią

Właśnie, właśnie to była do kazania pora!
Słyszałem od niej słówek pięknobrzmiących wiele:
„Ojczyzna i nauki, sława, przyjaciele!”
Lecz teraz groch ten całkiem od ściany odpada,
Ja sobie spokojnie drzemię.
Kiedys duch mój przy wieszczym zapalał się rymie,
Kiedys budził mię ze snu tryumf Milcyjada.

Miłość tragiczna, Nauka

Młodość, Kondycja ludzka,
Los

śpiewa

Młodości, ty nad poziomy
Wylatuj, a okiem słońca
Ludzkości całe ogromy
Przeniknij z końca do końca!⁶³

Już tchnienie jej rozwiało te kształty olbrzymie!
Został się lekki cienik, mara blada,
Drobnouchne źdźbła odłamki,
Które lada motyl spasa,
Które by ona mogła wciągnąć z odetchnieniem;
A ona chce budować na tym proszku zamki!
Zrobiwszy mnie komarem, chce zmienić w Atlasa⁶⁴
Dźwigającego nieba kamiennym ramieniem.
Na próżno! jedna tylko iskra jest w człowieku,
Raz tylko w młodocianym zapala się wieku.
Czasem ją oddech Minerwy⁶⁵ roznieci,
Wtenczas nad ciemne plemiona
Powstaje mędrzec, i gwiazda Platona
W długie wieki wieków świeci.
Iskrę tę jeśli duma rozżarzy w pochodnie,
Wtenczas zagrzmie bohater, pnie się do szkarłatu⁶⁶
Przez wielkie cnoty i przez większe zbrodnie,
I z pastuszego kija robi berło światu
Albo skinieniem oka stare trony wali.

po pauzie, z wolna

Czasem tę iskrę oko niebianki zapali,
Wtenczas trawi się w sobie, świeci sama sobie
Jako lampa w rzymskim grobie.

⁶³Młodości... Przeniknij z końca do końca! [w. 494–7] — czterowiersz wyjęty z *Ody do młodości*, która z powodów cenzuralnych nie została ogłoszona w tomiku *Poezji* z r. 1882. [przypis redakcyjny]

⁶⁴Atlas — postać z mit. gr., tytan skazany przez Zeusa na dźwiganie sklepienia nieba w płn–zach. Afryce. [przypis edytorski]

⁶⁵Minerwa — w mit. rzym. bogini mądrości (oraz wojny i pokoju); odpowiednik greckiej Ateny, córki Zeusa, zrodzonej z jego głowy. [przypis edytorski]

⁶⁶do szkarłatu — tj. do władzy, szata szkarłatna (purpurowa) była symbolem władców. [przypis redakcyjny]

KSIĄDZ

O nieszczęśliwy zapaleńcze młody!
W żalach, które tak mocno zraniona pierś jąka,
Że nie jesteś zbrodniarzem, odkrywam dowody;
I że piękność, za którą twój się rozum błąka,
Nie z samej tylko powabna urody.
Jak z zapalem kochałeś, tak naśladowaj godnie
Myślenia i uczucia niebieskiej istoty.
Zbrodniarz ją kochający wróciłby do cnoty,
A ty niby cnotliwy, puszczasz się na zbrodnie!
Jakakolwiek przeszkoda tutaj was rozdwoi:
Idą ku sobie gwiazdy, choć je mgły zaciemnia,
Mgła zniknie, gwiazda z gwiazdą na wieki się spoi,
Łańcuchy tu wiążące prysną razem z ziemią,
A tam nad ziemią znowu poznają się swoi,
I namiętność, choć zbytnią, Pan Bóg wam przebaczy.

ksiądz, miłość, nauka,
cnota, zaświaty

PUSTELNIK

Jako? ty wiesz o wszystkim? co to wszystko znaczy?

udaje głos Księdza

Jej serce równie święte, jak powabne lice!
Łańcuch, który tu wiąże, nad ziemią opadnie!

Ty wiesz o wszystkim, ty nas podsłuchałeś zdradnie,
Wyłudziłeś tajemnicę
Ukrywaną w sercu na dnie,
O której przyjaciele nie wiedzą najszczerzi.
Bo jedną rękę na cyprysu drzewie,
A drugą kładąc na piersi,
Zaprzysięgliśmy milczeć, i nikt o tym nie wie.

Ale tak, przypominam... tak, jednego razu,
Kiedy przez czarodziejski pędzla wynalazek
Odkradzione jej wdzięki przeniosłem w obrazek,
Przyjaciołom okazać chciałem cud obrazu.
Lecz to, co mnie unosi, ich nawet nie ruszy,
Czułość dla nich zabawą, która nam potrzeba;
Nie mają oka duszy, nie przejrzą do duszy!
Zimnym cyrklem chcą mierzyć piękności zalety!
Jak wilk lub jak astronom patrząją na niebo.
Inny jest wzrok pasterza, kochanka, poety.

kochanek romantyczny,
szaleństwo, zdrada

Kochanek romantyczny,
Portret, Przyjaźń

Ach! ja tak ją na martwym ubóstwian obrazku,
Że nie śmiem licem skazać jej bezbronnych ustek,
I gdy dobranoc daję przy księżycu blasku
Albo jeśli w pokoju lampa jeszcze płonie,
Nie śmiem rozkrzyć mych piersi, z szyi odpiąć chustek,
Nim jej liskiem cyprysu oczu nie zasłonię.
A moi przyjaciele!... żałuję pośpiechu!...
Jeden, gdy ubóstwienie w oku moim czyta,
Ledwie zgryzioną wargą nie upuścił śmiechu,
I rzekł ziewając: „At sobie kobieta!”
Drugi przydał: „Jesteś dziecko!”...
Ach, ten to starzec z swoim przeklętym rozumem
Pewnie wydał nas zdradziecko!

Starość

coraz z większym pomieszaniem

Opowiedział na rynku, przed dziećmi, przed tłumem;
A ktoś z tych dziątek, albo z gawiedzi,
Przyszeli i księdzu wyznał na spowiedzi...

z największym obłąkaniem

Możesz ty mnie podstępnie badał na spowiedzi?

KSIĄDZ

I na cóż nam te zdrady, spowiedź i podstępny?
Chociaż się dziwnym kłębkim twoja żałość gmatwa,
Lecz czyj wzrok na bieg uczucia nie jest całkiem tępy,
Temu do wywikłania tajemnica łatwa.

PUSTELNIK

Prawda! lecz to są ludzkiej własności narowy⁶⁷,
Że, co dzień cały w sercu tkwi boleśnie,
Na noc przechodzi do głowy:
Wtenczas człowiek sam nie wie, co rozplecie we śnie.
Dawno, dawno!... raz miałem przypadek ten samy.
Po pierwszym z nią widzeniu wróciwszy do domu
Poszedłem spać, ni słówka nie mówiąc nikomu.
Nazajutrz, gdy dzień dobry przyniosłem dla mamy:
„Co to jest, mówi do mnie, żeś taki pobożny?
Modlisz się przez noc całą, wzdychasz nieustannie
I litaniją mówisz o Najświętszej Pannie⁶⁸”.
Zrozumiałem i na noc zamknąłem podwoje,
Ale teraz nie mogę być równie ostrożny.
Nie mam domu; gdzie przyjdę, tam posłanie moje,
A często przez sen gadam... w myślach jak na fali!
Ustawna burza, zawieja,
Błysnie i zmierzchnie,
Mnóstwo się zarysów skleja,
W jakieś tworzydło ocali⁶⁹,
I znowu pierzchnie.
Jeden tylko obrazek na zawsze wryty,
Czy rzucam się na piasek i patrzę w głąb ziemną,
Błyszczą jak księżyc w wodzie odbity:
Nie mogę dostać, lecz błyszczą przede mną;
Czyli wzrokiem od ziemi strzelę na błękitny,
Za moim wzrokiem dokoła
Płynie i postać anioła
Aż na górne nieba szczyty.
Potem jak orlik na żaglach pierza

Sen, Kochanek
romantyczny, Miłość
romantyczna, Tajemnica,
Matka Boska, Pobożność,
Miłość platoniczna

Burza

Ptak, Oko, Wzrok

patrząc w górę

Stanie w chmurze i z wysoka,
Nim sam upadnie na zwierza,
Już go zabił strzałą oka;
Nie wzrusza się i z lekka w jednym miejscu chwije,
Jakby uplatany w sidło
Albo do nieba przybity za skrzydło:
Tak właśnie ona nade mną jaśnieje!

⁶⁷ludzkiej własności narowy — właściwości (lub: wady) natury ludzkiej. [przypis redakcyjny]

⁶⁸litaniją mówisz o Najświętszej Pannie — Matka słyszała z ust śpiącego imię ukochanej: Maria, i zrozumiała je inaczej. [przypis redakcyjny]

⁶⁹w jakieś tworzydło ocali — scali się w jakiś twór, utworzy jakąś postać. [przypis redakcyjny]

śpiewa

Czyli słońce światu płonie,
Czy noc wciąga szatę ciemną;
Jej wyglądam, za nią gonię,
Zawsze przy mnie, lecz nie ze mną!

Otóż, gdy ona stanie przed moimi oczyma,
A sam jestem na polu albo w gajów cieniu,
Na próżno każę milczeć, język nie dotrzyma,
Przemówię do niej słówko, nazwę po imieniu,
A zły człowiek podsłucha.
Tak właśnie dziś rano
Zdradliwie mię podsłuchano.
Ranek był... wraz opiszę.
Pamiętam dziś jeszcze,
Na kilka godzin pierwszej wylały się deszcze,
W dolinach tuman na kształt prószonego śniegu,
A na łąkach zaranna połyska się rosa,
Gwiazdy w błękit tonęły po nocnym obiegu:
Jedna tylko nade mną świeci gwiazdka wschodnia,
Którą wtenczas widziałem, którą widzę co dnia.
Tam przy altanie

sposzrzega się

cha! cha! pobiegłem z ukosa...
To nie o tym poranku! ha! szal romansowy!
Przeklęty zawrocie głowy!...

po pauzie przypomina

Był ranek; kiedy dumam, narzekam i jęczę,
Deszcz lał jak z wiadra, tęgi wichur dmuchał,
Utuiliem głowę w krzaczek...

z łagodnym uśmiechem

Ten ładaco mię podsłuchał...
Lecz nie wiem, czy tylko jęki,
Czy nawet imię podsłuchał;
Bo bardzo blisko był krzaczek.

KSIĄDZ

O biedny, biedny młodzieńcze!
Co mówisz? kto cię podsłuchał?

serce, zwierzęta, ogień,
miłość

PUSTELNIK

poważnie

Kto? oto pewny robaczek maleńki,
Który pełzał tuż przy głowie,
Świętojański to robaczek.
Ach, jakie ludzkie stworzenie!
Przypelznął do mnie i powie
(Zapewne mię chciał pocieszyć):
„Biedny człowieku, po co to jęczenie?
Ej, dosyć rozpaczą grzeszyć!
Kto temu winien, że piękna dziewczyna,
Żeś czuł? nie twoja wina.
Patrz, mówił dalej robaczek,

Na iskrę, co ze mnie strzela
I cały objaśnia krzaczek.
Zrazu szukałem w niej chluby,
Teraz widzę, że będzie przyczyną mej zguby
I zbawi nieprzyjaciela.
Iluż to braci moich zle jaszczurki spasy⁷⁰!
Kląłem więc ozdobę własną,
Która na mnie śmierć sprowadza,
Chcę, żeby te iskry zgasły;
Ale cóż robić? nie moja w tym władza,
I póki żyję, te iskry nie zgasną”.

po pauzie, pokazując na serce
Tak, póki żyję, te iskry nie zgasną!

DZIECI

A posłuchajcie... a jaki cud, jaki!
Tato, słyszałeś o cudzie?

Cud, Dziecko, Modlitwa

KSIĄDZ odchodzi, ściskając ramionami.
Czy można, żeby robaki
Rozmawiały tak jak ludzie?

PUSTELNIK

Czemuż nie? chodź tu, malcze, pod kantorek,
Nachyl się i przyłóż uszko;
Tu biedna duszka prosi o troje paciorek⁷¹.
Aha, słyszysz, jak kołata?

DZIECKO

Tak tak, tak tak, tata, tata.
A dalibógże kołata,
Jak zegarek pod poduszką.
Co to jest? tata, tek, ta tek!

PUSTELNIK

Mały robaczek, kołatek,
A niegdyś wielki lichwiarz!

Duch, Skąpiec, Wierzenia

do kołatka

Czego żądasz duszko?

udaje głos

„Proszę o troje paciorek”.
A tuś mi, panie sknero! znałem się z tym dziadem,
Był moim bliskim sąsiadem;
Zakopawszy się do złota,
Zawaliwszy chatę drażniem,
Nie dbał, że w progu jęczy wdowa i sierota,
Nikogo nie obdarzył chlebem ni szelągami.
Za życia dusza jego przy pieniądzy worku
Leżała na dnie w kantorku.
Za to i teraz po śmierci,
Nim słuszną karę odbierze w piekle,

⁷⁰spasy — zjadły. [przypis edytorski]

⁷¹troje paciorek — trzy pacierze. [przypis edytorski]

Słyszycie, jak gryzie wściekle,
Jak świdruje i jak wierci.
Przecież, jeśli łaska czyja,
Mówcie trzy Zdrowaś Maryja.

KSIĄDZ *wchodzi ze szklanką wody.*

PUSTELNIK
coraz mocniej pomieszany
A co, słyszałeś pisk złego ducha?

KSIĄDZ
Przebóg, co się tobie plecie?

ogłąda się
Nic nie ma, wszędzie noc głucha!

PUSTELNIK
Nadstaw tylko lepiej ucha.

do DZIECIĘCIA
Chodź tu, chodź tu, moje dziecię!
Czy słyszałeś?

DZIECIĘ
Prawda, tato,
Coś tam gada.

PUSTELNIK
Cóż ty na to?

KSIĄDZ
Pójdźcie spać, dzieci, co się wam marzy,
Nic ani szańnie, cicho wokoło.

PUSTELNIK
do DZIECI z uśmiechem
Nie dziw, głosu natury nie dosłyszają starzy!

KSIĄDZ
Mój bracie, weź wody w dłonie
I zmyj trochę twoje czoło,
Może ten zapal gwałtowny ochłonie.

PUSTELNIK
*bierze i myje, tymczasem zegar zaczyna bić, po kilku uderzeniach PUSTELNIK upuszcza
wodę i patrzy nieporuszony poważnie i ponuro*
Oto dziesiąta wybija

Czas

Kur pieje.
I kur pierwsze daje hasło;
Czas ucieka, życie mija

Świeca jedna na stoliku gaśnie.

I pierwsze światło zagasło.
Jeszcze, jeszcze dwie godziny,

zaczyna drżeć
Jak mnie zimno!

Ksiądz *tyczasem patrzy zdziwiony nieco na świecę.*
Wiatr zimny świszcze przez szczeliny:
Jak tu zimno!

idzie do pieca
Gdzież jestem?

KSIĄDZ
W przyjaciela domu.

PUSTELNIK
przypomnij
Pewnie cię nastraszyłem o niezwykłej porze,
Do nieznanego miejsca, w dziwnym ubiorze?
Musiałem wiele gadać? ach, nie mów nikomu!
Jestem biedny podróżny, z dalekich stron jadę.

ogląda się i przypomnij
W młodości jeszcze, na środku gościńca,
Napadł, odarł mię całkiem

z uśmiechem
skrzydlaty złoczyńca.
Nie mam sukien; co znajdę, to na siebie kładę.

obrywa liście i szaty poprawia; z żalem
Ach, odarł mię, odebrał wszystkie skarby świata;
Została przy mnie jedna niewinności szata!

KSIĄDZ
który ciągle patrzył na świecę, do PUSTELNIKA
Uspokój się, dla Boga!

do DZIECI
Kto to zgasił świecę?

PUSTELNIK
Każdy cud chcesz tłumaczyć; biegaj do rozumu...
Lecz natura, jak człowiek, ma swe tajemnice,
Które nie tylko chowa przed oczyma tłumu,

z zapalem
Ale żadnemu księdzu i mędrcom nie wyzna!

KSIĄDZ
bierze za rękę
Synu mój!

PUSTELNIK
poruszony i zdziwiony

Błądzenie, Miłość, Miłość
romantyczna, Kochanek
romantyczny, Życie jako
wędrownik

cud, ksiądz, natura, rozum,
tajemnica

dom, ksiądz, ojciec,
nauczyciel, syn, syn
marnotrawny, uczeń,
wspomnienia

Synu! Głos ten jakby blaskiem gromu
Rozum mój z mroczącego wydobywa cienia!

wpatruje się

Tak, poznaję, gdzie jestem, w czyim jestem domu.
Tak, tyś mój drugi ojciec, to moja ojczyzna⁷²!
Poznaję luby domek! jak się wszystko zmienia!
Dziatki urosły, ciebie przyprósza siwizna!

KSIĄDZ

pomieszany bierze świecę, wpatruje się
Jak to? znasz mię? to on!... nie... tak..., nie, być nie może!

PUSTELNIK

Gustaw.

KSIĄDZ

Gustaw! ty Gustaw!

ściska

Gustaw! wielki Boże!
Uczeń mój! syn mój!

GUSTAW

ściska, patrząc na zegar
Ojcze, jeszcze ścisnąć mogę!
Bo potem... wkrótce... zaraz pójdę w kraj daleki!
Ach, i ty będziesz musiał wybrać się w tę drogę,
Uściśniemy się wtenczas, ale już na wieki!

KSIĄDZ

Gustaw! skąd? kędyś? przebóg! tak długa wędrówka?
Gdzieś ty bywał dotychczas, przyjacielu młody?
Nie wiedzieć kędyś zniknął, jakbyś wpadł do wody,
Litery nie napisać, nie nakazać słówka?
Wszak to lat tyle... Gustaw! cóż się z tobą dzieje?
Ty niegdyś w mojej szkole ozdoba młodzieży,
Na tobie najpiękniejszym zakładał nadzieje;
Czy można tak się zgubić? w jakiejże odzieży?

GUSTAW

z gniewem
Starcze! a gdy ja zacznę oskarżać nawzajem,
Przeklinać twe nauki, na sam widok zgrzytać?
Ty mnie zabiłeś! — ty mnie nauczyłeś czytać!
W pięknych księgach i pięknym przyrodzeniu czytać!
Ty dla mnie ziemię piekłem zrobiłeś

z żalem i uśmiechem

i rajem!

mocniej i ze wzgardą

A to jest tylko ziemia!

⁷²ojczyzna — tu w znaczeniu pierwotnym: ojcowizna. [przypis redakcyjny]

KSIĄDZ

Co słyszę? o Chryste!
Ja ciebie chciałem zgubić? mam sumnienie czyste!
Kochałem cię jak syna!

sumienie

GUSTAW

I dlatego właśnie
Daruję ci!

KSIĄDZ

Ach! o nic nie prosiłem Boga,
Jak abym cię raz jeszcze na życiu obaczył!

GUSTAW

uściska
Uścśnijmy się jeszcze

patrzy na świecę
nim druga zagaśnie.
Pan Bóg do twojej prośby przychylić się raczył.
Lecz już późno,

patrzy na zegar
a długa do przebycia droga!

KSIĄDZ

Chociaż mocno ciekawy słyszeć twe przygody,
Lecz teraz potrzebujesz spoczynku i wczasu. Jutro...

GUSTAW

Dziękuję, przyjąć nie mogę gospody,
Bo już mi na zapłatę nie staje zapasu.

obowiązek

KSIĄDZ

Jak to?

GUSTAW

O! tak! przekłęci, którzy nic nie płacą!
Za wszystko trzeba płacić: lub wzajemną pracą,
Albo wdzięcznym uczuciem, datkiem jednej łezki,
Za którą znowu Ojciec odpłaci niebieski.
Ale ja, przeblądziwszy te kraje pamiątek,
Gdzie tyle łez zabiera każdy znany kątek,
I resztę uczuć, i lzy wylałem ostatnie,
A nowych długów nie chcę zaciągać bezpłatnie.

po pauzie
Niedawno odwiedzałem dom nieboszczki matki,
Ledwie go poznać mogłem! już ledwie ostatki!
Kędy spojrzysz, — rudera, pustka i zniszczenie!
Z płotów koły, z posadzek wyjęto kamienie,
Dziedziniec mech zarasta, piołun, ostu ziola,
Jak na smętarni w północ, milczenie dokoła!
O, inny dawniej był przyjazd mój w te bramy;
Po krótkim oddaleniu gdym wracał do mamy,

Dom, Dwór, Dzieciństwo,
Matka, Ruiny

Już mię dobre życzenia spotkały z daleka,
 Życzliwa domu czeladź aż za miastem czeka,
 Na rynek siostry, bracia wybiegają mali,
 „Gustaw! Gustaw!” wołają, pojazd zatrzymali:
 Lecą nazad, gościńca wzięwszy po pierogu;
 Mama z błogosławieństwem czeka mię na progu,
 Wrzask współuczniów, przyjaciół, ledwo nie zagłuszy!...
 Teraz pustka, noc, cichość, ani żywej duszy!
 Słysząc tylko psa hałas i coś na kształt stuku:
 Ach! tyż to, psie nasz wierny, nasz pocziwy Kruku!
 Stróżu i niegdyś całej kochanku rodziny,
 Z licznych sług i przyjaciół tyś został jedyny!
 Choć głodem przemorzony i skurczony laty,
 Pilnujesz wrót bez zamka i bez panów chaty.
 Kruku mój! pójdz tu, Kruku! Bieży, staje, słucha,
 Skacze na piersi, wyje i pada bez ducha!...
 Ujrzałem światło w oknach: wchodzę, cóż się dzieje?
 Z latarnią, z siekierami pładrują złodzieje,
 Burząc do reszty świętej przeszłości ostatki!
 W miejscu, gdzie stało niegdyś łóże mojej matki,
 Złodziej rąbał podłogę i odrywał cegły,
 Chwyciłem, zgniotłem, — oczy na łeb mu wybiegły!
 Siadam na ziemi płacząc; w przedporannym mroku
 Ktoś nasuwa się, kijem podpierając kroku.
 Kobieta w reszcie stroju, schorzała, wybladła,
 Bardziej do czyscowego podobna widziadła;
 Gdy obaczy straszliwą marę w pustym gmachu,
 Żegnając się i krzycząc ślania się z przestrichu.
 Nie bój się! Pan Bóg z nami! ktoś, moja kochana?
 Czego po domu pustym błąkasz się tak z rana?
 „Jestem biedna uboga, ze łzami odpowie;
 W tym domu niegdyś moi mieszkali panowie;
 Dobrzy panowie, niech im wieczny pokój świeci!
 Ale Pan Bóg nie szczęścił dla nich i dla dzieci:
 Pomarli, dom ich pustką, upada i gnije,
 O paniczu nie słyhać, pewnie już nie żyje”.
 Krwią mnie serce zabiegło, wsparłem się u proga...
 Ach! więc wszystko minęło?

Pies, Śmierć

Złodziej

Sługa

Przemijanie

Vanitas

KSIĄDZ

Prócz duszy i Boga!

Wszystko minie na ziemi: szczęście i niedole.

GUSTAW

Ileż znowu pamiątek w twoim domku, w szkole!
 Tum z dziećmi na dziedzińcu przesypywał piasek,
 Po gniazda ptasze w tamten biegaliśmy lasek,
 Kąpielą była rzeczka u okien ciekąca,
 Po błoniach z studentami graliśmy w zajęcia.
 Tam do gaju chodziłem w wieczór lub przede dniem,
 By odwiedzić Homera, rozmówić się z Tassem⁷³

Dzieciństwo, Nauka,
Szkoła, Zabawa

⁷³Tasso — chodzi o włoskiego poetę, Torquato Tasso (1544–1595), autora niezwykle popularnego w czasach romantyzmu poematu heroicznego *Jerozolima wyzwolona* (1575), którego głównym bohaterem był wspomniany tu poniżej Goffred; poemat opisuje walki chrześcijan z muzułmanami podczas pierwszej krucjaty. [przypis edytorski]

Albo oglądać Jana zwycięstwo pod Wiedniem⁷⁴.
Wnet zwoływam spółuczniów, szykuję pod lasem;
Tu krwawe z chmur pohańskich świecą się księżyce,
Tam Niemców potrwożonych następują rotę;
Każe wodze ukrócić, w toku złożyć groty,
Wpadam, a za mną szabel polskich błyskawice!
Przerzadzają się chmury, wrzask o gwiazdy bije,
Gradem lecą turbany i obcięte szyje,
Janczarów⁷⁵ zgraja pierzchła lub do piasku wbita,
Zrąbaną z koni jazdę rozniosły kopyta.
Aż pod wał trzebim drogę!... ten wzgórek był wałem.
Tam ona wyszła patrzeć na igraszkę dzieci,
Tam, gdy ją przy chorągwi Proroka ujrzałem,
Natychmiast umarł we mnie Godfred i Jan Trzeci.
Odtąd wszystkich spraw moich, chęci, myśli panią,
Ach, odtąd dla niej tylko, o niej, przez nią, za nią!
Jej pełne dotąd jeszcze wszystkie okolice:
Tu po raz pierwszy boskie obaczyłem lice,
Tu mnie pierwszej rozmowy uczciła wyrazem,
Tutaj, na wzgórk, Russa⁷⁶ czytaliśmy razem;
Altankę jej pod tymi uwiązałem chłody,
Z tych lasów przynosiłem kwiateczki, jagody,
Z tych zdrojów, stojąc przy mnie, wywabiła wędką
Srebrnopiórego karpia, pstrąga z kraśną cętką;
A dziś!...

Miłość romantyczna,
Wspomnienia

placze

KSIĄDZ

Placz; lecz niestety, boleść przypomnienia
Nas samych trawi, a nic wkoło nas nie zmienia!

Łzy

GUSTAW

Dzisiaj po latach tyłu, po takiej przemianie,
Na miejscach najszczęśliwszych, w najsmutniejszym stanie!
Gdybyś wziął martwy kamień, z którym igra dziecię,
I gdybyś z tym kamieniem obchodził po świecie,
A potem, do Ojczyzny wróciwszy z daleka,
Ten sam kamień, dla tegoż samego człowieka,
Co nim kiedyś jak dziecko igrał przy piastunie,
Dziś dla starca zmarłego dał pod głowę w trunie;
Gdyby z tego kamienia gorzka łza nie ciekła,
Księżę, kamień bez sądu rzuć prosto do piekła!

KSIĄDZ

O! łza ta nie jest gorzka, gdy w obecne troski
Przypomnianego szczęścia miesza nektar boski;
Czułość ją u ludzkości wylewa ołtarza.
Gorzka trucizną sączą tylko łzy zbrodniarza.

⁷⁴Jana zwycięstwo... — chodzi o zwycięstwo króla polskiego Jana III Sobieskiego nad wojskami tureckimi pod Wiedniem (tzw. wiktoria wiedeńska, 1683). [przypis edytorski]

⁷⁵Janczarzy — doborowe oddziały piechoty tureckiej. [przypis edytorski]

⁷⁶Rusa — mocno zniekształcone przez spolszczenie pisowni i fleksji nazwisko Jean-Jacquesa Rousseau (1712–1778), szwajcarskiego pisarza, filozofa i pedagoga, autora wspomnianej tu wcześniej powieści epistolarnej *Nowa Heloiza*; swoją twórczością wpisującą się w nurt sentymentalizmu oraz krytyką oświeceniowego racjonalizmu i ateizmu, zapowiadał epokę romantyczną. [przypis edytorski]

GUSTAW

Słuchaj, powiem coś jeszcze... Byłem i w ogrodzie,
Pod tę porę, w jesieni, przy wieczornym chłodzie,
Też same cieniowane chmurami niebios,
Tenże bladawy księżyc i kroplista rosa,
I tuman na kształt z lekka prószącego śniegu;
I gwiazdy toną w błękit po nocnym obiegu,
I taż sama nade mną świeci gwiazdka wschodnia,
Którą wtenczas widziałem, którą widzę co dnia;
W tychże miejscach toż samo uczucie paliło.
Wszystko było jak dawniej — tylko jej nie było!
Podchodzę ku altance, jakiś szmer u wniścia,
To ona?... Nie! to wietrzyk żółkłe strząsał liścia.
Altano! mego szczęścia kolebko i grobie,
Tum poznał, tum pożegnał!... ach! com uczuł w tobie!
To miejsce może wczora było jej siedzeniem,
Ona wczora tym samym oddychała tchnieniem!
Słucham, oglądam wkoło, próżno wzrok się błąka,
Małegom tylko ujrzał nad sobą pająka,
Z listka wisząc, u słabej kołysał się nici,
Ja i on równie słabo do świata przybici!
Oparłem się o drzewo, wtem na końcu ławki
Widzę bukiety, trawkę, listek pośród trawki,
Tenże sam listek, listka mojego połowa,

Ogród, Rośliny,
Wspomnienia

Miłość, Przemijanie

dobywa listek

Który mi przypomina ostatnie: bądź zdrowa!
To mój dawny przyjaciel, czulem go powitał,
Długo z nim rozmawiałem i o wszystkim pytał:
Jak ona rano wstaje? czym się bawi z rana?
Jaką piosnkę najczęściej gra u fortepiana?
Do jakiego wybiega na przechadzkę zdroju?
W jakim najczęściej lubi bawić się pokoju?
Czy na moje wspomnienie rumieni się skromnie?
Czy sama czasem nie chcąc nie wspomina o mnie?...
Lecz co słyszę! o straszna ciekawości karo!

Kobieta, Miłość, Miłość
romantyczna, Przemijanie,
Pamięć

ze złością uderza się w czoło

Kobieta!...

śpiewa

Naprzód!...

urywa i do DZIECI

Dzieci! znacie piosnkę starą?

Śpiew

śpiewa

Naprzód ciebie wspomina
Co chwila, co godzina.

CHÓR DZIECI

Jakże kocha dziewczyna,
Co chwilę przypomina.

GUSTAW

Potem po razu co dnia,
A potem co tygodnia.

CHÓR DZIECI

Jakże czuła dziewczyna,
Co tydzień przypomina!

GUSTAW

A potem co miesiąca
Z początku albo z końca.

CHÓR DZIECI

Jakże dobra dziewczyna,
Co miesiąc przypomina!

GUSTAW

Biegną wody potoku,
Pamięć nie w naszej mocy:
Już tylko raz co roku,
Około Wielkiejnocy.

CHÓR DZIECI

Jaka grzeczna dziewczyna,
Jeszcze co rok wspomina!

GUSTAW

Więc

pokazując listek

ostatni przeszłości odrzuciła szczątek!

Więc już jej moich nosić nie wolno pamiątek!...:

Wychodziłem z ogrodu, krok mię własny zdradza,

Pod pałac niewidoma ciągnęła mię władza.

Tysiąc ogniów północne rozpędza ciemnoty,

Słychać wrzaski pojedznych i karet tarkoty.

Już jestem blisko ściany, skradam się pomału,

Wciskam oczy ciekawe w podwoje z kryształu,

Wszystkie stoły nakryto, wszystkie drzwi przymknięto⁷⁷;

Muzyka, śpiewy — jakieś obchodzono święto!

Toast!... słyszałem imię... ach, nie powiem czyje!

Jakiś głos nieznajomy wykrzyknął: „Niech żyje!”

„Niech żyje!” z ust tysiąca zabrzmiały te słowa;

Tak, niech żyje!... i z cicha przydałem: bądź zdrowa!

Wtem (o, gdy mię wspomnienia same nie zabijają!) Książd wyrzekł drugie imię⁷⁸ i krzyknął:

„Niech żyją!”

Kochanek romantyczny,
Rozpacz, Ślub, Wesele

Miłość tragiczna, Zazdrość

wpatruje się jakby we drzwi

Ktoś dziękuje z uśmiechem... znam głos... pewnie ona.

Nie wiem pewnie... nie mogę widzieć za zwierciadłem,

Wściekłość mię oślepiła, poparłem⁷⁹ ramiona,

Chciałem szyby rozsadzić... i bez duszy padłem...

Szaleństwo, Śmierć

po pauzie

Myslałem, że bez duszy... tylko bez rozumu!

⁷⁷ *drzwi przymknięto* — przemknąć, w znaczeniu prowinc., stałym u Mickiewicza: uchylić. [przypis redakcyjny]

⁷⁸ *drugie imię* — była to zatem uczta weselna, drugi toast na cześć pana młodego. [przypis redakcyjny]

⁷⁹ *poparłem* — popchnąłem, wyteżyłem. [przypis redakcyjny]

KSIĄDZ

Nieszczęsny! dobrowolnych szukałeś męczarni.

GUSTAW

Jak trup samotny, obok weselnego tłumy,
Leżałem na zroszonej gorzkim płaczem darni:
Sprzecznosc ostatnich w świecie pieszczot i męczarni!
Przebudzony, ujrzałem krwawy promyk wschodu.
Czekam chwilę: już nigdzie blasku ani szumu.
Ach, ta chwila jak piorun, a jak wieczność długa!
Na strasznym chyba sądzie taka będzie druga!

po pauzie z wolna

Wtem anioł śmierci wywiódł z rajskego ogrodu⁸⁰!

KSIĄDZ

I na cóż ból rozdrażniać w przygojonej ranie?
Synu mój, jest to dawna, lecz słuszná przestroga,
Że kiedy co się stało i już nie odstanie,
Potrzeba w tym uznawać wolą Pana Boga.

bóg, kochanek
romantyczny, miłość
romantyczna, zdrada

GUSTAW

z żalem

O nie! nas Bóg urządził ku wspólnemu życiu,
Jednakowa nam gwiazda świeciła w powiciu,
Równi, choć różnych zdarzeń wykształceni ciekim,
Postawą sobie bliscy, jednostajni wiekiem,
Ten sam powab we wszystkim, toż samo niechcenie,
Też same w myślach składnie i w czuciach płomienie.
Gdy nas wszędzie tożsamość łączy niedościgła,
Bóg osnuł przysze węzły,

Własność, Kobieta,
Męczyzna

z żalem największym

a tyś je rozstrzygła⁸¹!

mocniej, gniewny

Kobieto! puchu marny! ty wietrzna istoto!
Postaci twojej zazdroszczą anieli,
A duszę gorszą masz, gorszą niżeli!...
Przebóg! tak ciebie osłepiło złoto!
I honorów świecąca bańka, wewnątrz pusta!
Bodaj!... Niech, czego dotkniesz, przeleje się w złoto⁸²;
Gdzie tylko zwrócisz serce i usta,
Całuj, ściskaj zimne złoto!
Ja, gdybym równie był panem wyboru,
I najcudniejsza postać dziewicza,
Jakiej Bóg dotąd nie pokazał wzoru,
Piękniejsza niżli aniołów oblicza,
Niżli sny moje, niżli poetów zmyślenia,
Niżli ty nawet... oddam ją za ciebie,
Za słodycz twego jednego spojrzenia!
Ach, i gdyby w posagu

Bogactwo, Pozycja
społeczna, Zdrada

⁸⁰anioł śmierci wywiódł... — wówczas to Gustaw—samobójca targnął się na swoje życie. [przypis redakcyjny]

⁸¹rozstrzygła — rozciąła (od: strzyc, czyli ciąć). [przypis edytorski]

⁸²niech, czego dotkniesz, przeleje się w złoto — według mit. gr. taką kłętwą ukarali bogowie króla Midasa za nadmierną chciwość. [przypis redakcyjny]

Płynęło za nią wszystkie złoto Tagu⁸³,
Gdyby królestwo w niebie,
Oddałbym ją za ciebie!
Najmniejszych względów nie zyska ode mnie,
Gdyby za tyle piękności i złota
Prosiła tylko, ażeby jej luby
Poświęcił małą cząstkę żywota,
Którą dla ciebie całkiem poświęca daremnie!
Gdyby prosiła o rok, o pół roka,
Gdyby jedna z nią pieszczota,
Gdyby jedno mgnienie oka,
Nie chcę! nie! i na takie nie zezwolę śluby.

Zemsta, Wesele

surowo

A ty sercem oziębłym, obojętną twarzą,
Wyrzekłaś słowo mej zguby
I zapaliłaś nieczne ogniska,
Którymi łańcuch wiążący nas pryska,
Które się wiecznym piekłem między nami żarzą,
Na moje wieczne męczarnie!
Zabiłaś mię, zwodnico! Nieba cię ukarzą,
Sam ja... nie puszczę bezkarnie,
Idę, zadrżycie, odmienie!

Walka klas

dobywa sztylet i ze wściekłą ironią
Błyskotkę niosę dla jasných panów!
Ot, tym wina utoczę na ślubne toasty...
Ha! wyrodku niewiasty!
Śmiertelne ścisnę wokół szyi twojej wieńce!
Idę jak moją własność do piekła zagrabić, Idę!...

Morderstwo, Szatan,
Wyrzuty sumienia

wstrzymuje się i zamysła

O nie! nie... nie... żeby ją zabić,
Trzeba być trochę więcej niż pierwszym z szatanów!
Precz to żelazo!

chowa

niech ją własna pamięć goni,

Sumienie

KSIĄDZ odchodzi.

Niech ją sumienia sztylety ranią!
Pójdę, lecz pójdę bez broni,
Pójdę tylko spojrzeć na nią.
W salach, gdzie te od złota świecące pijaki
Przy godowym huczą stole!
Ja w tej rozdartej sukni, z tym liściem na czole,
Wnijdę i stanę przy stole...
Zdziwiona zgraja od stołu powstała,
Przepijają do mnie zdrowiem,
Proszą mię siedzieć: ja stoję jak skała,
Ani słowa nie odpowiem.
Płaczą się skoczne kręgi przy śpiewach i brzęku,
Prosi mię w taniec družba godowa,
A ja z ręką na piersiach, z listkiem w drugim ręku,
Nie odpowiem ani słowa! wtem ona z swoim anielskim urokiem,
„Gościu mój, rzecze, pozwól! niech się dowiem,

Oko, Wzrok

⁸³Tag — rzeka w Hiszpanii; w jej piasku w starożytności znajdowano ziarenka złota. [przypis redakcyjny]

Skąd przychodzisz, kto jesteś?" — Ja nic nie odpowiem;
Tylko na nią cisnę okiem,
Ha! okiem! okiem jadowej żmije,
Całe piekło z mych piersi przywołam do oka;
Niech będzie ślepą, martwą jak opoka,
Na wskroś okiem przebiję!
Wgryzę się jak piekielny dym pod jej powieki
I w głowie utkwę na wieki,
Będę jej myśli czyste przez cały dzień brudził
I w nocy ją ze snu budził.

Trucizna, Wąż

powolniej, z czułością

A ona tak jest czuła, tak łąco dotkliwa⁸⁴,
Jako na trawce wiosenne puchy,
Które lada zefiru zwiewają podmuchy
I lada rosa obrywa.
Kaźde wzruszenie moje natychmiast ją wzruszy,
Každy przyostry wyraz zdraśnie;
Od cienia smutku mego jej wesołość gaśnie:
Tak znaleźmy nawzajem czucia wspólnej duszy,
Co jedno pomyśliło, już drugie odgadło.
Całą istnością połączeni ścisło,
Spojrzawszy tylko na twarzy zwierciadło,
Serce nasze jak w czystym widzieliśmy stoku.
Jakie tylko uczucie na mych oczach błysło,
Natychmiast lotem promyka
Aż do jej serca przenika,
I na powrót błyszczący w oku.
Ach tak! tak ją kochałem! pójdę teraz trwożyć
I na kochanka larwę⁸⁵ potępieńca włożyć?
Po co? czego chcę od niej? o zazdrości podła!
I jakież są jej grzechy?
Czyli mię słówkiem dwuznacznym podwiodła?
Czy wabiącymi łowiła uśmiechy
Albo kłamliwe układała lice?
I gdzież są jej przysięgi, jakie obietnice?
Miałemże od niej choć przez sen nadzieję?
Nie! nie! sam urojone żywiłem mamidła,
Sam przyprawilem jady, od których szaleję!
Po cóż ta wściekłość? jakie do niej prawa?
Co za moją wzgardzoną przemawia osobą?
Gdzie wielkie cnoty? świetne czyny? sława?
Nic, nic! ach, jedną miłość mam za sobą!
Znam to; nigdy śmiały mi nie zgrzeszył zapędy,
Nie prosiłem, ażeby była mnie wzajemną:
Prosiłem tylko o maleńkie względy,
Tylko żeby była ze mną,
Choćby jak krewna z krewnym, jak siostrzyczka z bratem,
Bóg świadkiem, przestałbym na tem.
Gdybym mówił: widzę ją, widziałem ją wczora, jutro widzieć będę;
Z nią z rana, w dzień koło niej, koło niej z wieczora,
Oddam pierwszy dzień dobry, u stołu z nią siędę —
Ach, jak byłbym szczęśliwy!

Kochanek romantyczny,
Miłość platoniczna

Dusza, Miłość
romantyczna, Serce

Lustro

Trucizna

po pauzie

⁸⁴dotkliwa — wrażliwa, silnie odczuwająca. [przypis redakcyjny]

⁸⁵larwa — maska; postać o wyglądzie odrażającym. [przypis redakcyjny]

Zapędzam się marnie.
Ty pod zazdrosnych oczu, chytrych żądeł strażą!
Ani obaczyć nie wolno bezkarnie.
Pożegnać, porzucić każą... Umrzeć!...

z żalem

Kamienni ludzie! wy nie wiecie,
Jak ciężka śmierć pustelnika!
Konając patrzy na świat, sam jeden na świecie!
Dłoń mu przychylna powiek nie zamyka!
Żałobne grono łoża nie otoczy,
Nikt nie pójdzie za trumną do wieczności domu,
Garsteczki piasku nie rzuci na oczy,
Zapłakać nie masz komu!
O, gdybym mógł choć przez sen pokazać się tobie,
Gdybyś na mojej pamiątkę męki
Jeden przynajmniej dzionek chodziła w żałobie,
Przypięła jedną czarną wstążkę do sukienki!...
Może spojrzysz ukradkiem... i łezka boleści...
I pomyślisz westchnąwszy: ach, on mię tak kochał!

Samotnik

Miłość romantyczna,
Żaloba

Łzy

z dziką ironią

Stój, stój, żalosne piskłę!.. precz, wrzasku niewieści!
Będęż, jak dziecko szczęścia, umierając szlochał?
Wszystko mi, wszystko niebiosy wydarły,
Lecz reszty dumy nie mogą odebrać!
Żywy, o nic przed nikim nie umiałem żebrać,
Żebrać litości nie będę umarły!

z determinacją

Rób, co chcesz, jesteś woli swojej panią,
Zapomnij... ja zapomnę!

Miłość romantyczna,
Kochanek romantyczny,
Pamięć

pomieszany

wszak już zapomniałem?

zamyślony

Jej rysy... coraz ciemniej... tak, już się zatarły!
Już ogarniony wieczności otchłanią
Doczesnym pogardzam szalem...

Samobójstwo, Rozpacz

pauza

Ach, wdycham! czegoż wdycham? ha! westchnąłem za nią,
Nie! nie mogę zapomnieć o niej i umarły.
Wszakże ją widzę, wszak tu, o, tu stoi!
Płacze nade mną... jaka łezka szczerą!

Łzy

z żalem

Płacz, moja luba, twój Gustaw umiera!

z determinacją

No, dalej, śmiało, Gustawie!

podnosi sztylet

z żalem

Nie bój się, luba, on się nic nie boi!
Czego żałujesz, on nic z sobą nie zabiera!

Tak! wszystko! wszystko tobie zostawię,
Zostawię życie, i świat, i rozkosze,

z wściekłością

I twego⁸⁶!... wszystko... o nic... ani łzy nie proszę!

do KSIĘDZA, który wchodzi ze służącymi

Słuchaj ty... jeśli [cię] kiedy obaczy...

z wzmagającą się gwałtownością

Pewna nadludzka dziewica... kobieta,
I jeśli ciebie zapyta,
Z czego umarłem? nie mów, że z rozpacz;
Powiedz, że byłem zawsze rumiany, wesoły,
Żem ani wspomniał nigdy o kochance,
Że sobie grałem w karty, piłem z przyjaciółmi...
Że ta pijatyka... tańce mi się w tańcu... ot

uderza nogą

skręciła noga.

Z tego umarłem...

przebija się

KSIĄDZ

Jezus, Maria! bój się Boga!

chwytając za rękę, Gustaw stoi; zegar zaczyna bić

GUSTAW

pasując się ze śmiercią, patrzy na zegar
Łańcuch szeleści... Jednasta wybija!

CZAS

KSIĄDZ

Gustawie!

Kur pieje drugi raz.

GUSTAW

To drugie hasło!

Czas ucieka, życie mija!

Zegar kończy bić, świeca druga gaśnie.

I drugie światło zagasło!

Koniec boleści!...

dobywa sztylet i chowa

KSIĄDZ

Ratujcie, przebóg, może jaka rada!
Ach, już, już kona, wbił do rękojeści,
Padł ofiarą szaleństwa!

Szaleniec, Szaleństwo

GUSTAW

z zimnym uśmiechem

Przecież nie upada!

---

⁸⁶twego... — domysłne: męża. [przypis redakcyjny]

KSIĄDZ

chwytając za rękę

O zbrodni! Boże, odpuść... Gustawie! Gustawie!

GUSTAW

Zbrodnia taka nie może popełniać się co dzień,
Daj pokój próżnej obawie;
Stało się — osądzono — tylko dla nauki
Scenę boleści powtórzył zbrodzień.

czas, nauka, zbrodnia

KSIĄDZ

Jak to? co to jest?

GUSTAW

Czary, omamienie, sztuki.

KSIĄDZ

Ach! włosy mi się jeżą; drżą pod mną nogi,
W imię Ojca i Syna! co to wszystko znaczy?

GUSTAW

patrząc na zegar

Wybiło dwie godziny: miłości, rozpacz,
A teraz następuje godzina przestrogi.

KSIĄDZ

chce go sadzić

Usiądź, połóż się, oddaj zabójcze narzędzie,
Pozwól rany opatrzyć —

GUSTAW

Daję tobie słowo,
Że aż do dnia sądowego sztylet w pochwach będzie.
O ranach próżna troska, wszak wyglądam zdrowo?

KSIĄDZ

Jak Bóg na niebie, nie wiem, co to...

GUSTAW

Skutki szalu,
Albo może kuglarstwo? — Są kosztowne bronie,
Których ostrze przenika i aż w duszy tonie;
Przecież wiadomo nie uszkodzą ciała.
Taką bronią po dwakroć zostałem przebity...

Cierpienie, Oko, Wyrzuty
sumienia

po pauzie z uśmiechem

Taką bronią za życia są oczy kobiety,

ponuro

A po śmierci grzesznika cierpiącego skrucha!

KSIĄDZ

W imię Ojca i Syna i Świętego Ducha!
Czego stoisz jak martwy? zaglądasz na stronę?

Trup

Ach, oczy!... przebóg, jakby bielmem powleczone!
Puls ustał... ręce twoje zimne jak żelazo!
Co to wszystko ma znaczyć?

GUSTAW

O tym inną razą!
Słuchaj, jakie mię na świat zamiary przywiodły.
Kiedy wchodząc do ciebie stanąłem u progu,
Pamiętam, że z dziatkami odprawiałeś modły,
Któreś za dusze zmarłe ofiarował Bogu.

KSIĄDZ

chwytą krucyfiks
Prawda, zaraz dokończym...

ciągnie DZIECI *do siebie*

GUSTAW

No, przyznaj się szczerze,
Czy wierzysz w piekło, w czyściec?...

ksiądz, wierzenia

KSIĄDZ

Ja we wszystko wierzę,
Cokolwiek w Piśmie Świętym Chrystus nam ogłasza
I w co zaleca wierzyć Kościół, matka nasza.

urzędnik

GUSTAW

I w co twoje pobożne wierzyły pradziady?
Ach, najpiękniejsze święto, bo święto pamiętek,
Za cóż zniosłeś dotychczas obchodzone Dziady?

Zabobony

KSIĄDZ

Ta uroczystość ciągnie z pogaństwa początek;
Kościół mnie rozkazuje i nadaje władzę
Oświecać lud, wytępić reszty zabobonu.

GUSTAW

pokazując na ziemię
Jednak proszę przeze mnie, i ja szczerze radzę,
Przywrócić nam Dziady. Tam, u Wszechmocnego tronu,
Kędy nasz żywot ścisłe odważają szale,
Tam większym jest ciężarem łza jednego sługi,
Którą szczerze wyleje nad tobą u zgonu,
Niż kłamliwe po drukach rozgłaszane żale,
Płatny orszak i kirem powleczone cugi.
Jeśli, żałując śmierci dobrego dziedzica,
Lud zakupioną świecę stawia mu na grobie,
W cieniach wieczności jaśniej błyszczą się ta świeca
Niż tysiąc lamp w niechętnej palonych żałobie.
Jeśli przyniesie miodu plastr i skromne mleko
I garścią mąki grobowiec posypie:
Lepiej posili duszę, o! lepiej daleko,
Niż krewni modnym bałem wydanym na stypie.

Zaświaty, Żałoba

KSIĄDZ

Ani słowa. Lecz Dziady, te północne schadzki
Po cerkwiach, pustkach lub zimnych pieczarach,
Pełen guślarstwa obrzęd świętokradzki,
Pospółstwo nasze w grubej utwierdza ciemnocie;
Stąd dziwaczne powieści, zabobonów krocie
O nocnych duchach, upiorach i czarach.

Zabobony

GUSTAW

Więc żadnych nie ma duchów?

duch, rozum, obraz świata,
trup, maszyna

z *ironią*

Świat ten jest bez duszy?
Żyje, lecz żyje tylko jak kościotrup nagi,
Który lekarz tajemną sprężyną rozruszy;
Albo jest to coś na kształt wielkiego zegaru,
Który obiega popędem ciężaru?

z *uśmiechem*

Tylko nie wiecie, kto zawiesił wagi!
O kołach, o sprężynach rozum was naucza;
Lecz nie widzicie ręki i klucza!
Gdyby z twych oczu ziemskie odpadło nakrycie,
Obaczyłbyś niejedno wkoło siebie życie,
Umarłą bryłę świata pędzące do ruchu.

do DZIECI, które wchodzą

Dzieci, chodźcie pod kantorek.

Cud, Dziecko, Duch,
Książdz, Pobożność, Rozum,
Strach

do kantorka

Czego potrzebujesz, duchu?

GŁOS Z KANTORKA

Proszę o troje paciorek.

KSIĄDZ

przeżony

W imię Ojca... niech biega... Altarystę⁸⁷ zbudzi,
Słowo stało się ciałem!... zawołajcie ludzi!...

GUSTAW

Wstydz się, wstydz się, mój ojczy, gdzie rozum? gdzie wiara?
Krzyż jest mocniejszy niżli wszyscy ludzie twoi,
A kto się Boga boi, ten się nic nie boi.

Bóg

KSIĄDZ

Mów, czego potrzebujesz... ach, to upiór! mara!

GUSTAW

Ja! nic nie potrzebuję, jest potrzebnych⁸⁸ tylu!

łowi koło świecy motyla

A tuś mi, panie motylu!

Sprawiedliwość, Wierzenia,
Zwierzęta, Zaświaty

⁸⁷altarysta — ksiądz utrzymujący się z fundacji przywiązanej do jakiegoś ołtarza, później także: sługa kościelny, zakrystianin. [przypis redakcyjny]

⁸⁸potrzebnych — potrzebujących. [przypis edytorski]

do KSIĘDZA, pokazując motyla

Ten migający wkoło oćmy⁸⁹ rój skrzydlaty
Za życia gasił każdy promyczek oświaty,
Za to po strasznym sądzie ciemność ich zagarnie;
Tymczasem z potępioną błakając się duszą,
Chociaż nie lubią światła, w światło lecieć muszą,
To są dla ciemnych duchów najsrozsze męczarnie!
Patrzaj, ów motyl, strojny barwionymi szaty,
Był jakiś królik⁹⁰ albo pan bogaty,
I wielkim skrzydeł roztworem
Zaciemniał miasta, powiaty.
Ten drugi, mniejszy, czarny i pękaty,
Był książek głupim cenzorem
I przelatując sztuk nadobne kwiaty,
Oczerniał każdą piękność, którą tylko zoczył,
Każdą słodkość zatrutym wysysał ozorem
Albo przebijał do ziemi środka,
I nauk ziarno z samego zarodka
Gadziny zębem roztoczył...
Ci znowu, w licznym snujący się gwarze,
Są dumnych pochlebnie, czernideł pisarze.
Na jakie pan ich gniewał się zagony,
Tam przeklęta chmura leci,
I czy ledwie wschodzące, czy dojrzałe plony
Jako sarańcza⁹¹ wybija.
Za tych wszystkich, moje dzieci,
Nie warto zmówić i Zdrowaś Maryja.
Są inne, szlachetniej godne litości istoty,
A między nimi twoi przyjaciele, uczniu,
Których ty wyobraźnią w górne pchnąłeś loty,
Których wrodzony ogień podniecałeś sztucznie.
Jaką, żyjąc, pokutę mieli za swe winy,
Oznajmiłem, wieczności przestąpiwszy progi:
Życie moje ścisnąłem w krótkie trzy godziny
I znowu wycierpiałem dla twojej przestrogi.
Im więc nieś ulgę prośbą i mszalną ofiarą;
Dla mnie oprócz wspomnienia nic więcej nie proszę.
Za grzech mój życie było dostateczną karą,
A dziś, nie wiem, nagrodę czy pokutę znoszę.
Bo kto na ziemi rajskie doznawał pieszczoty,
Kto znalazł drugą swojej połowę istoty,
Kto nad świeckiego życia wylatując krańce,
Duszą i sercem gubi się w kochance,
Jej tylko myślą myśli, jej oddycha tchnieniem,
Ten i po śmierci również własną bytność traci,
I przyczepiony do lubej postaci,
Jej tylko staje się cieniem.
Jeśli, żyjąc, świętemu był uległy panu,
Niebieską z nim chwałę dzieli;
Albo ze złym do wiecznej strącony topieli,
Jest bolesnego współnikiem stanu.
Na szczęście Bóg mię zrobił poddanym aniola,
Dla niej i dla mnie przyszłość śmieje się wesola.
Tymczasem, jak cień błędząc przy kochanych wdziękach,

Kara, Pan, Władza

Urzędnik

Pochlebstwo

Marzenie, Uczeń

Kochanek romantyczny,
Miłość romantyczna

⁸⁹*oćma* — tu: ciemności. [przypis redakcyjny]

⁹⁰*królik* — zdr. król. [przypis edytorski]

⁹¹*sarańcza* — szarańcza. [przypis redakcyjny]

Bywam albo w niebiosach, albo w piekła mękach.
Gdy ona wspomni, westchnie i lezkę wyleje,
Zbliżam się do usteczek, biały włos rozwiję,
Zmieszam się z odetchnieniem i przeniknę ciebie,
I jestem w niebie!
Lecz kiedy!... oh, czujecie, wy, coście kochali!
Jakim zawiść ogniem pali!...
Długo jeszcze po świecie błąkać się potrzeba,
Aż ją Bóg w swoje objęcie powoła;
Natenczas śladem lubego anioła
I cień mój błędny wkradnie się do nieba.

*Zegar zaczyna bić.
śpiewa*

Bo słuchajcie i zważcie u siebie,
Że według bożego rozkazu:
Kto za życia choć raz był w niebie,
Ten po śmierci nie trafi od razu.

Zegar kończy bić, kur pieje, lampa przed obrazem gaśnie, GUSTAW znika⁹².

CHÓR

Bo słuchajmy i zważmy u siebie,
Że według bożego rozkazu:
Kto za życia choć raz był w niebie,
Ten po śmierci nie trafi od razu.

Dziadów część III

Świętej pamięci

JANOWI SOBOLEWSKIEMU⁹³
CYPRIANOWI DASZKIEWICZOWI⁹⁴
FELIKSOWI KÓŁAKOWSKIEMU⁹⁵

⁹²*Gustaw znika* — tak jak znika duch z wybiciem godziny dwunastej, zwanej „godziną duchów”. [przypis redakcyjny]

⁹³*Sobolewski, Jan* (1799–1829) — członek Towarzystwa Filomatów i Zgromadzenia Filaretów; wywodził się z Białostoczczyzny; po ukończeniu Uniwersytetu Wileńskiego w 1821 r. był nauczycielem w Krożach na Żmudzi, w 1823 r. aresztowany; podczas procesu filomatów wykazał się niezłomnością zasad, na mocy wyroku carskiego z 26 sierpnia 1824 skazany na „służbę w oddalonych guberniach”, 5 listopada tegoż roku opuścił wraz z innym skazanym, Adamem Mickiewiczem, Wilno udając się do Petersburga, gdzie zgodnie z dołączoną do wyroku adnotacją oraz własną prośbą został wcielony do petersburskiego Korpusu Komunikacji Wodnej; w 1825 r. zdał egzaminy, otrzymał nominację oficerską i został skierowany do Wýtergi w guberni ołonieckiej, w 1827 r. otrzymał stopień podporucznika; zmarł w Archangielsku jesienią 1829 r. [przypis edytorski]

⁹⁴*Daszkiewicz, Cyprian* (1803–1829) — członek Zgromadzenia Filaretów; pochodził z Podlasia, uczeń szkół białostockich i Uniwersytetu Wileńskiego, prawnik i historyk; w procesie filaretów skazany na zesłanie w głąb Rosji; od roku 1826 przebywał w Moskwie, gdzie zmarł w grudniu 1829 r. śmiercią samobójczą; w okresie moskiewskim swego życia przyjaźnił się blisko z Mickiewiczem, był nieszczęśliwie zakochany w Karolinie Jaenisch, poetce i malarce, zaręczonej z Mickiewiczem w l. 1827–1829. [przypis edytorski]

⁹⁵*Kółakowski, Feliks* (zm. 1831) — pisownia nazwiska także: Kulakowski; członek Zgromadzenia Filaretów; pochodził z Mozyrza na Białorusi w obwodzie homelskim (historycznie na Polesiu), studiował filologię na Uniwersytecie Wileńskim, poeta; po procesie 1823–1824 zesłany w głąb Rosji, studiował języki orientalne na uniwersytecie w Kazaniu; zmarł w Petersburgu 1831 r. [przypis edytorski]

*spółuczniom, spółwięźniom, spółwygnańcom
za miłość ku ojczyźnie prześladowanym,
z tęsknoty ku ojczyźnie zmarłym
w Archangielsku, na Moskwie, w Petersburgu —
narodowej sprawy męczennikom*

poświęca Autor

[PRZEDMOWA]

Polska od pół wieku przedstawia widok z jednej strony tak ciągłego, niezmordowanego i niezblaganego okrucieństwa tyranów, z drugiej tak nieograniczonego poświęcenia się ludu i tak uporczywej wytrwałości, jakich nie było przykładowo od czasu prześladowania chrześcijaństwa. Zdaje się, że królowie mają przeczucie Herodowe o zjawieniu się nowego światła na ziemi i o bliskim swoim upadku, a lud coraz mocniej wierzy w swoje odrodzenie się i zmartwychwstanie.

Dzieje męczeńskiej Polski obejmują wiele pokoleń i niezliczone mnóstwo ofiar; krwawe sceny toczą się po wszystkich stronach ziemi naszej i po obcych krajach. — Poema, które dziś ogłaszamy, zawiera kilka drobnych rysów tego ogromnego obrazu, kilka wypadków z czasu prześladowania podniesionego przez Imperatora Aleksandra⁹⁶.

Około roku 1822 polityka Imperatora Aleksandra, przeciwna wszelkiej wolności, zaczęła się wyjaśniać, gruntować i pewny brać kierunek. W ten czas podniesiono na cały ród polski prześladowanie powszechne, które coraz stawało się gwałtowniejsze i krwawsze. Wystąpił na scenę pamiętny w naszych dziejach senator Nowosilcow⁹⁷. On pierwszy instynktową i zwierzęcą nienawiść rządu rosyjskiego ku Polakom wyrozumował jak zawienną i polityczną, wziął ją za podstawę swoich działań, a za cel położył zniszczenie polskiej narodowości. W ten czas całą przestrzeń ziemi od Prozny aż do Dniepru i od Galicji do Bałtyckiego morza zamknięto i urządzono jako ogromne więzienie. Całą administracją⁹⁸ nakręcono jako jedną wielką Polaków torturę, której koło obracali carewicz Konstanty⁹⁹ i senator Nowosilcow.

Systematyczny Nowosilcow wziął naprzód na męki dzieci i młodzież, aby nadzieje przyszłych pokoleń w zarodzie samym wytępić. Założył główną kwaterę katowstwa w Wilnie, w stolicy naukowej prowincji litewsko-ruskich. Były wówczas między młodzieżą uniwersytetu różne towarzystwa literackie¹⁰⁰, mające na celu utrzymanie języka

Naród, Więzienie, Władza

⁹⁶Aleksander I (1777–1825) — od 1801 r. cesarz (car) Rosji z dynastii Romanowów, syn Pawła I, starszy brat księcia Konstantego (który zrzekł się praw dziedzicznych do tronu) oraz Mikołaja; po kongresie wiedeńskim (1815) król Polski; jego następcą był Mikołaj I. [przypis edytorski]

⁹⁷Nowosilcow, *Nikołaj Nikołajewicz* (1761–1838) — rosyjski hrabia (1833), polityk i urzędnik państwowy; w początkowych latach panowania cara Aleksandra I jego bliski współpracownik. Zastępca przewodniczącego Rady Najwyższej Tymczasowej Księstwa Warszawskiego, sprawujący nadzór nad policją w l. 1813–1815, i kontrolę nad skarbem od 1814 roku, przewodniczący Komitetu Wyższego Nadzoru Policyjnego, w 1815 roku członek Rządu Tymczasowego Królestwa Polskiego; l. 1832–1838 przewodniczący Rady Państwa i Komitetu Ministrów Imperium Rosyjskiego. Od 1824 pełnił funkcję kuratora wileńskiego okręgu szkolnego. Dla zaskarżenia sobie uznania cara i uzyskania nań wpływu, zainscenizował śledztwo do wykrycia (nieprawdziwych) spisów Filomatów i Filaretów w prowincjach zabranych. [przypis edytorski]

⁹⁸administracją (daw. forma) — dziś B.l.p: administrację. [przypis edytorski]

⁹⁹Romanow, *Konstanty Pawłowicz* (ros. *Константин Павлович Романов* 1779–1831) — właśc. Konstantin Pawłowicz Holstein-Gottorp-Romanow, wielki książę rosyjski z dynastii Romanowów, drugi syn cesarza (cara) Pawła I i cesarzowej Marii Fiodorowny, brat cara Aleksandra I i cara Mikołaja I, następca tronu rosyjskiego w latach 1801–1823. W 1814 r. był naczelnym dowódcą wojsk polskich i faktycznym namiestnikiem cara w Polsce. W 1818 r. był deputowanym z cyrkułu VIII Warszawy na Sejm Królestwa Polskiego. Został naczelnym wodzem armii Królestwa Polskiego, pełniącym obowiązki gubernatora wojskowego Królestwa Polskiego, generał-inspektorem kawalerii rosyjskiej. Od 1819 r. sprawował funkcję głównodowodzącego armii czynnej nad guberniami: wileńską, grodzieńską, mińską, wołyńską, podolską i w obwodzie białostockim. W 1820 r. zostało unieważnione jego pierwsze małżeństwo, z księżną Juliane Henriette Ulrike von Sachsen-Coburg-Saalfeld (poślubioną w 1796 r. na żądanie Katarzyny II, jego babki), aby mógł poślubić polską hrabiankę Joannę Grudzińską. Z powodu małżeństwa z Grudzińską wielki książę Konstanty zrezygnował w 1823 r. z praw do tronu rosyjskiego, przysługujących mu po śmierci starszego brata; akt rezygnacji utrzymywany był w tajemnicy. Gdy po śmierci Aleksandra I w 1825 r. Mikołaj wysłał do brata wezwanie do wstąpienia na tron, tytułując go cesarzem Konstantym I, ten ponownie odmówił objęcia władzy w Rosji i pozostał w Warszawie. Formalnie od 27 listopada do 14 grudnia 1825 był cesarzem Rosji, o czym nie wiedzieli dekabryści, którzy wywołali w grudniu 1825 r. powstanie przeciwko Mikołajowi w obronie praw Konstantego do tronu. Następnie, w l. 1815–1830 Wielki Książę Konstanty był wodzem naczelnym Wojska Polskiego i faktycznym wielkorządcą Królestwa Polskiego; podlegały mu także garnizony wojsk rosyjskich w zachodnich guberniach Rosji. Zwalczał polskie ruchy wolnościowe, rozbudował siatkę tajnej policji rosyjskiej w Polsce. Choć był wielkim miłośnikiem polskiej armii, wprowadzony przez niego rygor i niepraktykowany w Polsce brak szacunku do oficerów budziły silny sprzeciw. W noc wybuchu powstania, 29 listopada 1830 r. jego osoba była głównym celem ataku spiskowców. Udało mu się uciec z Belwederu w kobiecym przebraniu, a następnie na czele korpusu rosyjskiego przedostać się do Rosji, gdzie wkrótce zmarł na cholerę (lub też wskutek otrucia). [przypis edytorski]

¹⁰⁰między młodzieżą uniwersytetu różne towarzystwa literackie — wśród wspomnianych towarzystw znajdowało się Towarzystwo Filomatyczne (pot. filomaci, tj. z gr.: miłośnicy nauki), tajne stowarzyszenie studentów

i narodowości polskiej, Kongresem Wiedeńskim¹⁰¹ i przywilejami Imperatora zostawionej Polakom. Towarzystwa te, widząc wzmagające się podejrzenia rządu, rozwiązały się wprzód jeszcze, nim ukaz zabronił ich bytu. Ale Nowosilcow, chociaż w rok po rozwiązaniu się towarzystw przybył do Wilna, udał przed Imperatorem, że je znalazł działające; ich literackie zatrudnienia wystawił jako wyraźny bunt przeciwko rządowi, uwięził kilkaset młodzieży i ustanowił pod swoim wpływem trybunały wojenne na sądzenie studentów. W tajemnej procedurze rosyjskiej oskarżeni nie mają sposobu bronięcia się, bo często nie wiedzą, o co ich powołano¹⁰²: bez zeznania nawet komisja według woli swojej jedne przyjmuje i w raporcie umieszcza, drugie uchyla. Nowosilcow, z władzą nieograniczoną od carewicza Konstantego zesłany, był oskarżycielem, sędzią i katem.

Skasował kilka szkół w Litwie, z nakazem, aby młodzież do nich uczęszczającą uważano za cywilnie umarłą, aby jej do żadnych posług obywatelskich, na żadne urzędy nie przyjmowano i aby jej nie dozwolono ani w publicznych, ani w prywatnych zakładach kończyć nauk. Taki ukaz, zabraniający uczyć się, nie ma przykładu w dziejach i jest oryginalnym rosyjskim wymysłem. Obok zamknięcia szkół, skazano kilkudziesięciu studentów do min¹⁰³ sybirskich, do taczek, do garnizonów azjatyckich. W liczbie ich byli małoletni, należący do znakomitych rodzin litewskich. Dwudziestu kilku, już¹⁰⁴ nauczycieli, już uczniów uniwersytetu, wysłano na wieczne wygnanie w głąb Rosji jako podejrzanych o polską narodowość. Z tylu wygnańców jednemu tylko dotąd udało się wydobyć się z Rosji¹⁰⁵.

Wszyscy pisarze, którzy uczynili wzmiankę o prześladowaniu ówczesnym Litwy, zgadzają się na to, że w sprawie uczniów wileńskich było coś mistycznego i tajemniczego¹⁰⁶. Charakter mistyczny, łagodny, ale niezachwiany Tomasza Zana¹⁰⁷, naczelnika młodzie-

Sąd

Kara, Szkoła, Uczeń

---

i absolwentów Uniwersytetu Wileńskiego działające w l. 1817–1821, nast. bez nazwy do 1823 r., założone w celu samokształcenia i wzajemnej pomocy w nauce oraz ćwiczenia się w pisaniu; wokół Towarzystwa Filomatycznego utworzyła się sieć związków zależnych zrzeszających ok. 200 osób. Kres istnieniu związków filomatów i filaretów (z gr. *philáretos*: miłośnik cnoty moralnej) położyło śledztwo prowadzone przez kuratora Nikołaja Nowosilcowa w l. 1823–1824. Członkami założycielami Towarzystwa Filomatycznego byli: Józef Jeżowski (prezes), Erazm Polużyński (wiceprezes i skarbnik), Tomasz Zan (sekretarz), Adam Mickiewicz, Onufry Pietraszkiewicz i Brunon Suhecki; całe towarzystwo liczyło ok. 20 członków (wśród nich m.in. Aleksander Chodźko, Jan Czeczot, Ignacy Domeyko, Józef Kowalewski, Franciszek Malewski, Jan Sobolewski). [przypis edytorski]

¹⁰¹*Kongres Wiedeński* (1814–1815) — międzynarodowa konferencja dyplomatyczna, zwołana w celu odtworzenia europejskiego porządku politycznego po upadku cesarza Francuzów, Napoleona I Bonaparte. [przypis edytorski]

¹⁰²*o co ich powołano* — o co są oskarżeni. [przypis edytorski]

¹⁰³*mina* (daw.) — kopalnia. [przypis edytorski]

¹⁰⁴*już* (daw.) — czy to. [przypis edytorski]

¹⁰⁵*Dwudziestu kilku, już nauczycieli, już uczniów uniwersytetu, wysłano na wieczne wygnanie w głąb Rosji (...)* jednemu tylko dotąd udało się wydobyć się z Rosji — spośród skazanych w procesie filomatów jedyną osobą, której udało się wydostać z Rosji do roku 1832 (kiedy powstały *Dziady* zw. dreźnieńskimi) był Adam Mickiewicz. W 1823 Mickiewicz, pracujący wówczas jako nauczyciel literatury, historii i prawa w Kownie, został aresztowany i uwięziony w klasztorze bazylianów w Wilnie (od jesieni 1823 do marca 1824), a następnie skazany za udział w tajnych młodzieżowych organizacjach na zesłanie w głąb Rosji na posadę nauczyciela z prawem wyboru miejsca pobytu. W latach 1824–1827 przebywał w Petersburgu, Odessie, Moskwie oraz na Krymie. W Moskwie został przypisany jako urzędnik general-gubernatora Dmitrija Golicyna. Nauczał polskiego u kilku moskiewskich rodzin, wśród jego uczniów była poetka Karolina Jaenisch (zaręczył się z nią nawet w 1827 roku, lecz dwa lata później zerwał zaręczyny). W 1829 r. opuścił Rosję i udał się do Niemiec; podróżował później po Europie: Szwajcarii i Włoszech; podczas pobytu w Rzymie w 1831 r. dowiedział się o wybuchu powstania listopadowego, ruszył przez Genuę i Genewę do Paryża, następnie do Drezn, a stamtąd przyjechał do Wielkopolski, gdzie pozostał aż do upadku powstania, a następnie wrócił do Drezn, gdzie pozostał do 1832 roku i gdzie napisał *Dziadów część III*. [przypis edytorski]

¹⁰⁶*w sprawie uczniów wileńskich było coś mistycznego i tajemniczego* — obacz dzieło Leonarda Chodźki: *Tableau de la Pologne ancienne et moderne*. Małe piśmiotwo drukowane w czasie rewolucji w Warszawie pod tytułem *Nowosilcow w Wilnie*, tudzież biografia Tomasza Zana w dykjonarzach biograficznych i w dziele Józefa Straszewicza *Les Polonais et les Polonaises*. [przypis autorski]

¹⁰⁷*Zan, Tomasz* (1796–1855) — poeta, badacz minerałów i przyrodnik; od 1815 r. studiował na Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim. Podczas egzaminów wstępnych poznał Adama Mickiewicza. Był współzałożycielem Towarzystwa Filomatów (1817 r.) i jego przewodniczącym na wydziale matematyczno-fizycznym, gdzie studiował, założycielem Związku Promienistych (1820 r.), prezesem Zgromadzenia Filaretów (1820–1823), członkiem Towarzystwa Szubrawców. W maju 1821 r. na zaproszenie Jana Chodźki został przyjęty do wileńskiej loży masonskiej „Szkoła Sokratesa”. Za działalność w tajnych stowarzyszeniach został skazany na rok ciężkiego więzienia w Orenburgu, a następnie na zesłanie, na którym przebywał od 1824 do 1837 r. W 1829 r. został asystentem Aleksandra von Humboldta, pod którego kierunkiem prowadził badania meteorologiczne. W Orenburgu wraz z Aleksandrem Chodźką założył muzeum historyczno-przyrodnicze z kolekcją eksponatów geologicznych. Odbywał podróże po Uralu i Kazachstanie, badając roślinność, klimat i geografę tych obszarów; odkrył pola złotonośne na wsch. stronie gór Uralu. W l. 1837–1841 pracował jako bibliotekarz w Instytucie Geologicznym

ży, religijna rezygnacja, braterska zgoda i miłość młodych więźniów, kara boża, sięgająca widomie prześladowców, zostawiły głębokie wrażenie na umyśle tych, którzy byli świadkami lub uczestnikami zdarzeń; a opisane zdają się przenosić czytelników w czasy dawne, czasy wiary i cudów.

Kto zna dobrze ówczesne wypadki, da świadectwo autorowi, że sceny historyczne i charaktery osób działających skryślił sumiennie, nic nie dodając i nigdzie nie przesadzając. I po cóż by miał dodawać albo przesadzać; czy dla ożywienia w sercu rodaków nienawiści ku wrogom? czy dla obudzenia litości w Europie? — Czymże są wszystkie ówczesne okrucieństwa w porównaniu tego, co naród polski teraz cierpi¹⁰⁸ i na co Europa teraz obojętnie patrzy! Autor chciał tylko zachować narodowi wierną pamiątkę z historii litewskiej lat kilkunastu: nie potrzebował ohydzać rodakom wrogów, których znają od wieków; a do litościwych narodów europejskich, które płakały nad Polską jak niedołężne niewiasty Jeruzalemu nad Chrystusem, naród nasz przemawiać tylko będzie słowami Zbawiciela: „Córki Jerozolimskie, nie płaczcie nade mną, ale nad samymi sobą”.

Polska, Chrystus

---

w Petersburgu. W 1841 r. powrócił do Wilna, gdzie otrzymał posadę w Głównym Urzędzie Korpusu Inżynierów Górniczych. W roku 1847 kupił od Adolfa Dobrowolskiego majątek Kakowczyn, który przemianował na Kochaczyn; tam zmarł na zapalenie opon mózgowych w 1855 r., został pochowany w Smolanach k. Orszy. [przypis edytorski]

¹⁰⁸co naród polski teraz cierpi — *Dziadów cz. III*, tzw. *Dziady drezdeńskie* powstały w 1832 r., po upadku powstania listopadowego; autor nadmienia tu o represjach popowstaniowych w zaborze rosyjskim. Akcja dramatu rozgrywa się natomiast w l. 1823–1824. [przypis edytorski]

LITWA

PROLOG

W Wilnie przy ulicy Ostrobramskiej, w klasztorze ks. ks. Bazyliańów, przerobionym na więzienie stanu — cela więźnia.

A strzeżcie się ludzi, albowiem was będą wydawać do siedzącej rady i w bożnicach swoich was biczować będą.

Mat. R. X w. 17¹⁰⁹

I do Starostów i do Królów będziecie wodzeni na świadectwo im i poganom.

w. 18¹¹⁰

I będziecie w nienawiści u wszystkich dla imienia mego. Ale kto wytrwa aż do końca, ten będzie zbawion.

w. 22¹¹¹

WIĘZIEŃ *wsparty na oknie; śpi*

ANIOŁ STRÓŻ

Niedobre, nieczule dziecię!
Ziemskie matki twej zasługi,
Prośby jej na tamtym świecie
Strzegły długo wiek twój młody
Od pokusy i przygody:
Jako róża, anioł sadów,
We dnie kwitnie, w noc jej wonie
Bronią senne dziecka skronie
Od zarazy i owadów.

Syn marnotrawny, Matka,
Anioł, Opieka

Nieraz ja na prośbę matki
I za pozwoleniem bożem
Zstępowałem do twej chatki,
Cichy, w cichej nocy cieniu:
Zstępowałem na promieniu
I stawałem nad twym łóżem.

Kwiaty

Gdy cię noc ukołysała,
Ja nad marzeniem namiętym
Stałem jak lilija biała,
Schylona nad źródłem mętym.
Nieraz dusza mnie twa zbrzydła,
Alem w złych myśli nacisku
Szukał dobrej, jak w mrowisku
Szukają ziarenek kadzidła.

Sen, Zaświaty, Dusza

Ledwie dobra myśl zaświeci,
Brałem duszę twą za rękę,
Wiodłem w kraj, gdzie wieczność świeci,
I śpiewałem jej piosenkę,
Którą rzadko ziemskie dzieci

Śpiew, Raj

¹⁰⁹Mat. R. X w. 17 — Mt 10, 17. [przypis edytorski]

¹¹⁰w. 18 — Mt 10, 18. [przypis edytorski]

¹¹¹w. 22 — Mt 10, 22. [przypis edytorski]

Słysz, rzadko i w uśpieniu,
A zapomną w odecknieniu.
Jam ci przyszłe szczęście głosił,
Na mych rękach w niebo nosił,
A tyś słyszał niebios dźwięki
Jako pjanych uczt piosenki.

Bunt, Grzech

Ja, syn chwały nieśmiertelnej,
Przybierałem wtenczas postać
Obrzydłej larwy piekielnej,
By cię straszyc, by cię chłostać;
Tyś przyjmował chłostę Boga
Jak dziki męczarnie wroga.
I dusza twa w niepokoju,
Ale z dumą się budziła,
Jakby w niepamięci zdroju
Przez noc całą męty piła.
I pamiętki wyższych światów
W głąb ciągnąłeś, jak kaskada,
Gdy w podziemną przepaść wpada,
Ciagnie liście drzew i kwiatów.

Natenczas gorzko płakałem,
Oblicze tuląc w me dłonie;
Chciałem i długo nie śmiałem
Ku niebieskiej wracać stronie,
Bym nie spotkał twojej matki;
Spyta się: «Jaka nowina
Z kuli ziemskiej, z mojej chatki,
Jaki sen był mego syna?»

WIĘZIEŃ

budzi się strudzony i patrzy w okno — rano

Nocy cicha, gdy wschodzisz, kto ciebie zapyta,
Skąd przychodzisz; gdy gwiazdy przed sobą rozsiejesz,
Kto z tych gwiazd tajnie przyszłej drogi twej wyczyta!
«Zaszło słońce», wołają astronomy z wieży,
Ale dlaczego zaszło, nikt nie odpowiada;
Ciemności kryją ziemię i lud we śnie leży,
Lecz dlaczego śpią ludzie, żaden z nich nie bada.
Przebudzą się bez czucia, jak bez czucia spali —
Nie dziwi słońca dziwna, lecz codzienna głowa;
Zmienia się blask i ciemność jako straż pułkowa;
Ale gdzież są wodzowie, co jej rozkazali?

Tajemnica, Noc, Nauka,
Mędrzec

Sen

A sen? — ach, ten świat cichy, głuchy, tajemniczy,
Życie duszy, czyż nie jest warte badań ludzi!
Któż jego miejsce zmierzy, kto jego czas zliczy!
Trwoży się człowiek śpiący — śmieje się, gdy zbudzi.
Mędracy mówią, że sen jest tylko przypomnienie —
Mędracy przekłęci!

Sen, Dusza, Wyobraźnia

Czyż nie umiem rozróżnić marzeń od pamięci?
Chyba mnie wmówią, że moje więzienie
Jest tylko wspomnienie.
Mówią, że senne czucie rozkoszy i kaźni
Jest tylko grą wyobraźni; —

Głupi! zaledwie z wieści wyobraźnią¹¹² znają
I nam wieszczom o niej bają!
Bywałem w niej, zmierzylem lepiej jej przestrzenie
I wiem, że leży za jej granicą — marzenie.
Prędzej dzień będzie nocą, rozkosz będzie kaźnią,
Niż sen będzie pamięcią, mara wyobraźnią.

Marzenie

kładzie się i wstaje znowu — idzie do okna
Nie mogę spocząć, te sny, to straszą, to łudzą:
Jak te sny mię trudzą!

Konflikt wewnętrzny,
Walka

drzemie

DUCHY NOCNE

Puch czarny, puch miękki pod głowę podłożmy,
Śpiewajmy, a cicho — nie trwóźmy, nie trwóźmy.

Kuszenie, Szatan, Noc,
Pokusa, Pożądanie

DUCH Z LEWEJ STRONY

Noc smutna w więzieniu, tam w mieście wesele,
U stołów tam muzyki huczą;
Przy pełnych kielichach śpiewają minstrele¹¹³,
Tam nocą komety się włóczą:
Komety z oczkami i z jasnym warkoczem.

WIĘZIENIE *usypia*

Kto po nich kieruje łódź w biegu,
Ten zaśnie na fali, w marzeniu uroczem,
Na naszym przebudzi się brzegu.

ANIOŁ

My uprosiliśmy Boga,
By cię oddał w ręce wroga.
Samotność mędrców mistrzyni.
I ty w samotnym więzieniu,
Jako prorok na pustyni,
Dumaj o twym przeznaczeniu;

samotnik, los, więzienie

CHÓR DUCHÓW NOCNYCH

W dzień Bóg nam dokucza, lecz w nocy wesele,
W noc późną próżniaki się tuczą,
I w nocy swobodniej śpiewają minstrele,
Szatany piosenek ich uczą.

Noc, Grzech, Szatan,
Kuszenie, Sen

Kto ranną myśl świętą przyniesie z kościoła,
Kto rozmów pocziwych smak czuje,
Noc-pjawka wyciągnie pobożną myśl z czoła,
Noc-wąż w ustach smaki zatruje.

Wąż

Śpiewajmy nad sennym, my, nocy synowie,
Usłużmy, aż będzie nam służą.
Wpadnijmy mu w serce, biegajmy po głowie,
Nasz będzie — ach, gdyby spał długo!

Sługa

¹¹²*wyobraźnią* (daw. forma) — dziś B.lp: wyobraźnię. [przypis edytorski]

¹¹³*minstrel* — wędrowny śpiewak. [przypis edytorski]

ANIOŁ

Modlono się za tobą na ziemi i w niebie,
Wkrótce muszą tyrani na świat puścić ciebie.

WIĘZIEŃ

budzi się i myśli

Ty, co bliźnich katujesz, więzisz i wyrzynasz,
I uśmiechasz się we dnie, i w wieczór ucztujesz;
Czy ty z rana choć jeden sen twój przypominasz,
A jeśliś go przypomniał, czy ty go pojmujesz?

Sen, Zbrodniarz

drzemie

ANIOŁ

Ty będziesz znowu wolny, my oznajmić przyszli.

WIĘZIEŃ

budzi się

Będę wolny? — pamiętam, ktoś mi wczora prawił;
Nie, skądże to, czy we śnie? czy Bóg mi objawił?

zasypia

ANIOŁOWIE

Pilnujmy tylko, ach, pilnujmy myśli,
Między myślami bitwa już stoczona.

duch, walka, konflikt
wewnętrzny

DUCHY Z LEWEJ STRONY

Podwójmy napaść.

DUCHY Z PRAWEJ

My podwójmy strażę.

Czy zła myśl wygra, czy dobra pokona,
Jutro się w mowach i w dziełach pokaże;
I jedna chwila tej bitwy wyrzeka
Na całe życie o losach człowieka.

WIĘZIEŃ

Mam być wolny — tak! nie wiem, skąd przyszła nowina,
Lecz ja znam, co być wolnym z łaski Moskwicina.
Łotry zdejmą mi tylko z rąk i nóg kajdany,
Ale wtłoczą na duszę — ja będę wygnany!
Błąkać się w cudzoziemców, w nieprzyjaciół tłumie,
Ja śpiewak — i nikt z mojej pieśni nie zrozumie
Nic — oprócz niekształtnego i marnego dźwięku.
Łotry, tej jednej broni z rąk mi nie wydarły,
Ale mi ją zepsuto, przełamano w rękę;
Żywy, zostanę dla mej ojczyzny umarły,
I myśl legnie zamknięta w duszy mojej cieniu,
Jako dyjament w brudnym zawarty kamieniu.

Emigrant, Wolność, Poeta,
Rosja, Wygnanie

wstaje i pisze węglem z jednej strony:

D. O. M.¹¹⁴

Przemiana, Śmierć,
Narodziny

¹¹⁴D. O. M. (łac. *Deo Optimo Maximo*) — Bogu Najlepszem, Największemu; napis umieszczany na nagrobkach. [przypis edytorski]

GUSTAVUS
OBIIT M. D. CCC. XXIII
CALENDIS NOVEMBRIS¹¹⁵

z drugiej strony:

HIC NATUS EST
CONRADUS M. D. CCC. XXIII
CALENDIS NOVEMBRIS¹¹⁶

wspiera się na oknie — usypia

DUCH

Człowieku! gdybyś wiedział, jaka twoja władza!
Kiedy myśl w twojej głowie, jako iskra w chmurze,
Zabłyśnie niewidzialna, obłoki zgromadza,
I tworzy deszcz rodzajny lub gromy i burze;
Gdybyś wiedział, że ledwie jedną myśl rozniecisz,
Już czekają w milczeniu, jak gromu żywioły,
Tak czekają twej myśli — szatan i anioły:
Czy ty w piekło uderzysz, czy w niebo zaświecisz;
A ty jak obłok górny, ale błędny, pałasz
I sam nie wiesz, gdzie lecisz, sam nie wiesz, co działasz.
Ludzie! każdy z was mógłby, samotny, więziony,
Myślą i wiarą zwać i podźwigać trony.

Duch, Konflikt
wewnętrzny, Kondycja
ludzka, Wolność

Więzienie, Więzień

---

¹¹⁵*Gustavus obiit M D CCC XXIII calendis novembris* (łac.) — Gustaw zmarł 1 listopada 1823 r. [przypis edytorski]

¹¹⁶*hic natus est Conradus M D CCC XXIII calendis novembris* (łac.) — tu narodził się Konrad 1 listopada 1823 r. [przypis edytorski]

AKT I

SCENA I

Korytarz — straż z karabinami stoi opodal — kilku więźniów młodych ze świecami wychodzą z cel swoich — północ

JAKUB
Czy można? — obaczym się?

ADOLF
Straż gorzałkę pije:
Kapral nasz.

więzienie

JAKUB
Która była?

ADOLF
Północ niedaleko.

JAKUB
Ale jak nas runt¹¹⁷ złowi, kaprala zasięka.

ADOLF
Tylko zgaś świecę; — widzisz — ogień w okna bije.

gaszę świecę
Runt dzieciństwo¹¹⁸! runt musi do wrót długo pukać,
Dać hasło i odebrać, musi kluczków szukać: —
Potem — długi korytarz, — nim nas runt zacapi¹¹⁹,
Rozbieżym się, drzwi zamkną, każdy padł i chrapi.

Inni więźniowie, wywołani z celi, wychodzą

ŻEGOTA
Dobry wieczór.

KONRAD
I ty tu!

KS. LWOWICZ
I wy tu?

SOBOLEWSKI
I ja tu.

FREJEND
A wiecie co, Żegoto, idziem do twej celi,
Świeży więzień dziś wstąpił do nowicyjatu¹²⁰,

¹¹⁷runt — obchód; tu: inspekcja wart pełnionych w więzieniu. [przypis edytorski]

¹¹⁸dzieciństwo — tu: nic poważnego, głupstwo; nic, czym należy się przejmować. [przypis edytorski]

¹¹⁹zacapić a. ucapić (daw.) — złapać. [przypis edytorski]

¹²⁰nowicyjat — okres przygotowania do życia zakonnego; tu przen., iron.: o nowo przybyłym do więzienia. [przypis edytorski]

I ma komin; tam dobry ogień będziemy mieli,
A przy tym nowość, — dobrze widzieć nowe ściany.

SOBOLEWSKI

Żegoto! a, jak się masz; — i ty tu, kochany!

ŻEGOTA

U mnie cela trzy kroki; was taka gromada.

FREJEND

Wiecie co, pójdźmy lepiej do celi Konrada.
Najdalsza jest, przytyka do muru kościoła;
Nie słyhać stamtąd, choć kto śpiewa albo woła.
Myszę dziś głośno gadać i chcę śpiewać wiele;
W mieście pomysła, że to śpiewają w kościele.
Jutro jest Narodzenie Boże. — Eh — koledzy,
Mam i kilka butelek.

JAKUB

Bez kaprała wiedzy?

FREJEND

Kapral poczciwy, i sam z butelek skorzysta,
Przy tym jest Polak, dawny nasz legijonista,
Którego car przerobił gwałtem na Moskala.
Kapral dobry katolik, i więźniom pozwala
Przepędzić wieczór świętej Wigiliji razem.

Niewola, Polak, Żołnierz

JAKUB

Gdyby się dowiedzieli, nie uszłoby płazem.

Wchodzą do celi Konrada, nakładają ogień w kominie i zapalają świecę. — Cela Konrada jak w Prologu

KS. LWOWICZ

I skądże się tu wzięłeś, Żegoto kochany?
Kiedy?

gospodarz, wieś

ŻEGOTA

Dziś mię porwali z domu, ze stodoły.

KS. LWOWICZ

I ty byłeś gospodarz?

ŻEGOTA

Jaki! zawołany.
Żebyś ty widział moje merynosy¹²¹, woły!
Ja, co pierwiej nie znałem, co owies, co słoma,
Mam sławę najlepszego w Litwie ekonoma.

JAKUB

Wzięto cię niespodzianie?

ŻEGOTA

Od dawna słyszałem
O jakimś w Wilnie śledztwie; dom mój blisko drogi.
Widać było kibitki latające czwałem
I co noc nas przerażał poczty dźwięk złowrogi.
Nieraz gdyśmy wieczorem do stołu zasiedli
I ktoś żartem uderzył w szklankę noża trzonkiem,
Drżały kobiety nasze, staruszkowie bledli,
Mysząc, że już zajeżdża feldjeger ze dzwonkiem.¹²²
Lecz nie wiedziałem, kogo szukają i za co,
Nie należałem dotąd do żadnego spisku.
Sądzę, że rząd to śledztwo wynalazł dla zysku,
Że się więźniowie nasi porządnie oplacą
I powrócą do domu.

strach, niewola, przemoc,
wieś, noc

TOMASZ

Taką masz nadzieję?

ŻEGOTA

Jużci przecież bez winy w Sybir nas nie wysłą;
A jakąż winę naszą znajdą lub wymysłą?
Milczycie, — wytłumaczcież, co się tutaj dzieje,
O co nas oskarżono, jaki powód sprawy?

wina, kara, zbrodniarz

TOMASZ

Powód — że Nowosilcow przybył tu z Warszawy.
Znasz zapewne charakter pana Senatora.
Wiesz, że już był w niełasce u imperatora,
Że zysk dawniejszych łupiestw przepił i roztrwonił,
Stracił u kupców kredyt i ostatkiem gonił.
Bo pomimo największych starań i zabiegów
Nie może w Polsce spisku żadnego wysledzić;
Więc postanowił świeży kraj, Litwę, nawiedzić,
I tu przeniósł się z całym głównym sztabem szpiegów.
Żeby zaś mógł bezkarnie po Litwie plądrować
I na nowo się w łaskę samodzierzcy wkręcić,
Musiał z towarzystw naszych wielką rzecz wysnuwać
I nowych wiele ofiar carowi poświęcić.

ŻEGOTA

Lecz my się uniewinnim —

TOMASZ

Bronić się daremnie —
I śledztwo, i sąd cały toczy się tajemnie;
Nikommu nie powiedzą, za co oskarżony,
Ten, co nas skarży, naszej ma słuchać obrony;
On gwałtem chce nas karać — nie unikniemy kary.
Został nam jeszcze środek smutny — lecz jedyny:
Kilku z nas poświęcimy wrogom na ofiary,

Sąd

Poświęcenie, Przywódca,
Ofiara, Przyjaźń

¹²¹ *merynosy* — rasa owiec. [przypis edytorski]

¹²² *Mysząc, że już zajeżdża feldjeger ze dzwonkiem* — Feldjegry, czyli strzelcy polni cesarscy, są rodzajem żandarmów: polują szczególnie na osoby rządowi podejrzane, jeżdżą pospolicie w kibitkach, to jest wózkach drewnianych bez resorów i żelaza, wąskich, płaskich i z przodu wyższych niż z tyłu. Byron wspomina o tych wozach w swoim *Don Juanie*. Feldjeger przybywa pospolicie w nocy, porywa podejrzaną osobę, nie mówiąc nigdy, gdzie ją powiezie. Kibitka opatrzona jest dzwonkiem pocztowym. Kto nie był w Litwie, z trudnością

I ci na siebie muszą przyjąć wszystkich winy.
Ja stałem na waszego towarzystwa czele,
Mam obowiązek cierpieć za was, przyjaciele;
Dodajcie mi wybranych jeszcze kilku braci,
Z takich, co są sieroty, starsi, nieżonaci,
Których zguba niewiele serc w Litwie zakrwawi,
A młodszych, potrzebniejszych z rąk wroga wybawi.

ŻEGOTA

Więc aż do tego przyszło?

JAKUB

Patrz, jak się zasmucił.
Nie wiedział, że dom może na zawsze porzucił.

FREJEND

Nasz Jacek musiał żonę zostawić w połogu,
A nie płacze —

FELIKS KOŁAKOWSKI

Ma płakać? owszem — chwała Bogu.
Jeśli powije syna, przyszłość mu wywieszczę —
Daj mi no rękę — jestem trochę chiromanta¹²³,
Wywróżę tobie przyszłość twojego infanta¹²⁴.

polak, syn

patrząc na rękę

Jeśli będzie pocziwy, pod moskiewskim rządem
Spotka się niezawodnie z kibitką i sądem;
A kto wie, może wszystkich nas znajdzie tu jeszcze —
Lubię synów, to nasi przyszli towarzysze.

ŻEGOTA

Wy tu długo siedzicie?

więzienie, czas

FREJEND

Skądże datę wiedzieć?
Kalendarza nie mamy, nikt listów nie pisze;
To gorsza, że nie wiemy, póki mamy siedzieć.

SUZIN

Ja mam u okna parę drewnianych firanek
I nie wiem nawet, kiedy mrok, a kiedy ranek.

FREJEND

Ale pytaj Tomasza, patryjarchę biedy;
Największy szczipak, on też pierwszy wpadł do matni;
On nas tu wszystkich przyjął i wyjdzie ostatni,
Wie o wszystkich, kto przybył, skąd przybył i kiedy.

przywódca, więzień

---

wystawi sobie przestrasz, jaki panuje w każdym domie, u którego wrót odezwie się dzwonek pocztowy. [przypis autorski]

¹²³*chiromanta* — osoba potrafiąca wróżyć z linii papilarnych dłoni. [przypis edytorski]

¹²⁴*infant* (z fr.) — dziecko; najczęściej w ten sposób określano dziecko królewskie, następcę tronu, dlatego też słowo to użyte na określenie mającego się narodzić potomka jednego z więźniów, nadaje całej wypowiedzi charakter ironiczny. [przypis edytorski]

SUZIN

To pan Tomasz! ja poznać nie mogłem Tomasza;
Daj mi rękę, znałeś mię krótko i niewiele:
Wtenczas tak była droga wszystkim przyjaźń wasza
Otaczali was liczni, bliżsi przyjaciele;
Nie dojrzałeś mię w tłumie, lecz ja ciebie znałem,
Wiem, coś zrobił, coś cierpiał, żebyś nas ocalił; —
Odtąd będę się z twojej znajomości chwalił,
I w dzień zgonu przypomnę — z Tomaszem płakałem.

FREJEND

Ale dla Boga, po co te łzy, płacze, zgroza.
Patrz — Tomasz, gdy był wolny, miał na swoim czole
Wypisano wielkimi literami: «koza».
Dziś w więzieniu jak w domu, jak w swoim żywiole.
On był na świecie jako grzyby kryptogamy,
Więdniał i schnął od słońca; — wsadzony do lochu,
Kiedy my, słoneczniki, bledniejem, zdychamy,
On rozwija się, kwitnie i tyje po trochu.
Ale też wziął pan Tomasz kuracją modną,
Sławną teraz na świecie kuracją głodną.

ŻEGOTA

do TOMASZA

Głodem ciebie morzono?

Więzienie, Cierpienie,
Głód, Jedzenie, Trucizna,
Więzień

FREJEND

Dodawano stawy;
Ale gdybyś ją widział, — widok to ciekawy!
Dość było taką strawą w pokoju zakadzić,
Ażeby myszy wytruć i świerszcze wygładzić.

ŻEGOTA

I jakże ty jeść mogłeś!

TOMASZ

Tydzień nic nie jadłem,
Potem jeść próbowałem, potem z sił opadłem;
Potem jak po truciznie czułem bole, klucia,
Potem kilka tygodni leżałem bez czucia.
Nie wiem, ile i jakim choroby przebywałem,
Bo nie było doktora, co by je nazywał.
Wreszcie jam wstał jadł znowu i do sił przychodziłem,
I zdaje mi się, że się do tej stawy zrodziłem.

FREJEND

z wymuszoną wesołością

Wierzcie mi, tam za kozą¹²⁵ same urojenia;
Kto tu był, sekret kuchni i mieszkań przeniknął:
Jeść, mieszkać, źle czy dobrze — skutek przywyknienia.
Pytał raz Litwin, nie wiem, diabła czy Pińczuka¹²⁶:
«Dlaczego siedzisz w błocie?» — «Siedzę, bom przywyknąłem».

Kondycja ludzka

¹²⁵koza — więzienie. [przypis edytorski]

¹²⁶Pytał raz Litwin, nie wiem, diabła czy Pińczuka — Nazywa lud w Litwie Pińczukami obywatele błotnistych okolic Pińska. [przypis autorski]

JAKUB
Ależ przywyknąć, bracie!

FREJEND
Na tym cała sztuka.

JAKUB
Ja tu siedzę podobno od ośmiu miesięcy,
A tak tęsknię jak pierwej, nie mniej —

więzień, więzienie

FREJEND
I nie więććj?
Pan Tomasz tak przywyknął, że mu powiew zdrowy
Zaraz piersi obciąża, robi zawrót głowy.
On odwyknął oddychać, nie wychodzi z celi —
Jeśli go stąd wypędzą, koza się oplaci:
Bo on potem ni grosza na wino nie straci,
Tylko łyknie powietrza i wnet się podchmieli¹²⁷.

TOMASZ
Wolałbym być pod ziemią, w głodzie i chorobie,
Znosić kije i gorsze niżli kije — śledztwo,
Niż tu, w lepszym więzieniu, mieć was za sąsiedztwo. —
Łotry! wszystkich nas w jednym chcą zakopać grobie.

przyjaźń

FREJEND
Jak to? więc płaczesz po nas — masz kogo żałować.
Czy nie mnie? pytam, jaka korzyść z mego życia?
Jeszcze w wojnie — mam jakiś talencik do bicia,
I mógłbym kilku dońcom¹²⁸ grzbiety naszpicować.
Ale w pokoju — cóż stąd, że lat sto przeżyję
I będę klął Moskalów, i umrę — i zgniję.
Na wolności wiek cały byłbym mizerakiem,
Jak proch, albo jak wino miernego gatunku; —
Dziś, gdy wino zatknięto, proch przybito kłakiem,
W kozie mam całą wartość butli i ładunku.
Wytchnąłbym się jak wino z otwartej konewki;
Spaliłbym jak proch lekko z otwartej panewki.
Lecz jeśli mię w łańcuchach stąd na Sybir wysła,
Obaczą mię Litwini bracia i pomyślą:
Wszakci to krew szlachecka, to młódź nasza ginie,
Poczekaj, zbójco caru¹²⁹, czekaj, Moskwicinie! —
Taki jak ja, Tomaszu, dałby się powiesić,
Żebyś ty jedną chwilę żył na świecie dłużej:
Taki jak ja — ojczyźnie tylko śmiercią służy;
Umarłbym dziesięć razy, byle cię raz wskrzesić, —
Ciebie, lub ponurego poetę Konrada,
Który nam o przyszłości, jak Cygan, powiada. —

ofiara, przyjaźń

Szlachcic, Żołnierz

do KONRADA

¹²⁷ *Tylko łyknie powietrza i wnet się podchmieli* — Więźniowie, którzy długo byli w zamknięciu, wychodząc na świeże powietrze doświadczają pewnego rodzaju upojenia. [przypis autorski]

¹²⁸ *dońcom* — chodzi o kozaków zw. dońskimi (tereny ich osiedlenia w Imperium Rosyjskim leżały nad Donem na Ukrainie), którzy tworzyli doborową kawalerię wojska ros. [przypis edytorski]

¹²⁹ *zbójco caru* — rusycyzm; dziś popr. forma wołacza: (...) carze. [przypis edytorski]

Wierzę, bo Tomasz mówił, żeś ty śpiewak wielki,
 Kocham cię, boś podobny także do butelki:
 Rozlewasz pieśń, uczuciem, zapalem oddychasz,
 Pijem, czuję, a ciebie ubywa — usychasz.

*bierze za rękę KONRADA i łyzy sobie ociera
 do TOMASZA i KONRADA*

Wy wiecie, że was kocham, ale można kochać,
 Nie płakać. Otóż, bracia, osuszcie łyzy wasze; —
 Bo jak się raz rozczulę i jak zacznę szlochać,
 I herbaty nie zrobię, i ogień zagaszę.

*robi herbatę
 Chwila milczenia*

KS. LWOWICZ

Prawda, źle przyjmujemy nowego przybysza;

pokazując ŻEGOTĘ

W Litwie zły to znak płakać we dniu inkrutowin¹³⁰ —
 Czy nie dosyć w dzień milczym! — he? — jak długa cisza.

JAKUB

Czy nie ma nowin z miasta?

WSZYSCY

Nowin?

KS. LWOWICZ

Żadnych nowin?

ADOLF

Jan dziś chodził na śledztwo, był godzinę w mieście,
 Ale milczy i smutny; — i jak widać z miny,
 Nie ma ochoty gadać.

KILKU Z WIĘŹNIÓW

No, Janie! Nowiny?

JAN SOBOLEWSKI

ponuro

Niedobre — dziś — na Sybir — kibitek dwadzieście
 Wywieźli.

ŻEGOTA

Kogo? — naszych?

JAN

Studentów ze Żmudzi.

WSZYSCY

Na Sybir?

¹³⁰W Litwie zły to znak płakać we dniu inkrutowin — Nazywają inkrutowinami uroczystość, którą gospodarz obchodzi, wnosząc się do nowego mieszkania. [przypis autorski]

JAN

I paradnie! — było mnóstwo ludzi.

KILKU

Wywieźli!

JAN

Sam widziałem.

JACEK

Widziałeś! — i mego
Brata wywieźli? — wszystkich?

JAN

Wszystkich, — do jednego
Sam widziałem. — Wracając, prosiłem kaprała
Zatrzymać się; pozwolił chwilkę. Stałem z dala,
Skrzyłem się za słupami kościoła. W kościele
Właśnie msza była; — ludu zebrało się wiele.
Nagle lud cały runął przeze drzwi nawalem,
Z kościoła ku więzieniu. Stałem pod przysionkiem,
I kościół tak był pusty, że w głębi widziałem
Księdza z kielichem w ręku i chłopca ze dzwonkiem.
Lud otoczył więzienie nieruchomym wałem;
Od bram więzienia na plac, jak w wielkie obrzędy,
Wojsko z bronią, z bębniami stało we dwa rzędy;
W pośrodku nich kibitki. — Patrzę, z placu sady
Policmejster na koniu; — z miny zgadłbyś łatwo,
Że wielki człowiek, wielki tryumf poprowadzi:
Tryumf Cara północy, zwycięzcy — nad dziatwą. —
Wkrótce znak dano bębniem i ratusz otwarty —
Widziałem ich: — za każdym z bagnetem sły warty,
Małe chłopcy, znędzniące, wszyscy jak rekruci
Z golonymi głowami; — na nogach okuci.
Biedne chłopcy — najmłodszy, dziesięć lat, niebożę,
Skarżył się, że łańcucha podźwignąć nie może;
I pokazywał nogę skrwawioną i nagą.
Policmejster przejeżdża, pyta, czego żądał;
Policmejster człek ludzki, sam łańcuch oglądał:
«Dziesięć funtów, zgadza się z przepisaną wagą». —
Wywiedli Janczewskiego; — poznałem, oszpetniał,
Szczerbiał, schudł, ale jakoś dziwnie wyszlachetniał.
Ten przed rokiem swawolny, ładny chłopczyk mały,
Dziś poglądał z kibitki, jak z odludnej skały
Ów Cesarz! — okiem dumnym, suchym i pogodnym;
To zdawał się pocieszać spółników niewoli,
To lud żegnał uśmiechem, gorzkim, lecz łagodnym,
Jak gdyby im chciał mówić: nie bardzo mię boli.
Wtem zdało mi się, że mnie napotkał oczyma,
I nie widząc, że kaprał za suknią mię trzyma,
Myślił, żem uwolniony; — dłoń swą ucałował,
I skinął ku mnie, jakby żegnał i winszował; —
I wszystkich oczy nagle zwróciły się ku mnie,
A kaprał ciągnął gwałtem, ażeby mię schował;
Nie chciałem, tyłkom stanął bliżej przy kolumnie.

Ofiara, Cierpienie, Więzień,
Zesłaniec

Rosjanin, Urzędnik

Dziecko

Święty, Polak, Patriotą,
Przemiana, Cnota

Uważałem na więźnia postawę i ruchy: —
 On postrzegł, że lud płacze patrząc na łańcuchy,
 Wstrząsł nogą łańcuch, na znak, że mu niezbyt ciężył. —
 A wtem zacięto konia, — kibitka runęła —
 On zdjął z głowy kapelusz, wstał i głos natężył,
 I trzykroć krzyknął: «Jeszcze Polska nie zginęła». —
 Wpadli w tłum; — ale długo ta ręka ku niebu,
 Kapelusz czarny jako chorągiew pogrzebu,
 Głowa, z której włos przemoc odarła bezwstydną,
 Głowa niezawstydzona, dumna, z dała widna,
 Co wszystkim swą niewinność i hańbę obwieszcza
 I wystaje z czarnego tyłu głów natłoku,
 Jak z morza łeb delfina, nawałnicy wieszczą,
 Ta ręka i ta głowa zostały mi w oku,
 I zostaną w mej myśli, — i w drodze żywota
 Jak kompas pokażą mi, powiodą, gdzie cnota:
 Jeśli zapomnę o nich, Ty, Boże na niebie,
 Zapomnij o mnie. —

KS. LWOWICZ

Amen za was.

KAŻDY Z WIĘŹNIÓW

I za siebie.

JAN SOBOLEWSKI

Tymczasem zajeżdżały inne rzędem długim
 Kibitki; — ich wsadzano jednego po drugim.
 Rzuciłem wzrok po ludu ściśnionego kupie,
 Po wojsku, — wszystkie twarze poblady jak trupie;
 A w takim tłumie taka była cichość głucha,
 Żem sływał każdy krok ich, każdy dźwięk łańcucha.
 Dziwna rzecz! wszyscy czuli, jak nieludzka kara:
 Lud, wojsko czuje, — milczy, — tak boją się cara.
 Wywiedli ostatniego; — zdało się, że wzbraniał,
 Lecz on biedny iść nie mógł, co chwila się ślaniał,
 Z wolna schodził ze schodów i ledwie na drugi
 Szczebel stąpił, stoczył się i upadł jak długi;
 To Wasilewski, siedział tu w naszym sąsiedztwie;
 Dano mu tyle kijów onegdaj na śledztwie,
 Że mu odtąd krwi kropli w twarzy nie zostało.
 Żołnierz przyszedł i podjął z ziemi jego ciało,
 Niósł w kibitkę na ręku, ale ręką drugą
 Tajemnie lży ocierał; — niósł powoli, długo
 Wasilewski nie zemdlał, nie zwiśnął, nie ciężał,
 Ale jak padł na ziemię prosto, tak otężał.
 Niesiony, jak słup sterczał i jak z krzyża zdjęte
 Ręce miał nad barkami żołnierza rozpięte;
 Oczy straszne, zbiegłe, szeroko rozwarte; —
 I lud oczy i usta otworzył; — i razem
 Jedno westchnienie z piersi tysiąca wydarte,
 Głębokie i podziemne jęknięto dokoła,
 Jak gdyby jęły wszystkie groby spod kościoła.
 Komenda je zgłuszyła bębniem i rozkazem:
 «Do broni — marsz!» — ruszono, a środkiem ulicy
 Puściła się kibitka lotem błyskawicy.

niewola, strach, przemoc

Ofiara, Śmierć, Trup

Chrystus

Jedna pusta; — był więzień, ale niewidomy¹³¹;
Rękę tylko do ludu wyciągnął spod słomy,
Siną, rozwartą, trupią; trząśł nią, jakby żegnał;
Kibitka w tłum wjechała; — nim bicz tłumy przegnał,
Stanęli przed kościołem; i właśnie w tej chwili
Słyszałem dzwonek, kiedy trupa przewozili.
Spojrzałem w kościół pusty i rękę kapłańską
Widziałem, podnoszącą ciało i krew Pańską,
I rzekłem: Panie! Ty, co sądami Piłata
Przelałeś krew niewinną dla zbawienia świata,
Przyjm tę spod sądów cara ofiarę dziecinną,
Nie tak świętą ni wielką, lecz równie niewinną.

Długie milczenie

JÓZEF

Czytałem ja o wojnach; — w dawnych, dzikich czasach,
Piszą, że tak okropne wojny prowadzono,
Że nieprzyjaciel drzewom nie przepuszczał w lasach
I że z drzewami na pniu zasiewy palono.
Ale car mędrszy, srożej, głębiej Polskę krwawi,
On nawet ziarna zboża zabiera i dławi;
Sam szatan mu metodę zniszczenia tłumaczy.

KOŁAKOWSKI

I uczniowi najlepszą nagrodę wyznaczę.

Chwila milczenia

KS. LWOWICZ

Bracia, kto wie, ów więzień może jeszcze żyje;
Pan Bóg to sam wie tylko i kiedyś odkryje.
Ja, jak ksiądz, pomodłę się, i wam radzę szczerze
Zmówić za męczennika spoczynek pacierze. —
Kto wie, jaka nas wszystkich czeka jutro dola.

ADOLF

Zmówże i po Ksawerym pacierz, jeśli wola;
Wiesz, że on, nim go wzięli, w łeb sobie wystrzelił.

FREJEND

Łebski! — To z nami uczyty wesołe on dzielił,
Jak przyszło dzielić biedę, on w nogi ze świata.

KS. LWOWICZ

Nieźle by i za tego pomodlić się brata.

JANKOWSKI

Wiesz, księżę: dalibógże, drwię ja z twojej wiary:
Cóż stąd, choćbym był gorszym niż Turki, Tatary,
Choćbym został złodziejem, szpiegiem, rozbójnikiem,
Austryjakiem, Prusakiem, carskim urzędnikiem;
Jeszcze tak prędko bożej nie lękam się kary; —
Wasilewski zabity, my tu — a są cary.

Krew, Ciało, Chleb, Wino,
Obrzędy, Ksiądz

Chrystus

zbrodnia, szatan, śmierć,
ojczyzna, rosja

pobożność, modlitwa,
ksiądz, los

samobójstwo

rozpacz, zwątpienie, kara,
sprawiedliwość, urzędnik,
rosjanin, niemiec

¹³¹niewidomy (daw.) — niewidoczny. [przypis edytorski]

FREJEND

Toż chciałem mówić, dobrze, żeś ty za mnie zgrzeszył; —
Ale pozwól odetchnąć, bom całkiem osłupiał
Słuchając tych powieści — człek splotał się, zgłupiał.
Ej, Feliksie, żebyś ty nas trochę pocieszył!
Ty, jeśli zechcesz, w piekle diabła byś rozśmieszył.

KILKU WIĘŹNIÓW

Zgoda, zgoda, Feliksie, musisz gadać, śpiewać,
Feliks ma głos, hej, Frejend, hej, wina nalewać.

ŻEGOTA

Stójcie na chwilę — ja też szlachcic sejmikowy,
Choć ostatni przybyłem, nie chcę cicho siedzieć;
Józef nam coś o ziarnkach mówił, — na te mowy
Gospodarz winien z miejsca swego odpowiedzieć.
Lubo car wszystkie ziarna naszego ogrodu
Chce zabrać i zakopać w ziemię w swoim carstwie,
Będzie drożyzna, ale nie bójcie się głodu;
Pan Antoni już pisał o tym gospodarstwie.

Szlachcic

Ojczyzna, Naród, Rosja,
Gospodarz

JEDEN Z WIĘŹNIÓW

Jaki Antoni?

ŻEGOTA

Znacie bajkę Goreckiego¹³²?

A raczej prawdę?

KILKU

Jaką? Powiedz nam, kolego.

ŻEGOTA

Gdy Bóg wygnał grzesznika z rajskiego ogrodu,
Nie chciał przecie, ażeby człowiek umarł z głodu;
I rozkazał aniołom zboże przysposobić
I rozsypać ziarnami po drodze człowieka.
Przyszedł Adam, znalazł je, obejrzał z daleka
I odszedł; bo nie wiedział, co ze zbożem robić.
Aż w nocy przyszedł diabeł mądry i tak rzecze:
«Niedaremnie tu Pan Bóg rozsypał garść żyta,
Musi tu być w tych ziarnach jakaś moc ukryta;
Schowajmy je, nim człowiek ich wartość dociecze».
Zrobił rogiem rów w ziemi i nasypał żytem,
Napłwał i ziemią nakrył, i przybił kopytem; —
Dumny i rad, że boże zamiary przeniknął,
Całym gardłem rozśmiał się i ryknął, i zniknął.
Aż tu wiosną, na wielkie diabła zadziwienie,
Wyrasta trawa, kwiecie, kłosa i nasienie.
O wy! co tylko na świat idziecie z północą¹³³,
Chytrność rozumem, a złość nazywacie mocą;

Odrodzenie, Bóg, Szatan

Słowo, Kłamstwo, Prawda

¹³²bajka Goreckiego — poniżej przytoczona zostaje przez Żegotę treść bajki *Diabeł i zboże* Antoniego Goreckiego (1787–1861), poety i bajkopisarza, uczestnika kampanii napoleońskich, a następnie powstania listopadowego; z Mickiewiczem zaprzyjaźnił się już na emigracji, później połączyły ich również więzy rodzinne (syn Goreckiego, Tadeusz, poślubił Marię Mickiewiczównę). [przypis edytorski]

¹³³z północą — z zasadami, którymi kieruje się mocarstwo północne, tj. Rosja. [przypis edytorski]

Kto z was wiarę i wolność znajdzie i zagrzebie,
Myśli Boga oszukać — oszuka sam siebie.

JAKUB

Brawo, Antoni! pewnie Warszawę nawiedzi
I za tę bajkę znowu z rok w kozie posiedzi.

FREJEND

Dobre to — lecz ja znowu do Feliksa wracam.
Wasze bajki — i co mi to za poezyje,
Gdzie muszę głowę trudnić, niżli sens namacam;
Nasz Feliks z piosenkami niech żyje i pije!

nalewa mu wino

JANKOWSKI

A Lwowicz co? — on pacierz po umarłych mówi!
Posłuchajcie, zaśpiewam piosnkę Lwowiczowi.

śpiewa

Mówcie, jeśli wola czyja,
Jezus Maryja.
Nim uwierzę że nam sprzyja
Jezus Maryja:
Niech wprzód łotrów powybijają
Jezus Maryja.

Tam car jak dzika bestyja,
Jezus Maryja!
Tu Nowosilcow jak źmija,
Jezus Maryja!

Póki cała carska szyja,
Jezus Maryja,
Póki Nowosilcow pija,
Jezus Maryja,
Nie uwierzę, że nam sprzyja
Jezus Maryja.

KONRAD

Śłuchaj, ty! — tych mnie imion przy kielichach wara.
Dawno nie wiem, gdzie moja podziła się wiara,
Nie mieszam się do wszystkich świętych z litaniji,
Lecz nie dozwolę bluźnić imienia Maryi.

KAPRAL

podchodząc do KONRADA

Dobrze, że Panu jedno to zostało imię —
Choć szuler zgrany wszystko wyrzuci z kalety,
Nie zgrał się, póki jedną ma sztukę monety.
Znajdzie ją w dzień szczęśliwy, więc z kalety wyjmie,
Więc da w handel na procent, Bóg pobłogosławi,
I większy skarb przed śmiercią, niżli miał, zostawi.
To imię, Panie, nie żart — więc mnie się zdarzyło
W Hiszpaniji, lat temu — o, to dawno było,
Nim car mię tym oszpecił mundurem szelmowskim —

szlachcic, sarmata, poezja

bunt, rozpacz, przemoc,
zwątpienie, pobożność, bóg,
sprawiedliwość

matka boska

Żołnierz, Wspomnienia,
Wojna

Więc byłem w legijonach, naprzód pod Dąbrowskim,
A potem wszedłem w sławny pułk Sobolewskiego.

SOBOLEWSKI

To mój brat!

KAPRAL

O mój Boże! pokój duszy jego!
Walny żołnierz — tak — zginął od pięciu kul razem;
Nawet podobny Panu. — Otóż — więc z rozkazem
Brata Pana jechałem w miasteczko Lamego —
Jak dziś pamiętam — więc tam byli Francuziska:
Ten gra w kości, ten w karty, ten dziewczęta ściska —
Nuż beczec; — Każdy Francuz, jak podpije, beczy.
Jak zaczną tedy śpiewać wszyscy nic do rzeczy,
Siwobrode wąsiale takie pieśni tłuste!
Aż był wstyd mnie młodemu. — Z rozpusty w rozpustę,
Dalej bredzić na świętych; — otóż z większych w większe
Grzechy lazać, nuż bluźnić na Pannę Najświętszą —
A trzeba wiedzieć, że mam patent sodalisa¹³⁴
I z powinności bronię Maryi imienia —
Więc ja im perswadować: — Stulcie pysk, do bisa!
Więc umilkli, nie chcąc mieć ze mną do czynienia. —

Przedmurze
chrześcijaństwa, Polak,
Pobożność, Pijaństwo

KONRAD *zamysła się, inni zaczynają, rozmowę*

Ale no Pan posłuchaj, co się stąd wyświęci.
Po zwadzie poszliśmy spać, wszyscy dobrze cięci —
Aż w nocy trąbią na koń — zaczną obóz trwożyć —
Francuzi nuż do czapek, i nie mogą włożyć: —
Bo nie było na co wdziać, — bo każdego główka
Była ślicznie odcięta nożem jak makówka.
Szelma gospodarz porzwał jak kury w folwarku; —
Patrzę, więc moja głowa została na karku;
W czapce kartka łacińska, pismo nie wiem czyje:
«*Vivat Polonus, unus defensor Mariae*»¹³⁵.
Otóż widzisz Pan, że ja tym imieniem żyję.

Morderstwo

JEDEN Z WIĘŹNIÓW

Feliksie, musisz śpiewać; nalać mu herbaty
Czy wina. —

FELIKS

Jednogłośnie decydują braty,
Że muszę być wesoły. Chociaż serce pęka,
Feliks będzie wesoły i będzie piosenka.

śpiewa

Nie dbam, jaka spadnie kara,
Mina¹³⁶, Sybir czy kajdany.
Zawsze ja wierny poddany
Pracować będę dla cara;

Zemsta, Syberia, Zesłaniec

¹³⁴*patent sodalisa* — dokument członkostwa w sodalicyj mariańskiej (por. łac. *sodalitium*, towarzystwo, bractwo, związek), tj. bractwa, którego członkowie oddają szczególną cześć Najświętszej Marii Pannie (pierwsze takie związki zaczęły powstawać w XVI w.). [przypis edytorski]

¹³⁵*Vivat Polonus, unus defensor Mariae* (łac.) — Niech żyje Polak, jedyny obrońca Marii. [przypis edytorski]

¹³⁶*mina* (daw., z fr.) — kopalnia. [przypis edytorski]

W minach kruszec kując młotem,
Pomyślę: ta mina szara
To żelazo, — z niego potem
Zrobi ktoś topór na cara.

Gdy będę na zaludnieniu,
Pojmę córeczkę Tatara;
Może w moim pokoleniu
Zrodzi się Paleń¹³⁷ dla cara.

Gdy w kolonijach osiędę,
Ogród zorzę, grzędy skopię,
A na nich co rok siać będę
Same lny, same konopie.

Z konopi ktoś zrobi nici —
Srebrem obwita nić szara
Może się kiedyś poszczyci,
Że będzie szarfą dla cara¹³⁸.

CHÓR

śpiewa

Zrodzi się Paleń dla cara
ra — ra — ra — ra — ra — ra —

SUZIN

Lecz cóż to Konrad cicho zasępiońy siedzi,
Jakby obliczał swoje grzechy do spowiedzi?
Feliksie, on nie słyssał zgoła twoich pieni;
Konradzie! — patrzcie — zbladnął, znowu się czerwieni.
Czy on słaby?

FELIKS

Stój, cicho — zgodłem, że tak będzie —
O, my znamy Konrada, co to znaczy, wiemy.
Północ jego godzina. — Teraz Feliks niemy,
Teraz, bracia, piosenkę lepszą posłyszemy.
Ale muzyki trzeba; — ty masz flet, Frejendzie,
Graj dawną jego nutę, a my cicho stójmy
I kiedy trzeba, głosy do chóru nastrójmy.

JÓZEF

patrząc na KONRADA

Bracia! duch jego uszedł i błądzi daleko:
Jeszcze nie wrócił — może przyszłość w gwiazdach czyta,
Może się tam z duchami znajomymi wita,
I one mu powiedzą, czego z gwiazd docieką.
Jak dziwne oczy — błyszczą ogień pod powieką,
A oko nic nie mówi i o nic nie pyta;
Duszy teraz w nich nie ma; błyszczą jak ogniska
Zostawione od wojska, które w nocy cieniu

poeta, duch, oko

¹³⁷Paleń, właśc. Piotr Pahlen (1746–1826) — minister rosyjski, organizator spisku, który doprowadził do zamordowania cara Pawła I w 1801 r.. [przypis edytorski]

¹³⁸szarfą dla cara — szarfą, stanowiącą dekorację munduru carskiego, udusili spiskowcy cara Pawła. [przypis edytorski]

Na daleką wyprawę ruszyło w milczeniu —
Nim zgasną, wojsko wróci na swe stanowiska.

FREJEND *próbuję różnych nut*

KONRAD

śpiewa

Pieśń ma była już w grobie, już chłodna, —
Krew poczuła — spod ziemi wygląda —
I jak upiór powstaje krwi głodna:
I krwi żąda, krwi żąda, krwi żąda.
Tak! zemsta, zemsta, zemsta na wroga,
Z Bogiem i choćby mimo Boga!

Upiór, Wampir, Zemsta,
Wróg, Krew, Nienawiść,
Naród, Poezja

Chór powtarza

I Pieśń mówi: ja pójdę wieczorem,
Naprzód braci rodaków gryźć muszę,
Komu tylko zapuszczę kły w duszę,
Ten jak ja musi zostać upiorem.
Tak! zemsta, zemsta, etc. etc.

Potem pójdziem, krew wroga wypijem,
Ciało jego rozrąbiem toporem:
Ręce, nogi goździami przybijem,
By nie powstał i nie był upiorem.

Z duszą jego do piekła iść musim,
Wszyscy razem na duszy usiędziem,
Póki z niej nieśmiertelność wydusim,
Póki ona czuć będzie, gryźć będziem.
Tak! zemsta, zemsta, etc. etc.

KS. LWOWICZ

Konradzie, stój, dla Boga, to jest pieśń pogańska.

KAPRAL

Jak on okropnie patrzy, — to jest pieśń szatańska.

Poezja, Szatan

przestają śpiewać

KONRAD

z towarzyszeniem fletu

Wznoszę się! lecę! tam, na szczyt opoki —
Już nad plemieniem człowieczem,
Między proroki.
Stąd ja przyszłości brudne obłoki
Rozcinam moją żrenicą jak mieczem;
Rękami jak wichrami mgły jej rozdieram —
Już widno — jasno — z góry na ludy spojieram —
Tam księga sybilińska¹³⁹ przyszłych losów świata —
Tam, na dole!
Patrz, patrz, przyszłe wypadki i następne lata,
Jak drobne ptaki, gdy orła postrzegą,
Mnie, orła na niebie!
Patrz, jak do ziemi przypadają, biegną,
Jak się stado w piasek grzebie —

wizja, poeta, duch,
pojedynek, ptak

Oko

Oko, Wzrok

¹³⁹księga sybillińska — wg legendy zawierała przepowiednie wieszczki Sybilli. [przypis edytorski]

Za nimi, hej, za nimi oczy me sokole,
Oczy błyskawice,
Za nimi szpony moje! — dostrzegę je, schwycę.

Cóż to? jaki ptak powstał i roztacza pióra,
Zasłania wszystkich, okiem mię wyzywa;
Skrzydła ma czarne jak burzliwa chmura,
A szerokie i długie na kształt tęczy łuku.
I niebo całe zakrywa —

To kruk olbrzymi — ktoś ty? — ktoś ty, kuku?
Ktoś ty? — jam orzeł! — patrzy kruk — myśl moję płacze!
Ktoś ty? — jam gromowładny! —
Spojrzał na mnie — w oczy mię jak dymem uderzył,
Myśli moje miesza — płacze —

KILKU WIĘŹNIÓW
Co on mówi! — co — co to — patrz, patrz, jaki błądy!

porywają KONRADA
Uspokój się...

KONRAD
Stój! stójcie! — jam się z krukiem zmierzył —
Stójcie — myśli rozplączę —
Pieśń skończę — skończę —

ślania się

KS. LWOWICZ
Dosyć tych pieśni.

INNI
Dosyć.

KAPRAL
Dosyć — Pan Bóg z nami —
Dzwonek! — słyszycie dzwonek? — runt, runt pod bramami!
Goście ogień — do siebie!

JEDEN Z WIĘŹNIÓW
patrzac w okno
Bramę odemknęli —
Konrad osłabł — zostawcie — sam, sam jeden w celi!

Uciekają wszyscy

SCENA II. IMPROWIZACJA

KONRAD
po długim milczeniu
Samotność — cóż po ludziach, czy-m śpiewak dla ludzi?
Gdzie człowiek, co z mej pieśni całą myśl wysłucha,
Obejmie okiem wszystkie promienie jej ducha?
Nieszczęsny, kto dla ludzi głos i język trudzi:
Język kłamie głosowi, a głos myślom kłamie;

poeta, poezja, samotnik,
dusza, pycha

Słowo

Myśl z duszy leci bystro, nim się w słowach złamie,
A słowa myśl pochłoną i tak drżą nad myślą,
Jak ziemia nad polkniętą, niewidzialną rzeką.
Z drżenia ziemi czyż ludzie głąb nurtów docieką.
Gdzie pędzi, czy się domyślą? —

Uczucie krąży w duszy, rozpala się, żarzy,
Jak krew po swych głębokich, niewidomych cieśniach;
Ile krwi tylko ludzie widzą w mojej twarzy,
Tyle tylko z mych uczuć dostrzegą w mych pieśniach.

Pieśni ma, tyś jest gwiazdą za granicą świata!
I wzrok ziemski, do ciebie wysłany za gońca,
Choć szklanne weźmie skrzydła¹⁴⁰, ciebie nie dolata,
Tylko o twoją mleczną drogę się uderzy;
Domyśla się, że to słońca,
Lecz ich nie zliczy, nie zmierzy.

Nauka, Mądrość, Wzrok

Wam, pieśni, ludzkie oczy, uszy, niepotrzebne; —
Płyńcie w duszy mej wnętrzościach,
Świećcie na jej wysokościach,
Jak strumienie podziemne, jak gwiazdy nadniebne.
Ty Boże, ty naturo! dajcie posłuchanie. —
Godna to was muzyka i godne śpiewanie. —
Ja mistrz!

Bóg, Natura

Ja mistrz wyciągam dłonie!
Wyciągam aż w niebiosy i kładę me dłonie
Na gwiazdach jak na szklanych harmoniki kręgach.
To nagłym, to wolnym ruchem,
Kręcę gwiazdy moim duchem.
Milion tonów płynie; w tonów milijonie
Każdy ton ja dobyłem, wiem o każdym tonie;
Zgadzam je, dzielę i łączę,
I w tęcze, i w akordy, i we strofy płacę,
Rozlewam je we dźwiękach i w błyskawic wstęgach. —

Stworzenie, Muzyka,
Gwiazda, Duch,
Nieśmiertelność

Odjąłem ręce, wzniosłem nad świata krawędzie,
I kręgi harmoniki wstrzymały się w pędzie.

Sam śpiewam, słyszę me śpiewy —
Długie, przeciągłe jak wichru powiewy,
Przewiewają ludzkiego rodu całe tonie,
Jęczą żalem, ryczą burzą,
I wieki im głucho wtórzają;
A każdy dźwięk ten razem gra i płonie,
Mam go w uchu, mam go w oku,
Jak wiatr, gdy fale kołysze,
Po świstach lot jego słyszę,
Widzę go w szacie obłoku.

Bóg, Natura

Boga, natury godne takie pienie!
Pieśń to wielka, pieśń-tworzenie.
Taka pieśń jest siła, dzielność,
Taka pieśń jest nieśmiertelność!
Ja czuję nieśmiertelność, nieśmiertelność tworzę,
Cóż Ty większego mogłeś zrobić — Boże?
Patrz, jak te myśli dobywam sam z siebie,

¹⁴⁰szklanne (...) skrzydła — przen. „skrzydła” pozwalające daleko docierać wzrokowi, tj. teleskop. [przypis edytorski]

Wcielam w słowa, one lecą,
Rozsypują się po niebie,
Toczą się, grają i świecą;
Już dalekie, czuję jeszcze,
Ich wdziękami się lubuję,
Ich okrągłość dłonią czuję,
Ich ruch myślą odgaduję:
Kocham was, me dzieci wieszcie!
Myśli moje! gwiazdy moje!
Czucia moje! wichry moje!
W pośrodku was jak ojciec wśród rodziny stoję,
Wy wszystkie moje!

Depcę was, wszyscy poeci,
Wszyscy mędrce i proroki,
Których wielbił świat szeroki.
Gdyby chodzili dotąd wśród swych dusznych¹⁴¹ dzieci,
Gdyby wszystkie pochwały i wszystkie oklaski
Słyszeli, czuli i za słuszne znali,
I wszystkie sławy każdodziennego blaski
Promieniami na wieńcach swoich zapalali;
Z całą pochwałą muzyką i wieńców ozdobą,
Zebraną z wieków tyła i z pokoleń tyła,
Nie czuliby własnego szczęścia, własnej mocy
Jak ja dziś czuję w tej samotnej nocy:
Kiedy sam śpiewam w sobie,
Śpiewam samemu sobie.
Tak! — czuły jestem, silny jestem i rozumny. —
Nigdy nie czułem, jak w tej chwili —
Dziś mój zenit, moc moja dzisiaj się przesili,
Dziś poznam, czym najwyższy, czyli tylko dumny;
Dziś jest chwila przeznaczona,
Dziś najsilniej wytyczę duszy mej ramiona —
To jest chwila Samsona,
Kiedy więzien i ślepy dumał u kolumny.
Zrzucę ciało i tylko jak duch wezmę pióra —
Potrzeba mi lotu,
Wylecę z planet i gwiazd kołowrotu,
Tam dojdę, gdzie graniczą Stwórca i natura.

Prometeusz, Bóg

I mam je, mam je, mam — tych skrzydeł dwoje;
Wystarczą: — od zachodu na wschód je rozszerzę,
Lewym o przeszłość, prawym o przyszłość uderzę.
I dojdę po promieniach uczucia — do Ciebie!
I zajrzę w uczucia Twoje,
O Ty! o którym mówią, że czujesz na niebie!
Jam tu, jam przybył, widzisz, jaka ma potęga!
Aż tu moje skrzydło sięga.
Lecz jestem człowiek, i tam, na ziemi me ciało;
Kochałem tam, w ojczyźnie serce me zostało —

Ciało, Serce

Ale ta miłość moja na świecie,
Ta miłość nie na jednym spoczęła człowieku
Jak owad na róży kwiecie:
Nie na jednej rodzinie, nie na jednym wieku.

Naród, Patriota, Miłość,
Ojczyzna

¹⁴¹dusznych — duchowych. [przypis edytorski]

Ja kocham cały naród! — objąłem w ramiona
 Wszystkie przeszłe i przyszłe jego pokolenia,
 Przycisnąłem tu do łona,
 Jak przyjaciel, kochanek, małżonek, jak ojciec:
 Chcę go dźwignąć, uszczęśliwić,
 Chcę nim cały świat zadziwić,
 Nie mam sposobu i tu przyszedłem go dociec.
 Przyszedłem zbrojny całą myśli władzą, Nauka, Mądrość
 Tej myśli, co niebiosom Twe gromy wydarła,
 Śledziła chód Twych planet, głąb morza rozwarła — Poeta
 Mam więcej, tę Moc, której ludzie nie nadadzą,
 Mam to uczucie, co się samo w sobie chowa
 Jak wulkan, tylko dymi niekiedy przez słowa.
 I Mocy tej nie wziąłem z drzewa edeńskiego,
 Z owocu wiadomości złego i dobrego;
 Nie z ksiąg ani z opowiadań,
 Ani z rozwiązań zadań,
 Ani z czarodziejskich badań.
 Jam się twórcą urodził:
 Stamtąd przyszły siły moje,
 Skąd do Ciebie przyszły Twoje,
 Boś i Ty po nie nie chodził:
 Masz, nie boisz się stracić; i ja się nie boję. Oko
 Czyś Ty mi dał, czy wziąłem, skąd i Ty masz — oko
 Bystre, potężne: w chwilach mej siły — wysoko
 Kiedy na chmur spojrzę szlaki
 I wędrownie słyszę ptaki,
 Żeglujące na ledwie dostrzeżonym skrzydle;
 Zechcę i wnet je okiem zatrzymam jak w sidle —
 Stado pieśń żalowaną dzwoni,
 Lecz póki ich nie puszcze, Twój wiatr ich nie zgoni.
 Kiedy spojrzę w kometę z całą mocą duszy,
 Dopóki na nią patrzę, z miejsca się nie ruszy. Kondycja ludzka
 Tylko ludzie skazitelni,
 Marni, ale nieśmiertelni,
 Nie służą mi, nie znają — nie znają nas obu,
 Mnie i Ciebie.
 Ja na nich szukam sposobu
 Tu, w niebie. Władza
 Tę władzę, którą mam nad przyrodzeniem,
 Chcę wyrzucić na ludzkie dusze,
 Jak ptaki i jak gwiazdy rządę mym skinieniem,
 Tak bliźnich rozrządzać muszę.
 Nie bronią — broń broń odbije,
 Nie pieśniami — długo rosna,
 Nie nauką — prędko gnije,
 Nie cudami — to zbyt głośno.
 Chcę czuciem rządzić, które jest we mnie;
 Rządzić jak Ty wszystkimi zawsze i tajemnie: —
 Co ja zechcę, niech wnet zgadną,
 Spełnią, tym się uszczęśliwią,
 A jeżeli się sprzeciwią,
 Niechaj cierpią i przepadną.
 Niech ludzie będą dla mnie jak myśli i słowa,
 Z których, gdy zechcę, pieśni wiąże się budowa; —
 Mówią, że Ty tak władasz!

Wiesz, żem myśli nie popsuł, mowy nie umorzył;
Jeśli mnie nad duszami równą władzę nadasz,
Ja bym mój naród jak pieśń żywą stworzył,
I większe niżli Ty zrobiłbym dziwo,
Zanuciłbym pieśń szczęśliwą!

Daj mi rząd dusz! — Tak gardzę tą martwą budową,
Która gmin światem zowie i przywykł ją chwalić,
Żem nie próbował dotąd, czyli moje słowo
Nie mogłoby jej wnet zwalić.
Lecz czuję w sobie, że gdybym mą wolę
Ścisnął, natężył i razem wyświecił,
Może bym sto gwiazd zgasił, a drugie sto wzniecił —
Bo jestem nieśmiertelny! i w stworzenia kole
Są inni nieśmiertelni; — wyższych nie spotkałem —
Najwyższy na niebiosach! — Ciebie tu szukałem,
Ja najwyższy z czujących na ziemnym padole.
Nie spotkałem Cię dotąd — żeś Ty jest, zgaduję;
Niech Cię spotkam i niechaj Twą wyższość uczuję —
Ja chcę władzy, daj mi ją, lub wskaż do niej drogę!
O prorokach, dusz władcach, że byli, słyszałem,
I wierzę; lecz co oni mogli, to ja mogę,
Ja chcę mieć władzę, jaką Ty posiadasz,
Ja chcę duszami władać, jak Ty nimi władasz.

Nieśmiertelność, Obraz
świata

Bóg

*Długie milczenie
z ironią*

Milczysz, milczysz! wiem teraz, jam Cię teraz zbadał,
Zrozumiałem, coś Ty jest i jakieś Ty władał. —
Kłamca, kto Ciebie nazywał miłością,
Ty jesteś tylko mądrością.
Ludzie myślą, nie sercem, Twych dróg się dowiedzą;
Myślą, nie sercem, składy broni Twej wyśledzą —
Ten tylko, kto się wrył w księgi,
W metal, w liczbę, w trupie ciało,
Temu się tylko udało
Przywłaszczyć część Twej potęgi.
Znajdzie truciznę, proch, parę,
Znajdzie blaski, dymy, huki,
Znajdzie prawność, i złą wiarę
Na mędrki i na nieuki.
Myśłom oddałeś świata użycie,
Serca zostawiasz na wiecznej pokucie,
Daleś mnie najkrótsze życie
I najmocniejsze uczucie. —

Bunt, Bóg, Miłość,
Mądrość, Serce, Rozum

Nauka

Milczenie

Czym jest me czucie?
Ach, iskrą tylko!
Czym jest me życie?
Ach, jedną chwilką!
Lecz te, co jutro rykną, czym są dzisiaj gromy?
Iskrą tylko.
Czym jest wieków ciąg cały, mnie z dziejów wiadomy?
Jedną chwilką.
Z czego wychodzi cały człowiek, mały światek?
Z iskry tylko.

Kondycja ludzka

Czym jest śmierć, co rozprószy myśli mych dostatek?
Jedną chwilką.
Czym był On, póki światy trzymał w swoim łonie?
Iskrą tylko.
Czym będzie wieczność świata, gdy On go pochłonie?
Jedną chwilką.

Brat

GŁOS Z LEWEJ STRONY¹⁴²

Wsiąść muszę
Na duszę
Jak na koń.
Goń! goń
W cwał, w cwał!

anioł, szatan, walka, duch

GŁOS Z PRAWEJ

Co za szal!
Brońmy go, brońmy,
Skrzydłem osłońmy

Chwila i iskra, gdy się przedłuża, rozpala —
Stwarza i zwala.
Śmiało, śmiało! tę chwilę rozdlużmy, rozdalmy,
Śmiało, śmiało! tę iskrę rozniećmy, rozpalmy —
Teraz — dobrze — tak. Jeszcze raz Ciebie wyzywam,
Jeszcze po przyjacielsku duszę Ci odkrywam.
Milczysz, — wszakżeś z Szatanem walczył osobiście?
Wyzywam Cię uroczyście.
Nie gardź mną, ja nie jeden, choć sam tu wzniesiony.
Jestem na ziemi sercem z wielkim ludem zbratan,
Mam ja za sobą wojska, i mocy, i trony;
Jeśli ja będę bluźnierca,
Ja wydam Tobie krwawszą bitwę niżli Szatan:
On walczył na rozumy, ja wyzwę na serca.
Jam cierpiał, kochał, w mękach i miłości wzrosłem;
Kiedyś mnie wydarł osobiste szczęście,
Na własnej piersi ja skrwawiłem pięście,
Przeciw Niebu ich nie wzniosłem.

Miłość

GŁOS¹⁴³

Rumaka
Przedzierzgnę w ptaka.
Orlimi pióry
Do góry!
W lot!

¹⁴²Głos z lewej strony, Głos z prawej — Partia obu głosów wykonywana jest jednocześnie. [przypis edytorski]

¹⁴³Partia obu głosów wykonywana jest jednocześnie (jak w poprzednim analogicznym przypadku). [przypis edytorski]

GŁOS

Gwiazdo spadająca!
Jaki szal
W otchłań cię strąca!

Teraz duszą jam w moją ojczyznę wcielony;
Ciałem połknąłem jej duszę,
Ja i ojczyzna to jedno.
Nazywam się Milijon — bo za miliony
Kocham i cierpię katusze.
Patrzę na ojczyznę biedną,
Jak syn na ojca wplecionego w koło;
Czuję całego cierpienia narodu,
Jak matka czuje w łonie bole swego płodu.
Cierpię, szaleję — a Ty mądrze i wesoło
Zawsze rządzisz,
Zawsze sądzisz,
I mówią, że Ty nie błędzisz!

Matka

Śluchaj, jeśli to prawda, com z wiarą synowską
Słyszał, na ten świat przychodząc,
Że Ty kochasz; — jeżeliś Ty kochał świat rodząc,
Jeśli ku zrodzonemu masz miłość ojcowską; —
Jeżeli serce czułe było w liczbie zwierząt,
Któreś Ty w arce zamknął i wyrwał z powodzi; —
Jeśli to serce nie jest potwór, co się rodzi
Przypadkiem, ale nigdy lat swych nie dochodzi; —
Jeśli pod rządem Twoim czułość nie jest bezrząd,
Jeśli w milion ludzi krzyczących «ratunku!»
Nie patrzysz jak w zawile zrównanie rachunku; —
Jeśli miłość jest na co w świecie Twym potrzebną
I nie jest tylko Twoją omyłką liczebną...

Serce

GŁOS¹⁴⁴

Orła w hydrę!
Oczy mu wydrę.
Do szturmu dalej
Dymi! pali!
Ryk! grzmot!

GŁOS

Z jasnego słońca
Kometa błędu!
Gdzie koniec twego pędu?
Bez końca, bez końca!

Milczysz! — Jam Ci do głębi serce me otworzył,
Zaklinam, daj mi władzę: — jedna część jej licha,

Władza

¹⁴⁴Partia obu głosów wykonywana jest jednocześnie (jak w poprzednim analogicznym przypadku). [przypis edytorski]

Część tego, co na ziemi osiągnęła pycha,
Z tą jedną cząstką ileż ja bym szczęścia stworzył!
Milczysz! — nie dasz dla serca, dajże dla rozumu. —
Widzisz, zem pierwszy z ludzi i z aniołów tłumu,
Że Cię znam lepiej niżli Twoje archanioły,
Wart, żebyś ze mną władzę dzielił się na poły —
Jeślim nie zgadł, odpowiedz — milczysz! ja nie kłamię.
Milczysz i ufasz, że masz silne ramię —
Wiedz, że uczucie spali, czego myśl nie złamie —
Widzisz to moje ognisko: — uczucie,
Zbieram je, ściskam, by mocniej pałało,
Wbijam w żelazne woli mej okucie,
Jak nabój w burzące działo.

Ogień

GŁOS¹⁴⁵
Ognia! pal!

GŁOS
Litość! żal!

Odezwiń się, — bo strzelę przeciw Twej naturze;
Jeśli jej w gruzy nie zburzę,
To wstrząsnę całym państw Twoich obszarem;
Bo wystrzelę głos w całe obręby stworzenia:
Ten głos, który z pokoleń pójdzie w pokolenia:
Krzyknę, żeś Ty nie ojcem świata, ale...

GŁOS DIABŁA
Carem!

KONRAD *staje chwilę, ślania się i pada*

DUCHY Z LEWEJ STRONY

PIERWSZY
Depc, chwytaj!

diabeł, duch, grzech, pycha,
modlitwa

DRUGI
Jeszcze dysze.

PIERWSZY
Omdlał, omdlał, a nim
Przebudzi się, dodusim.

DUCH Z PRAWY STRONY
Precz — modlą się za nim.

DUCH Z LEWEJ
Widzisz, odpędzają nas.

¹⁴⁵Partia obu głosów wykonywana jest jednocześnie (jak w poprzednim analogicznym przypadku). [przypis edytorski]

PIERWSZY Z LEWEJ

Ty bestyjo głupia!

Nie pomogłeś mu słowo ostatnie wyrzygnąć,
Jeszcze o jeden stopień w dumę go podźwignąć!
Chwila dumy — ta czaszka już byłaby trupia.
Być tak blisko tej czaszki! i nie można deptać!
Widzieć krew w jego ustach, i nie można chleptać!
Najgłupszy z diabłów, tyś go wypuścił w pół drogi.

DRUGI

Wróci się, wróci —

PIERWSZY

Precz stąd — bo wezmę na rogi

I będę cię lat tysiąc niósł, i w paszczę samą
Szatana wbiję.

DRUGI

Cha! cha! straszysz, ciociu! mammo!

Ja dziecko będę płakać —

placze

Masz —

uderza rogiem

A co, nie chybił?

Leć i nie wylaż z piekła — aha, do dna przybił —
Rogi me, brawo, rogi —

PIERWSZY

*Sacrédiu!*¹⁴⁶

DRUGI

uderza

Masz.

PIERWSZY

W nogi.

Słychać stukanie i klucz we drzwiach

DRUGI DUCH

Pop, klecha, przyczajmy się i schowajmy rogi.

SCENA III

Wchodzą KAPRAL, *braciszek bernardyn* PIOTR, *jeden* WIĘZIEŃ

KS. PIOTR

W imię Ojca i Syna i Świętego Ducha.

choroba, grzech, duch,
modlitwa, pobożność

WIĘZIEŃ

On zapewne osłabiał. — Konradzie! — nie słucha.

¹⁴⁶*Sacrédiu!* (fr.) — Boże święty! (wykrzyknik, wyraz emocji, przekleństwo). [przypis edytorski]

KS. PIOTR

Pokój temu domowi, pokój grzesznikowi!

WIĘZIEŃ

Dla Boga, on osłabiał, patrz — miota się, dąsa,
To jest wielka choroba¹⁴⁷, patrz, on usta kąsa.

KS. PIOTR *modli się*

KAPRAL

do WIĘŻNIA

Mój Panie, idźcie sobie, a nas tu zostawcie.

WIĘZIEŃ

Ale dla Boga! próżnych modlitew nie prawcie;
Podejmijcie go z ziemi, połóżmy do łóżka;
Księżo Pietrze.

KS. PIOTR

Tu zostaw.

WIĘZIEŃ

Oto jest poduszka.

kładzie KONRADA

E, ja wiem, co to znaczy. — Czasem nań napada
Takie szaleństwo: długo śpiewa, potem gada,
A jutro zdrów jak ryba. Lecz kto wam powiedział,
Że on osłabiał?

KAPRAL

Panie, ot byś cicho siedział.

Niech brat Piotr pomodli się nad waszym kolegą;
Bo ja wiem, że tu było — coś — tu — niedobrego.
Gdy runt odszedł, w tej celi hałas posłyszałem,
Spojrzę dziurką od klucza, a co tu widziałem,
To mnie wiedzieć. Pobiegłem do mojego kmotra,
Bo on człowiek pobożny, do braciszka Piotra —
Patrz na tego chorego: niedobrze się dzieje —

WIĘZIEŃ

Dalibóg nie pojmuję — nic, i oszaleję.

szaleństwo, dusza, rozum,
mądrość, śmierć, prawda,
pozory, grzech

KAPRAL

Oszaleć? — Ej, Panowie, strzeżcie się, Panowie!
U was usta wymowne, wiele nauk w głowie,
A patrzcie, głowa mądra w prochu się taczała,
I z tych ust, tak wymownych, patrzaj — piana biała.
Słyszałem, co on śpiewał, ja słów nie pojąłem,
Lecz było coś u niego w oczach i nad czołem.
Wierz mi, że z tym człowiekiem niedobrze się dzieje —
Byłem ja w legijonach, nim wzięto w rekruty,
Brałem szturmem fortece, klasztory, reduty;
Więcej dusz wychodzących z ciała ja widziałem,

¹⁴⁷ *To jest wielka choroba* — wielką chorobą nazywano epilepsję. [przypis edytorski]

Niżli Waćpan przeczytał książek w życiu całym.
 A to jest rzecz niemała widzieć, jak człek kona.
 Widziałem ja na Pradze księży zarzynanych,
 I w Hiszpaniji żywcem z wieży wyrzucanych;
 Widziałem matek szablą rozrywane łona,
 I dzieci konające na kozackich pikach,
 I Francuzów na śniegu, i Turków na palu;
 I wiem, co w konających widać męczennikach,
 A co w złodzieju, zbójcy, Turku lub Moskału.
 Widziałem rozstrzelanych, co patrzyli śmieje
 W rurę broni, nie chcieli na oczy zasłony;
 A jak padli na ziemię, widziałem w ich ciele
 Strach, co za życia wstydem i pychą więziony,
 Wyszedł z trupa jak owad i pełzał wokoło:
 Gorszy strach niż ten, który tchórza w bitwie nęka.
 Taki strach, że dość spojrzeć na zamarłe czoło,
 Aby widzieć, że dusza dąsa się i lęka,
 Gardzi bólem i cierpi, i wieczna jej męka.
 A więc, mój Panie, myślę, że twarz umarłego
 Jest jak patent wojskowy do świata przyszłego,
 I poznasz zaraz, jak on tam będzie przyjęty,
 W jakiej randze i stopniu: święty czy przeklęty. —
 A więc tego człowieka i pieśń, i choroba.
 I czoło, i wzrok wcale mi się nie podoba.
 Otóż Waćpan spokojnie idź do swojej celi,
 My z bratem Piotrem będziemy przy chorym siedzieli.

Strach

Trup, Zaświaty

WIEZIEN *odchodzi*

KONRAD

Przepaść — tysiąc lat — pusto — dobrze — jeszcze więcej!
 Ja wytrzymam i dziesięć tysięcy tysięcy —
 Modlić się? — tu modlitwa nie przyda się na nic —
 I była taka przepaść bez dna i bez granic? —
 Nie wiedziałem — a była.

upadek, otchłań, rozpacz,
 miłosierdzie

KAPRAL

Słyszysz, jak on szłocha:

KS. PIOTR

Synu mój, tyś na sercu, które ciebie kocha.

do KAPRALA

Wyjdź stąd i patrz, ażeby nikt tędy nie chodził
 I póki stąd nie wyjdę, nikt mi nie przeszkodził.

KAPRAL *odchodzi*

KONRAD

zrywa się

Nie! — oka mi nie wydarł! mam to silne oko,
 Widzę stąd, i stąd nawet, choć ciemno — głęboko,
 Widzę ciebie, Rollison, — bracie, cóż to znaczy?
 I tyś w więzieniu, zbity, krwią cały zbryzgany,
 I ciebie Bóg nie słuchał, i tyś już w rozpacz;
 Szukasz noża, próbujesz głowę tłuc o ściany: —
 «Ratunku!» — Bóg nie daje, ja ci dać nie mogę,
 Oko mam silne, spojrzę, może cię zabiję —

wizja, oko, szatan, rozpacz,
 kuszenie, samobójstwo

Nie — ale ci pokażę okiem — śmierci drogę.
Patrz, tam masz okno, wybij, skocz, zlec i złam szyję,
I ze mną tu leć w głębie, w ciemność — lećmy na dół —
Otchłań — otchłań ta lepsza niżli ziemi padół;
Tu nie ma braci, matek, narodów, — tyranów —
Pójdź tu.

Otchłań

KS. PIOTR

Duchu nieczysty, znam cię po twym jadzie,
Znowuś tu, najchytrzejszy ze wszystkich szatanów,
Znowu w dom opuszczony leziesz, brzydki gadzie.
Tyś wpełznął w jego usta, na zgubęś tu wpełznął,
W imię Pańskie jam ciebie pojmał i ochelznął¹⁴⁸.
*Exorciso*¹⁴⁹...

szatan, diabeł, ksiądz,
egzorcyzm, modlitwa

Wąż

DUCH

Stój, nie klnij — stój, odstęp od progu,
Wyjdę —

KS. PIOTR

Nie wyjdiesz, aż się upodoba Bogu.
Lew z pokolenia Judy tu Pan — on zwycięża:
Sieć na lwa zastawiłeś i w twym własnym wniku¹⁵⁰
Złowiłeś się — Bóg ciebie złowił w tym grzeszniku.
W jego ustach chcę tobie najsroższy cios zadać:
Kłamco, ja tobie każę, musisz prawdę gadać.

Słowo

DUCH

*Parle-moi donc français, mon pauvre capucin,
J'ai pu dans le grand monde oublier mon latin.
Mais étant saint, tu dois avoir le don des langues —
Vielleicht sprechen Sie deutsch, was murmeln Sie so bang —
What it is, — Cavalleros, rispondero Io.* ¹⁵¹

KS. PIOTR

Ty to z ust jego wrzeszczysz, stujęczyczna żmijo,

DUCH

*C'est juste, dans ce jeu, nous sommes de moitié,
Il est savant, et moi, diable de mon métier.
J'étais son précepteur et je m'en glorifie,
En sais-tu plus que nous? parle — je te défie.* ¹⁵²

kuszenie, mędrzec

KS. PIOTR

W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego.

¹⁴⁸ochelznąć — okiełznać, poskromić. [przypis edytorski]

¹⁴⁹exorciso (łac.) — zaklinam. [przypis edytorski]

¹⁵⁰wnik a. wnyk — sidło, pułapka zastawiana na zwierzęta w lesie. [przypis edytorski]

¹⁵¹*Parle-moi (...) rispondero Io* — wypowiedź w kilku językach, po francusku, niemiecku, angielsku oraz hiszpańsku (właśc. *caballeros*) i włosku: „Mów więc do mnie po francusku, biedny kapucynie! Ja mogłem w wielkim świecie zapomnieć łacinę, ale ty, jako święty, powinieneś mieć dar języków. Może mówisz po niemiecku? Co tam trwożnie mamrociesz? Co to jest? Panowie, ja odpowiem”. [przypis edytorski]

¹⁵²*C'est juste (...) te défie* (fr.) — Słusznie, w tej grze każdy ma swoją połowę: on jest uczony, a ja diabeł z rzemiosła. Byłem jego nauczycielem i jestem z tego dumny. Czy wiesz więcej od nas? Mów, wyzywam cię. [przypis edytorski]

DUCH
Ale stój, stój, mój księżę, stój, już dosyć tego;
Tylko, księżuniu, nie męcz na próżno: — czyś szatan,
Żeby tak męczyć!

KS. PIOTR
Ktoś ty?

DUCH
Lukrecy, Lewiatan,
Voltaire, *Alter Fritz*, *Legio sum*.

KS. PIOTR
Coś widział?

DUCH
Zwierza.

KS. PIOTR
Gdzie?

DUCH
W Rzymie.

KS. PIOTR
Nie słucha mię — wróćmy do pacierza.

modli się

DUCH
Ale słucham.

KS. PIOTR
Gdzieś widział więźnia?

DUCH
Mówię, w Rzymie —

KS. PIOTR
Kłamiesz.

DUCH
Księżę, na honor, na kochanki imię,
Mej kochanki czarniutkiej, co tak do mnie wzdycha —
A wiesz ty, jak się zowie moja luba? — Pycha.
Jakiś ty nieciekawy! —

kuszenie, pycha, pokora

KS. PIOTR
do siebie
Przeciwią się duchy;
Upokórzmy się Panu i zróbmy akt skruchy.

modli się

DUCH

Ale co tam masz robić, ja sam stąd wyruszę,
Przyznaję się, że wlałem niezgrabnie w tę duszę.
Tu mnie kole — ta dusza jest jak skóra jeża,
Włożyłem ją na wywrót, kolcami do kiszek.

KSIĄDZ *modli się*

Aleś bo i ty majster, choć prosty braciszek; —
Osły, powinni cię obracać za papieża.
Głupstwo stawiają w kościele na przód, jak kolumny,
A cię kryją w kątku: świecznik, gwiazdę blasku!

Kuszenie, Pochlebstwo

KS. PIOTR

Tyranie i pochlebco, i podły, i dumny,
Żebyś pierś ugryzł, u nóg wleciesz się po piasku.

DUCH

śmiejąc się

Aha! gniewasz się, pacierz przerwałeś — *da capo*¹⁵³;
Żebyś sam widział, jak ty śmiesznie kręcisz łapą —
Istny niedźwiadek, gdy się broni od komarów! —
On trzepie swoje, — no więc — dosyć już tych swarów;
Znam twoją moc i chcę cię tobie wypowiedzieć,
Będę ci o przeszłości i przyszłości gadać. —
A wiesz ty, co o tobie mówią w całym mieście? —

KSIĄDZ *modli się*

A wiesz ty, co to będzie z Polską za lat dwieście? —
A wiesz, dlaczego tobie przeor tak nie sprzyja? —
A wiesz, w Apokalipsie co znaczy bestyja? —
Milczy i trzepie — oczy aż strach we mnie wlepił.
Powiedz, księżuniu, czegoś do mnie się uczeplił?
Co ja winien, że takie mam odbierać chłosty.
Czy ja jestem król diabłów, — wszak ja diabeł prosty.
Zważ, czy to prawnie sługę ukarać za pana,
Wszakże ja tu przyszedłem z rozkazu Szatana;
Trudno mu się tłumaczyć, bo z nim nie brat za brat,
Jestem jako Kreishauptmann¹⁵⁴, Gubernator, Landrat¹⁵⁵: —
Każą duszę brać w areszt, biorę, sędzę w ciemność;
Zdarza się przy tym duszy jaka nieprzyjemność,
Ale czyż z mojej winy? — jam ślepe narzędzie;
Tyran szelma da ukaz, pisze: «Niech tak będzie» —
Czyż to mnie miło męczyć, — mnie samemu męka. —
Ach —

Falsz, Urzędnik, Rosjanin,
Niemięc

Pan, Sługa

Cierpienie, Łzy, Serce

wzdycha

jak to źle być czułym. — Ach, serce mi pęka.
Wierz mi: gdy pazurami grzesznika odzieram,
Nieraz ogonem, ah! ah! — lzy sobie ocieram.

KSIĄDZ *modli się*

A wiesz, że jutro będziesz bity jako Haman?

Kuszenie

¹⁵³*da capo* (wł.) — od początku, na nowo. [przypis edytorski]

¹⁵⁴*Kreishauptmann* (niem.) — starosta powiatowy. [przypis edytorski]

¹⁵⁵*Landrat* (niem.) — naczelnik powiatu, radca ziemski, starosta w Prusach. [przypis edytorski]

KS. PIOTR

*In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, Amen.
Ego te exorciso, spiritus immunde*¹⁵⁶ —

DUCH

Księżę, stój — słucham — gadam — stój — jedną sekundę!

KS. PIOTR

Gdzie jest nieszczęsny więzień, co chce zgubić duszę? —
Milczysz — *Exorciso te* —

DUCH

Gadam, gadam — muszę.

KS. PIOTR

Kogo widziałeś?

DUCH

Więżnia.

KS. PIOTR

Jakiego?

DUCH

Grzesznika.

KS. PIOTR

Gdzie? —

DUCH

Tam, w drugim klasztorze.

KS. PIOTR

W jakim?

DUCH

Dominika.

Ten grzesznik już przeklęty, prawem mnie należy.

KS. PIOTR

Kłamiesz.

DUCH

On już umarły.

KS. PIOTR

Kłamiesz.

---

¹⁵⁶*In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, Amen. Ego te exorciso, spiritus immunde* (łac.) — „W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Amen. Zaklinam cię, duchu nieczysty”; jest to formuła egzorcyzmu stosowana w kościele katolickim do wypędzania diabła z osoby opętanej. [przypis edytorski]

DUCH

Chory leży.

KS. PIOTR

Exorciso te —

przekleństwo

DUCH

Gadam, gadam, skaczę — śpiewam —
Tylko nie klnij — jak gadać? — dusisz — ledwie ziewam.

KS. PIOTR

Mów prawdę.

DUCH

Grzesznik chory, lata bez pamięci
I jutro rano szyję niezawodnie skręci.

KS. PIOTR

Kłamiesz.

DUCH

Poświadczy godny świadek, kmotr Belzebub.
Pytaj go, męcz — niewinnej duszy mojej nie gub.

KS. PIOTR

Jak ratować grzesznika?

chleb, wino, ciało, krew

DUCH

Bodajeś zdechl, klecho,
Nie powiem.

KS. PIOTR

Exorciso —

DUCH

Ratować pociechę.

KS. PIOTR

Dobrze, gadaj wyraźnie — czego mu potrzeba?

DUCH

Mam chrypkę, nie wymówię.

KS. PIOTR

Mów!

DUCH

Mój panie! królu!
Daj odpocząć

KS. PIOTR

Mów, czego potrzeba —

DUCH

Księżulu,
Ja tego nie wymówię.

KS. PIOTR

Mów!

DUCH

He — Wina — Chleba —

KS. PIOTR

Rozumiem, Chleba Twego i Krwi Twojej, Panie —
Pójdę, i daj mi spełnić Twoje rozkazanie.

do DUCHA

A teraz zabierz z sobą twe złości i błędy,
Skąd wszedłeś i jak wszedłeś, idź tam i tamtędy.

DUCH *uchodzi*

KONRAD

Dźwigasz mię! — ktoś ty? — strzeż się, sam spadniesz w te doły.
Podaje rękę — lećmy — w górę jak ptak lecę —
Mile oddycham wonią — promieniami świecę.
Któż mi dał rękę? — dobrzy ludzie i anioły;
Skądże litość, wam do mnie schodzić do tych dolów?
Ludzie? — Ludźmi gardziłem, nie znalazłem aniołów.

miłosierdzie, bóg,
przemiana

KS. PIOTR

Módl się, bo strasznie Pańska dotknęła cię ręka:
Usta, którymiś wieczny Majestat obraził,
Te usta zły duch słowy szkaradnymi skaził;
Słowa głupstwa, najsroźsza dla mądrych ust męka,
Oby ci policzone były za pokutę.
Obyś o nich zapomniał —

piętno, grzech, słowo

KONRAD

Już są tam — wykute.

KS. PIOTR

Obyś, grzeszniku, nigdy sam ich nie wyczytał,
Oby cię o znaczenie ich Bóg nie zapytał —
Módl się; myśl twoja w brudne obleczona słowa,
Jak grzeszna, z tronu swego strącona królowa,
Gdy w żebraczej odzieży, okryta popiołem,
Odstoi czas pokuty swojej przed kościołem,
Znowu na tron powróci, strój królewski wdzieje
I większym niżli pierwiej blaskiem zajaśnieje.
Usnął —

klęka

— Twe miłosierdzie, Panie, jest bez granic.

Ofiara, Modlitwa, Pokora,
Miłosierdzie

pada krzyżem

Panie, otom ja sługa dawny, grzesznik stary,
Sługa już spracowany i niezgodny na nic.

Ten młody, zrób go za mnie sługą Twojej wiary,
A ja za jego winy przyjmę wszystkie kary.
On poprawi się jeszcze, on wsławi Twe Imię.
Módlmy się, Pan nasz dobry! Pan ofiarę przyjmie.

modli się

W bliskim kościele, za ścianą, zaczynają śpiewać pieśń Bożego Narodzenia. Nad Księdzem Piotrem CHÓR ANIOŁÓW na nutę: «Anioł pasterzom mówił»

CHÓR ANIOŁÓW

głosy dziecinne

Pokój temu domowi,
Spoczynek grzesznikowi.
Sługo! sługo pokorny, cichy,
Wniosłeś pokój w dom pychy.
Pokój temu domowi.

anioł, modlitwa, grzech,
sąd, miłosierdzie

ARCHANIOŁ PIERWSZY

na nutę: «Bóg nasz ucieczką»

Panie, on zgrzeszył, przeciwko Tobie zgrzeszył on bardzo.

ARCHANIOŁ DRUGI

Lecz płaczą nad nim, modlą się za nim Twoi Anieli.

ARCHANIOŁ PIERWSZY

Tych zdepc, o Panie, tych złam, o Panie, którzy Twe święte sądy pogardzą,

ARCHANIOŁ DRUGI

Ale tym daruj, co świętych sądów Twych nie pojęli.

ANIOŁ

Kiedym z gwiazdą nadziei
Leciał świecąc Judei,
Hymn Narodzenia śpiewali Anieli:
Mędrcy nas nie widzieli,
Królowie nie słyszeli.

Pastuszkowie spostrzegli
I do Betlejem biegli:
Pierwsi wieczną mądrość witali,
Wieczną władzę uznali:
Biedni, prości i mali.

mędrzec, pokora

ARCHANIOŁ PIERWSZY

Pan, gdy ciekawość, dumę i chytryść w sercu Aniołów, sług swych, obaczył,
Duchom wieczystym, Aniołom czystym, Pan nie przebaczył.
Runęły z niebios, jak deszcz gwiazdzisty, Aniołów tłummy,
I deszczem lecą za nimi co dzień mędrców rozummy.

CHÓR ANIOŁÓW

Pan małuczkim objawia,
Czego wielkim odmawia.
Litość! litość! nad synem ziemi,
On był między wielkimi,
Litość nad synem ziemi.

ARCHANIOŁ DRUGI
On sądów Twoich nie chodził badać jako ciekawy,
Nie dla mądrości ludzkiej on badał, ani dla sławy.

miłość

ARCHANIOŁ PIERWSZY
On Cię nie poznał, on Cię nie uczcił, Panie nasz wielki!
On Cię nie kochał, on Cię nie wezwał, nasz Zbawicielu!

ARCHANIOŁ DRUGI
Lecz on szanował imię Najświętszej Twej Rodzicielki.
On kochał naród, on kochał wiele, on kochał wielu.

ANIOŁ
Krzyż w złoto oprawiony
Zdobi królów korony.
Na piersi mędrków błyszczą jak zorze,
A w duszę wnieść nie może:
Oświeć, oświeć ich, Boże!

pokora, mędrzec, król,
pycha

CHÓR ANIOŁÓW
My tak ludzi kochamy,
Tak z nimi być żądamy
Wygności od mędrków i króli,
Prostaczek nas przytuli,
Nad nim dzień, noc śpiewamy.

CHÓR ARCHANIOŁÓW
Podnieś tę głowę, a wstanie z prochu, niebios dosięże,
I dobrowolnie padnie, i uczci krzyża podnóże;
Wedle niej cały świat u stóp krzyża niechaj położy
I niech Cię wsławi, żeś sprawiedliwy i litościwy Pan nasz, o Boże!

OBADWA CHÓRY
Pokój, pokój prostocie,
Pokornej, cichej cności!
Sługo, sługo pokorny, cichy,
Wniosłeś pokój w dom pychy,
Pokój grzesznemu sierocie.

SCENA IV. DOM WIEJSKI PODE LWOWEM

Pokój sypialny — EWA¹⁵⁷, młoda panienska, wbiega, poprawia kwiaty przed obrazem Najświętszej Panny, klęka i modli się. Wchodzi MARCELINA¹⁵⁸

MARCELINA
Modlisz się jeszcze dotąd! — czas spać, północ biła.

Pobożność, Modlitwa,
Patriota

EWA
Jużem się za ojczyznę moją pomodliła,
Jak nauczono, i za ojca, i za mamę;

¹⁵⁷Ewa — pierwowzorem postaci jest Henrietta Ewa Ankwiczówna, poznana przez Mickiewicza w Rzymie w 1829 r.; poświęcił jej wiele wierszy (*Do H****, *Do mego Cziczczona*). Scena dzieje się w okolicach Lwowa, tj. w Galicji, w zaborze austriackim, skąd pochodziła rodzina Ankwiczów (ściśle z Machowej koło Tarnowa). [przypis edytorski]

¹⁵⁸Marcelina — pierwowzorem postaci jest Marcelina Łempicka, towarzysząca Henrietty Ankwiczówny w Rzymie w 1829 r.; Mickiewicz poświęcił jej wiersz *Do M. Ł.* [przypis edytorski]

Zmówmy jeszcze i za nich pacierze też same.
Choć oni tak daleko, ale to są dziatki
Jednej ojczyzny naszej, Polski, jednej matki.
Litwin, co dziś tu przybył, uciekł od Moskali;
Strach słyszeć, co tam oni z nimi wyrabiali.
Zły car kazał ich wszystkich do ciemnicy wsadzić
I jak Herod chce całe pokolenie zgładzić.
Litwin ten bardzo ojca naszego zasmucił,
Poszedł w pole i dotąd z przechadzki nie wrócił.
Mama na mszę posłała i obchód żałobny,
Bo wielu z nich umarło. — Ja pacierz osobny
Zmówię za tego, co te piosenki ogłosił;

Matka, Ojczyzna

pokazując książkę

I on także w więzieniu, jak nam gość donosił.
Te piosenki czytałam; niektóre są piękne —
Jeszcze pójdę, przed Matką Najświętszą uklęknę,
Pomodłę się za niego; kto wie, czy w tej chwili
Ma rodziców, żeby się za nim pomodlili.

MARCELINA *odchodzi*
EWA *modli się i usypia*

ANIOŁ

Lekko i cicho, jak lekkie sny zlećmy.

anioł

CHÓR ANIOŁÓW

Braciszka miłego sen rozweselmy,
Sennemu pod głowę skrzydło podścielmy,
Oczami, gwiazdami, twarz mu oświecmy,
Śpiewając i grając latajmy wiankiem,
Nad czystym, nad cichym naszym kochankiem.
Rączęta liliowe za liście splećmy,
Za róże kwitnące czoła rozniećmy,
Spod wstążek gwiazdzistych włos nasz rozwiążmy.
Rozpuśćmy w promienie, rozlejmy w wonie;
Kwitnącym, pachnącym, żyjącym wiankiem
Kochanka naszego piersi okrążmy,
Kochanka naszego otulmy skronie.
Śpiewając i grając latajmy wiankiem,
Nad czystym, nad cichym naszym kochankiem.

Kwiaty

EWA

widzenie

Deszczyk tak świeży, miły, cichy jak rosa,
I skąd ten deszczyk — tak czyste niebioso,
Jasne niebioso! —
Krople zielone, kraśne — trawki, równianki¹⁵⁹,
Róże, lilije, wianki
Obwijają mię wkoło. — Ach, jaki sen wonny,
Sen lekki, słodki, — oby był dozgonny.
Rózo błyszcząca, słoneczna,
Lilijo przezczysta, mleczna!
Ty nie z ziemi: — tam roślaś, nad białym obłokiem.
Narcyzie, jakim śnieżnym patrzysz na mnie okiem;

wizja, sen

¹⁵⁹równianka — wianek. [przypis edytorski]

A te błękitne kwiaty pamiątek,
 Jak źrenice niewiniątek —
 Poznałam — kwiatki moje — sama polewałam,
 W moim ogródku wczora nazbierałam,
 I uwieńczyłam Matki Boskiej skronie,
 Tam nad łóżkiem na obrazku.
 Widzę — to Matka Boska — cudowny blasku!
 Pogląda na mnie, bierze wianek w dłonie,
 Podaje Jezusowi, a Jezus dziecię
 Z uśmiechem rzuca na mnie kwiecie —
 Jak wypiękniały kwiatki — jak ich wiele — krocie,
     A wszystkie w przelocie
     Szukają na powietrzu siebie,
         Moje kochanki!
     I same plotą się w wianki.
     Jak tu mnie miło, jak w niebie;
     Jak tu mnie dobrze, mój Boże; —
 Niech mię na zawsze ten wianek otoczy,
 Niech zasnę, umrę, patrząc w te róże,
     W te białe narcyzu oczy.

Róża, ta róża żyje
 Wstąpiła w nią dusza,
 Główką lekko rusza,
 Jaki ogień z niej bije.
 To rumieniec żyjący — jak zorzy wniście¹⁶⁰.
 Śmieje się, jak na uśmiech rozwija liście,
 Roztula między liściem dwoje ust z koralu,
 Mówi, coś mówi — jak cicho, jak skromnie.
 Co ty, różo, szepcesz do mnie?
 Zbyt cicho, smutnie — czy to głos żalu?
 Skarżysz się, żeś wyjęta z rodzinnej trawki?
 Nie wzięłam ciebie dla mojej zabawki,
 Jam tobą skronie Matki Najświętszej wienczyła,
 Jam po spowiedzi wczora łzami cię poila;
     A z twoich ust koralu
     Wylatują promieniem
     Iskierka po iskierce —
 Czy taka światłość jest twoim pieniem?
     Czego chcesz, różo miła?

RÓŻA

Weź mnie na serce.

ANIOŁOWIE

Rozwiążmy, rozplećmy anielski wianek.

RÓŻA

Odwijam me skrzydła, wyplatam czoło.

ANIOŁOWIE

My w niebo do domu lećmy wesoło.

¹⁶⁰wniście — wejście, wzejście. [przypis edytorski]

RÓŻA

Ja będę ją bawił, nim błysnie ranek,
Na sennym jej sercu złożę me skronie:
Jak święty apostoł, Pański kochanek,
Na boskim Chrystusa spoczywał łonie.

SCENA V. CELA KSIĘDZA PIOTRA

KS. PIOTR

modli się leżąc krzyżem

Panie! czymże ja jestem przed Twoim obliczem? —
Prochem i niczem;
Ale gdym Tobie moję nicość wypowiadał,
Ja, proch, będę z Panem gadał.

widzenie

Tyran wstał — Herod! — Panie, cała Polska młoda
Wydana w ręce Heroda.
Co widzę — długie, białe, dróg krzyżowych biegi,
Drogi długie — nie dojrzeć — przez puszcze¹⁶¹, przez śniegi
Wszystkie na północ! — tam, tam w kraj daleki,
Płyną jak rzeki.
Płyną: — ta droga prosto do żelaznej bramy,
Tamta jak strumień wpadła pod skałę, w te jamy,
A tamtej ujście w morzu. — Patrz! po drogach leci
Tłum wozów — jako chmury wiatrami pędzone,
Wszystkie tam w jedną stronę.
Ach, Panie! to nasze dzieci,
Tam na północ — Panie, Panie!
Takież to los ich — wygnanie!
I dasz ich wszystkich wygubić za młodu,
I pokolenie nasze zatracisz do końca? —
Patrz! — ha! — to dziecię uszło — rośnie — to obrońca!
Wskrzesciciel narodu, —
Z matki obcej; krew jego dawne bohaterzy,
A imię jego będzie czterdzieści i cztery.

Panie! czy przyjścia jego nie raczysz przyśpieszyć?

Lud mój pocieszyć? —

Nie! lud wycierpi. — Widzę ten motłoch — tyrany,
Zbójce — biegną — porwali — mój Naród związany
Cała Europa wlecze, nad nim się urąga —
«Na trybunał!» — Tam zgraja niewinnego wciąga.
Na trybunale gęby, bez serc, bez rąk; sędzie —
To jego sędzie!

Krzyczą: «Gal, Gal sądzić będzie»

Gal w nim winy nie znalazł i — umywa ręce,
A króle krzyczą: «Potęp i wydaj go męce;
Krew jego spadnie na nas i na syny nasze;
Krzyżuj syna Maryi, wypuść Barabaszę:
Ukrzyżuj, — on cesarza koronę znieważa,
Ukrzyżuj, — bo powiemy, żeś ty wróg cesarza».
Gal wydał — już porwali — już niewinne skronie
Zakrwawione, w szyderskiej, cierniowej koronie,

pokora, modlitwa

wizja, odrodzenie przez
grób, chrystus, dziecko,
ojczyzna, naród, historia,
cierpienie, śmierć

Król

¹⁶¹puszcze — tu: pustynie. [przypis edytorski]

Podnieśli przed świat cały; — i ludy się zbiegły —
Gal krzyczy: «Oto naród wolny, niepodległy!»

Ach, Panie, już widzę krzyż — ach, jak długo, długo
Musi go nosić — Panie, zlituj się nad sługą.
Daj mu siły, bo w drodze upadnie i skona —
Krzyż ma długie, na całą Europę ramiona,
Z trzech wyschłych ludów, jak z trzech twardych drzew ukuty. —
Już wleką; już mój Naród na tronie pokuty —
Rzekł: «Pragne» — Rakus¹⁶² octem, Borus¹⁶³ żólcia poi,
A matka Wolność u nóg zapłakana stoi.
Patrz — oto żołdak Moskal z kopiją przyskoczył
I krew niewinną mego narodu wytoczył.
Cóżeś zrobił, najgłupszy, najsroźszy z siepaczy!
On jeden poprawi się, i Bóg mu przebaczy.

Matka
Rosjanin

Mój kochanek już głowę konającą spuścił,
Wołając: «Panie, Panie, za coś mię opuścił!»
On skonał!

*Słychać CHÓRY ANIOŁÓW — daleki śpiew wielkanocnej pieśni — na koniec słychać: «al-
leluja! alleluja!»*

Ku niebu, on ku niebu, ku niebu ulata!
I od stóp jego wionęła
Biała jak śnieg szata —
Spadła, — szeroko — cały świat się w nią obwinął.
Mój kochanek na niebie, sprzed oczu nie zginął.
Jako trzy słońca błyszczą jego trzy źrenice,
I ludom pokazuje przebitą prawicę.
Któż ten mąż? — To namiestnik na ziemskim padole.
Znałem go, — był dzieckiem — znałem,
Jak urósł duszą i ciałem!
On ślepy, lecz go wiedzie anioł pachole.
Mąż straszny — ma trzy oblicza,
On ma trzy czoła.
Jak baldakim rozpięta księga tajemnicza
Nad jego głową, osłania lice.
Podnóżem jego są trzy stolice.
Trzy końce świata drżą, gdy on woła;
I słyszę z nieba głosy jak gromy:
To namiestnik wolności na ziemi widomy!
On to na sławie zbuduje ogromy
Swego kościoła!
Nad ludy i nad króle podniesiony;
Na trzech stoi koronach, a sam bez korony:
A życie jego — trud trudów,
A tytuł jego — lud ludów;
Z matki obcej, krew jego dawne bohaterzy,
A imię jego czterdzieści i cztery.
Sława! sława! sława!

Wolność

zasypia

ANIOŁOWIE
schodzą widomie

zaświaty, bóg, duch, ojciec,
dziecko

¹⁶²Rakus — Austriak. [przypis edytorski]

¹⁶³Borus — Prusak. [przypis edytorski]

Usnął — Wyjmijmy z ciała duszę, jak dziecinę
Senną z kolebki złotej, i zmysłów sukienkę
Lekko zwlecmy; ubierzmy w światło jak jutrzenkę
I lećmy. Jasną duszę nieśmy w niebo trzecie,
Ojcu naszemu złożyć na kolanach dziecię;
Niech uświęci sennego ojcowską pieśczętą,
A przed ranną modlitwą duszę wrócim życiu,
I znowu w czystych zmysłów otulim powiciu,
I znowu złożym w ciało, jak w kolebkę złotą.

SCENA VI

Pokój sypialny wspaniały — SENATOR obraca się na łożu i wzdycha — DWÓCH DIABŁÓW nad głową

DIABEŁ I

Spił się, a nie chce spać,
Muszę tak długo stać,
Łajdaku, cicho leż!
Czy go tam kole jeż?

diabeł, klótnia, dusza, sen

DIABEŁ II

Syp mu na oczy mak.

DIABEŁ I

Zasnął, wpadnę jak zwierz.

DIABEŁ II

Jako na wróbla ptak.

OBADWAJ

Duszę do piekła wlec,
Wężami smagać, piec.

Wąż

BELZEBUB

Wara!

DWAJ DIABŁY

Coś ty za kmostr?

BELZEBUB

Belzebub.

DWAJ DIABŁY

No, i cóż?

BELZEBUB

Zwierzyny mi nie płosz.

DIABEŁ I

Ale gdy zaśnie łotr,
Do mnie należy sen?

BELZEBUB

Jak ujrzy noc i żar,
Srogość i mnogość kar,
Złęknie się naszych scen;
Przypomni jutro sen,
Może poprawić się,
Jeszcze daleko zgon.

DIABEŁ II

wyciągając szpony

Pozwól zabawić się —
Co ty o niego drżysz,
Gdy poprawi się on,
Ja każę święcić się
I wezmę w ręce krzyż.

BELZEBUB

Jak zbyt nastraszyś raz,
Gotów przypomnieć sen,
Gotów oszukać nas,
Wypuścisz ptaka z rąk.

DIABEŁ I

pokazując sennego

Ależ braciszek ten,
Ten mój najmilszy syn,
Będzie on spał bez mąk?
Nie chcesz? — ja męczę sam.

BELZEBUB

Łotrze, a znasz mój czyn¹⁶⁴?
Od cara zwierzchność mam!

urzędnik, rosjanin

DIABEŁ I

Pardon — cóż każesz Waść?

BELZEBUB

Możesz na duszę wpaść,
Możesz ją w pychę wzdać,
A potem w hańbę pchnąć,
Możesz w pogardzie wlec
I szyderstwami siec,
Ale o piekle cyt!
My lećmy — fit, fit, fit.

odlatuje

---

¹⁶⁴*a* *znasz mój czyn* — Wyrazy *czyn*, *czynownik*, często są tu użyte w znaczeniu rosyjskim, dla Litwinów tylko zrozumiałe. W Rosji, ażeby nie być chłopem albo kupcem, słowem, aby mieć przywilej uwalniający od kary knuta, trzeba wejść w służbę rządową i pozyskać tak nazwaną klasę albo czyn. Służba dzieli się na czternaście klas; potrzeba kilka lat służby dla przejścia z jednej klasy w drugą. Są przepisane czynownikom różne egzamina, podobne do formalności zachowujących się w hierarchii mandaryńskiej w Chinach, skąd, zdaje się, że ten wyraz Mogołowie do Rosji przenieśli, a Piotr Pierwszy znaczenie tego wyrazu odgadnął i całą instytucję w duchu prawdziwie chińskim rozwinął. Czynownik często nie jest urzędnikiem, czeka tylko urzędu i starać się oń ma prawo. Każda klasa albo czyn odpowiada pewnej randze wojskowej, i tak: doktor filozofii albo medycyny liczy się w klasie ósmej i ma stopień majora, czyli asesora kolleskiego; stopień kapitański ma frejlina, czyli panna dworu cesarskiego; biskup lub archirej jest jenerałem. Między czynownikami wyższymi i niższymi stosunki uległości i posłuszeństwa przestrzegają się z równą prawie ścisłością jak w wojsku. [przypis autorski]

DIABEŁ I

Więc ja za duszę cap;
Aha, łajdaku, drżysz!

DIABEŁ II

Tylko ją bierz do łap
Lekko, jak kotek mysz.

widzenie senatora

SENATOR

przez sen

Pismo! — to dla mnie — reskrypt Jego Carskiej Mości!
Własnoręczny, — ha! ha! ha! — rubli sto tysięcy.
Order! — gdzie — lokaj, przypnij — tu. Tytuł książęcy!
A! — a! — Wielki Marszałku; a! — pękną z zazdrości:

pycha, chciwość, zazdrość,
strach, fałsz, plotka,
urzędnik, rosjanin,
dworzanin, dwór

przewraca się

Do Cesarza! — przedpokój — oni wszyscy stoją;
Nienawidzą mnie wszyscy, kłaniają się, boją.
Marszałek — *Grand Contrôleur*¹⁶⁵ — ledwie poznasz, w masce.
Ach, jakie lube szemrania,
Dokoła lube szemrania:
Senator w łasce, w łasce, w łasce, w łasce, w łasce.
Ach, niech umrę, niech umrę śród tego szemrania,
Jak śród nałożnic moich łaskotania!
Każdy się kłania,
Jestem duszą zebrania.
Patrzą na mnie, zazdroścą — nos w górę zadzieram:
O rozkoszy! umieram, z rozkoszy umieram!

przewraca się

Cesarz! — Jego Imperatorska Mość — a! Cesarz wchodzi,
A! — co? — nie patrzy! zmarszczył brwi — spojrzal ukosem?
Ach! — Najjaśniejszy Panie — ach! — nie mogę głosem —
Głos mi zamarł — ach, dreszcz, pot, — ach! dreszcz ziębi, chłodzi. —
Ach, Marszałek! — co? do mnie odwraca się tyłem.
Tyłem, a! senatorzy, dworskie urzędniki!
Ach, umieram, umarłem, pochowany, zgnilem,
I toczą mię robaki, szyderstwa, żarciki.
Uciekają ode mnie. Ha! jak pusto! głucho.
Szambelan szelma, szelma! patrz, wyszczyrza zęby —
Dbrum — ten uśmiech jak pająk wleciał mi do gęby.

Dwór, Dworzanin,
Urzędnik, Rosjanin, Strach,
Tchórzostwo, Zemsta,
Plotka, Śmiech

spluwa

Jaki dźwięk! — to kalambur — o brzydka mucho;

opędza koło nosa

Lata mi koło nosa
Jak osa,
I epigramy, żarciki, przytyki,
Te szmery, — ach, to świerszcze wlaży mi w ucho:
Moje ucho, moje ucho!

wytrząsa palcem ucho

¹⁶⁵*Grand Contrôleur* (fr.) — Wielki Kontroler; kontroler państwowy, jedna z najwyższych godności w dawnej rosyjskiej hierarchii urzędów. [przypis edytorski]

Jaki szmer — kamerjunktury świszczą jak puszczyki,
Damy ogonem skrzeczą jak grzechotniki,
Jaki okropny szmer! śmiechy! wrzaski:
Senator wypadł z łaski, z łaski! z łaski, z łaski.

pada z łóżka na ziemią

DIABŁY

zstępują widomie

Teraz duszę ze zmysłów wydrzem, jak z okucia
Psa złego; lecz nie całkiem, nałożym kaganiec,
Na wpół zostawim w ciele, by nie tracił czucia;
Drugą połowę wlecmy aż na świata kraniec,
Gdzie się doczesność kończy, a wieczność zaczyna,
Gdzie z sumnieniem graniczy piekielna kraina;
I złe psisko uwiążem tam, na pograniczu:
Tam pracuj, ręko moja, tam świstaj, mój biczu.
Nim trzeci kur zapieje, musim z tej męczarni
Wrócić zmordowanego, skalanego ducha;
Znowu przykuć do zmysłów jako do łańcucha,
I znowu w ciele zamknąć jako w brudnej psiarni.

zaświaty, piekło, dusza,
pies, sumienie, grzech, ciało

SCENA VII. SALON WARSZAWSKI

Salon, Warszawa

Kilku wielkich URZĘDNIKÓW, kilku wielkich LITERATÓW, kilka DAM wielkiego tonu, kilku JENERAŁÓW i SZTABSOFCERÓW; wszyscy incognito piją herbatę przy stoliku — bliżej drzwi kilku MŁODYCH LUDZI i dwóch STARYCH POLAKÓW. Stojący rozmawiają z żywością — towarzystwo stolikowe mówi po francusku, przy drzwiach po polsku

przy drzwiach

zbrodnia, cierpienie, naród

ZENON NIEMOJEWSKI

do ADOLFA

To i u was na Litwie też samo się dzieje?

ADOLF

Ach, u nas gorzej jeszcze, u nas krew się leje!

NIEMOJEWSKI

Krew?

ADOLF

Nie na polu bitwy, lecz pod ręką kata,
Nie od miecza, lecz tylko od pałki i bata.

Rozmawiają ciszej

przy stoliku

dworzanin, dama

HRABIA

To bal był taki świetny, i wojskowych wiele?

FRANCUZ

Ja słyszałem, że było pusto jak w kościele.

DAMA

Owszem, pełno —

HRABIA

I świetny?

DAMA

O tym mówić długo.

KAMERJUNKIER

Służono najniezgrabniej, choć z liczną usługą;
Nie miałem szklanki wina, ułamku pasztetu,
Tak zawalono całe wniście do bufetu.

DAMA I

W sali tańców zgoła nic nie ugrupowano,
Jak na raucie angielskim po nogach deptano.

DAMA II

Bo to był tylko jeden z prywatnych wieczorów.

SZAMBELAN

Przepraszam, bal proszony — mam dotąd bilety.

wyjmuje inwitacje¹⁶⁶ i pokazuje, wszyscy przekonywają się

DAMA I

Tym gorzej; pomieszano grupy, toalety,
Nie można było zgoła ocenić ubiorów.

DAMA II

Odtąd jak Nowosilcow wyjechał z Warszawy,
Nikt nie umie gustownie urządzić zabawy:
Nie widziałam pięknego balu ani razu.
On umiał ugrupować bal na kształt obrazu;

Słychać między mężczyznami śmiech

DAMA I

Śmieście się, Państwo, mówcie, co się wam podoba,
A była to potrzebna w Warszawie osoba.

przy drzwiach

naród, patriota

JEDEN Z MŁODYCH

Cichowski uwolniony?

ADOLF

Ja znam Cichowskiego.
Właśnie byłem, chciałem się dowiedzieć od niego,
Żeby między naszymi na Litwie rozgłosić.

ZENON NIEMOJEWSKI

My powinniśmy z sobą łączyć się i znosić;
Inaczej, rozdzieleni, wszyscy zginiem marnie.

gadają ciszej

---

¹⁶⁶inwitacje — zaproszenia. [przypis edytorski]

MŁODA DAMA

przy nich stojąca

A jakie on okropne wytrzymał męczarnie!

rozmawiają

przy stoliku

JENERAŁ

do LITERATA

Ale przeczytaj wreszcie — dajże się uprosić.

literat, dama

LITERAT

Ja nie umiem na pamięć.

JENERAŁ

Zwykłeś z sobą nosić.

Masz przy sobie pod frakiem — a — widzę okładki:

Damy chcą słyszeć.

LITERAT

Damy? — a! — to literatki.

Więcej wierszy francuskich na pamięć umieją

Niżli ja.

JENERAŁ

idzie mówiąc z DAMAMI

Tylko niechaj Panie się nie śmieją.

DAMA

Macie robić lekturę? — przepraszam — choć umiem

Po polsku, ale polskich wierszy nie rozumiem.

JENERAŁ

do OFICERA

Ma rację po części, bo nudne po trochu.

pokazuje na LITERATA

Opiewa tysiąc wierszy o sadzeniu grochu.

do LITERATA

Czytajże, jeśli ciebie nie będziemy słuchali —

To patrz —

pokazując na drugiego LITERATA

ten nam gazeciarz swe rymy wypali.

Śliczna byłaby wszystkim słuchaczom przysługa.

Patrz, jak się on zaprasza, jak śmieje się, mruga;

I usta już otworzył jak zdechłą ostrygę,

I oko zwrócił wielkie i słodkie jak figę.

LITERAT

do siebie

Wychodzą —

do JENERAŁA

Długie wiersze, ja bym piersi strudził.

JENERAŁ

do OFICERA

Dobrze, że nie chce czytać, boby nas zanudził.

MŁODA DAMA

oddzielając się od grupy młodszej, ode drzwi, do stolika

A to jest rzecz okropna — słuchajcie, Panowie!

do ADOLFA

Niechaj Pan tym Ichmościom o Cichowskim powie.

OFICER WYŻSZY

Cichowski wypuszczony?

HRABIA

Przesiedział lat tyle

W więzieniu —

SZAMBELAN

Ja myślałem, że leżał w mogile.

tchórzostwo

do siebie

O takich rzeczach słuchać nie bardzo bezpiecznie,
A wyjść w środku powieści byłoby niegrzecznie.

wychodzi

HRABIA

Wypuszczony? — to dziwna.

ADOLF

Nie znaleźli winy.

MISTRZ CEREMONII

Któż tu mówi o winach; — są inne przyczyny —
Kto długo był w więzieniu, widział, słyszał wiele —
A rząd ma swe widoki, ma głębokie cele,
Które musi ukrywać. — To jest rzecz rządowa —
Tajniki polityczne — myśl gabinetowa.
To się tak wszędzie dzieje — są tajniki stanu —
Ale Pan z Litwy, — a! a! — to jest dziwno Panu.
Panowie na wsi, to tak chcecie o cesarstwie
Wiedzieć wszystko, jak gdyby o swym gospodarstwie.

władza, dworzanin, zdrada

uśmiecha się

KAMERJUNKIER

Pan z Litwy, i po polsku? nie pojmuję wcale —
Ja myślałem, że w Litwie to wszystko Moskale.
O Litwie, dalibógże! mniej wiem niż o Chinach —
Constitutionnel coś raz pisał o Litwinach,
Ale w innych gazetach francuskich ni słowa.

polak

PANNA

naród

do ADOLFA

Niech Pan opowie, — to rzecz ważna, narodowa.

STARY POLAK

Znałem starych Cichowskich, uczciwa rodzina;
Oni są z Galicyi. Słyszałem, że syna
Wzięli i zamorzyli: — mój krewny daleki!
Nie widziałem go dawno, — o ludzie! o wieki!
Trzy pokolenia przeszły, jak nas przemoc dręczy;
Męczyła ojców naszych, — dzieci, wnuków męczy!

Niewola

ADOLF

Wszyscy zbliżają się i słuchają

Znałem go będąc dzieckiem; — był on wtenczas młody,
Żywy, dowcipny, wesół i sławny z urody;
Był duszą towarzystwa; gdzie się tylko zjawił.
Wszystkich opowiadaniem i żartami bawił;
Lubił dzieci, i często brał mię na kolana,
U dzieci miał on tytuł «wesolego pana».
Pamiętam włosy jego, — nieraz ręce moje
Płątałem w jasnych włosów kędzierzawe zwoje.
Wzrok pamiętam, — musiał być wesół, niewinny,
Bo kiedy patrzył na nas, zdawał się dziecinny;
I patrząc na nas, wabił nas do swej żrenicy,
Patrząc nań, myśleliśmy, żeśmy rówiennicy.
On wtenczas miał się żenić; — pomnę, że przynosił
Dzieciom dary swej przyszłej i na ślub nas prosił.
Potem długo nie przyszedł, i mówiono w domu,
Że nie wiedzieć gdzie zniknął, umknął po kryjomu,
Szuka rząd, ale śladu dotąd nie wytropił, —
Na koniec powiedziano: zabił się, utopił.
Policja dowodem stwierdziła domysły,
Znaleziono płaszcz jego nad brzegami Wisły;
Przyniesiono płaszcz żonie — poznała — on zginął;
Trupa nie znaleziono — i tak rok przeminął.
Dlaczegoż on się zabił? — pytano, badano,
Żałowano, płakano; wreszcie — zapomniano.

Dziecko, Młodość

I minęło dwa lata. Jednego wieczora
Więźniów do Belwederu wiedziono z klasztoru.
Wieczór ciemny i dżdżysty; — nie wiem, czy przypadkiem,
Czy umyślnie ktoś był tej procesyi świadkiem;
Może jeden z odważnych warszawskich młodzieńców,
Którzy śledzą pobytu i nazwiska jeńców:
Warty stały w ulicach, głucho było w mieście —
Wtem ktoś zza muru krzyknął: «Więźnie, kto jesteście?»
Sto ozwało się imion; — wśród nich dosłyszano
Jego imię, i żonie nazajutrz znać dano.
Pisała i latała, prosiła, błagała,
Lecz prócz tego imienia — nic nie posłyszała.
I znowu lat trzy przeszło bez śladu, bez wieści.
Lecz nie wiedzieć kto szerzył w Warszawie powieści,
Że on żyje, że męczy, że przyznać się wzbrania
I że dotąd nie złożył żadnego wyznania;
Że mu przez wiele nocy spać nie dozwolano,
Że karmiono śledziami i pić nie dawano;

Więzień

Że pojono opijum, nasyłano strachy,
Larwy; że laskotano w podeszwy, pod pachy —
Lecz wkrótce innych wzięto, o innych zaczęli
Mówić; żona płakała, wszyscy zapomnieli.

Aż niedawno przed domem żony w nocy dzwonią —
Otworzono: Oficer i żandarm pod bronią,
I więzień. — On — każą dać pióra i papieru;
Podpisać, że wrócony żywy z Belwederu.
Wzięli podpis, i palcem pogroziwszy: «Jeśli
Wydasz...» — i nie skończyli; jak weszli, odeszli.
To on był. — Biegnę widzieć, przyjaciel ostrzega:
«Nie idź dzisiaj, bo spotkasz pod wrotami szpiega».
Idę nazajutrz, w progu policyjskie draby;
Idę w tydzień, on sam mię nie przyjmuje, słaby.
Aż niedawno za miastem w pojeździe spotkałem —
Powiedziano, że to on, bo go nie poznałem.
Utył, ale to była okropna otyłość:
Wydeła go zła strawa i powietrza zgniłość;
Policzki mu nabrzmiały, poźółkły i zbladły,
W czole zmarszczki pół wieku, włosy wszystkie spadły.
Witam, on mię nie poznał, nie chciał mówić do mnie,
Mówię, kto jestem, patrzy na mnie bezprzytomnie.
Gdym dawnej znajomości szczegóły powiadał,
Wtenczas on oczy we mnie utopił i badał.
Ach! wszystko, co przecierpiał w swych męczarniach dziennych,
I wszystko, co przemyślił w swych nocach bezsennych,
Wszystko poznałem w jednej chwili z jego oka;
Bo na tym oku była straszliwa powłoka.
Żrenice miał podobne do kawałków szklanych,
Które zostają w oknach więzień kratowanych,
Których barwa jest szara jak tkanka pajęczna,
A które, patrząc z boku, świecą się jak tęcza:
I widać w nich rdzę krwawą, iskry, ciemne plamy,
Ale ich okiem na wskroś przebić nie zdołamy:
Straciły przezroczystość, lecz widać po wierzchu,
Że leżały w wilgoci, w pustkach, w ziemi, w zmierzchu.
W miesiąc poszedłem znowu, myślałem, że zdoła
Rozpatrzeć się na świecie i pamięć przywoła.
Lecz tyle tysięcy dni był pod śledztwa próbą,
Tyle tysięcy nocy rozmawiał sam z sobą,
Tyle lat go badały mękami tyrany,
Tyle lat otaczały słuch mające ściany;
A całą jego było obroną — milczenie,
A całym jego były towarzystwem — cienie;
Że już się nie udało wesołemu miastu
Zglądzić w miesiąc naukę tych lat kilkunastu.
Słońce zda mu się szpiegiem, dzień donosicielem,
Domowi¹⁶⁷ jego strażą, gość nieprzyjacielem.
Jeśli do jego domu przyjdzie kto nawiedzić,
Na klamki trzask on myśli zaraz: idą śledzić;
Odwraca się i głowę na rękę opiera,
Zdaje się, że przytomność, moc umysłu zbiera:
Ścina usta, by słowa same nie wypadły,
Oczy spuszcza, by szpiegi z oczu co nie zgadły.

Przemiana, Cierpienie

Oko

¹⁶⁷domowi — domownicy. [przypis edytorski]

Pytany, myśląc zawsze, że jest w swym więzieniu,
Ucieka w głąb pokoju i tam pada w cieniu,
Krzyżąc zawsze dwa słowa: «Nic nie wiem, nie powiem!»
I te dwa słowa — jego stały się przysłowiem;
I długo przed nim płacze na kolanach żona
I dziecko, nim on bojaźń i wstręt swój pokona.

Przeszłą niewolę lubią opiewać więźniowie;
Myślałem, że on ją nam najlepiej opowie,
Wyda na jaw spod ziemi i spod straży zbirów
Dzieje swe, dzieje wszystkich Polski bohaterów: —
Bo teraz Polska żyje, kwitnie w ziemi cieniach,
Jej dzieje na Sybirze, w twierdzach i więzieniach.
I cóż on na pytania moje odpowiedział?
Że o swoich cierpieniach sam już nic nie wiedział,
Nie pomniał. — Jego pamięć zapisana cała
Jak księga herkulańska pod ziemią spróchniała:
Sam autor zmartwychwstały nie umie w niej czytać,
Rzekł tylko: «Będą o to Pana Boga pytać,
On to wszystko zapisał, wszystko mnie opowie».

Naród, Historia, Polak

ADOLF *łzy ociera*
Długie milczenie

DAMA MŁODA
do LITERATA

Czemu to o tym pisać nie chcecie, Panowie?

poezja, literat

HRABIA

Niech to stary Niemcewicz w pamiętniki wsadzi:
On tam, slyszalem, różne szpargały gromadzi.

LITERAT I

To historyja!

LITERAT II

Straszna.

KAMERJUNKIER

Dalbóg, wyśmienita.

LITERAT I

Takich dziejów słuchają, lecz kto je przeczyta?
I proszę, jak opiewać społeczne wypadki;
Zamiast mitologii są naoczne świadki.
Potem, jest to wyraźny, święty przepis sztuki,
Że należy poetom czekać — aż — aż —

literat, poezja

JEDEN Z MŁODZIEŻY

Póki? —

Wieleż lat czekać trzeba, nim się przedmiot świeży
Jak figa ucukruje, jak tytuń uleży?

LITERAT I

Nie ma wyraźnych reguł.

LITERAT II

Ze sto lat.

LITERAT I

To mało!

LITERAT III

Tysiąc, parę tysięcy —

LITERAT IV

polak, naród

A mnie by się zdało,
Że to wcale nie szkodzi, że przedmiot jest nowy,
Szkoda tylko, że nie jest polski, narodowy.
Nasz naród się prostotą, gościnnością chlubi,
Nasz naród scen okropnych, gwałtownych nie lubi; —
Śpiewać, na przykład, wiejskich chłopców zalecanki.
Trzody, cienie — Sławianie, my lubim sielanki.

LITERAT I

dwór

Spodziewam się, że Panu przez myśl nie przejedzie,
Aby napisać wierszem, że ktoś jadał śledzie.
Ja mówię, że poezji nie ma bez poloru,
A polor być nie może tam, gdzie nie ma dworu:
Dwór to sądzi o smaku, piękności i sławie;
Ach, ginie Polska! dworu nie mamy w Warszawie.

MISTRZ CEREMONII

Nie ma dworu! — a to mię dziwi niepomału,
Przecież ja jestem mistrzem ceremonijału.

HRABIA

szlachcic

cicho do MISTRZA

Gdybyś Namiestnikowi wyrzekł za mną słówko,
Moja żona byłaby pierwszą pokojówką.

głośno

Ale próżno, nie dla nas wysokie urzędy!
Arystokracja tylko ma u dworu względy.

DRUGI HRABIA

niedawno kreowany¹⁶⁸ z mieszczan

Arystokracja zawsze swobodę jest podporą,
Niech państwo przykład z Wielkiej Brytaniji biorą.

Zaczyna się kłótnia polityczna — młodzież wychodzi

PIERWSZY Z MŁODYCH

naród, przywódca, pozory

A lotry! — o, to kija!

A *** G ***

O, to stryczka, haku!
Ja bym im dwór pokazał, nauczyłbym smaku.

¹⁶⁸kreowany — tu: mianowany, awansowany. [przypis edytorski]

N***

Patrzcie, cóż my tu pocznem, patrzcie, przyjaciele,
Otóż to jacy stoją na narodu czele.

WYSOCKI

Powiedz raczej: na wierzchu. Nasz naród jak lawa,
Z wierzchu zimna i twarda, sucha i plugawa,
Lecz wewnętrzznego ognia sto lat nie wyziębi;
Plwajmy na tę skorupę i zstąpmy do głębi.

Ogień

odchodzą

SCENA VIII. PAN SENATOR

W Wilnie — sala przedpokojowa; na prawo drzwi do sali komisji śledczej, gdzie prowadzą więźniów i widać ogromne pliki papierów — w głębi drzwi do pokojów Senatora, gdzie słychać muzykę — czas po obiedzie — u okna siedzi SEKRETARZ nad papierami; dalej nieco na lewo stolik, gdzie grają w wiska — NOWOSILCOW pije kawę; koło niego szambelan BAJKOW, PELIKAN i jeden DOKTOR — u drzwi warta i kilku LOKAJÓW nieruchomości

SENATOR

do SZAMBELANA

*Diable! quelle corvée!*¹⁶⁹ — przecież po obiedzie.
*La princesse*¹⁷⁰ nas z[a]wiodła i dziś nie przyjedzie.
Zresztą, *en fait des dames*¹⁷¹, stare albo głupie: —
Gadać, *imaginez-vous*¹⁷², o sprawach przy supie¹⁷³!
*Je jure*¹⁷⁴, tych patryjotków nie mieć *à ma table*¹⁷⁵,
*Avec leur franc parler et leur ton détestable*¹⁷⁶.
*Figurez-vous*¹⁷⁷ — ja gadam o strojach, kasyńie,
A moja kompanija o ojcu, o synie: —
«On stary, on zbyt młody, Panie Senatorze,
On kozy znieść nie może, Panie Senatorze,
On prosi spowiednika, on chce widzieć żonę,
On...» — *Que sais-je!*¹⁷⁸ — piękny dyskurs¹⁷⁹ w obiady proszone.
*Il y a de quoi*¹⁸⁰ oszaleć, muszę skończyć sprawę
I uciec z tego Wilna w kochaną Warszawę¹⁸¹.
*Monseigneur*¹⁸² mnie napisał *de revenir bientôt*¹⁸³,
On się beze mnie nudzi, a ja z tą hołotą —
*Je n'en puis plus*¹⁸⁴ —

dworzanin, urzędnik, fircyk,
zbrodniarz

Dama

DOKTOR

podchodząc

próżność, służalczość,
zbrodniarz

¹⁶⁹*Diable! quelle corvée!* (fr.) — Do diabła! Co za pańszczyzna! (w znaczeniu: ciężki obowiązek). [przypis edytorski]

¹⁷⁰*la princesse* — księżniczka. [przypis edytorski]

¹⁷¹*en fait des dames* (fr.) — właściwie co do dam. [przypis edytorski]

¹⁷²*imaginez-vous* (fr.) — wyobraź pan sobie. [przypis edytorski]

¹⁷³*supa* — zupa; tu „z francuska”, od fr. *soup*. [przypis edytorski]

¹⁷⁴*je jure* (fr.) — przysięgam. [przypis edytorski]

¹⁷⁵*à ma table* (fr.) — przy moim stole. [przypis edytorski]

¹⁷⁶*avec leur franc parler et leur ton détestable* (fr.) — z ich obcesową mową i nieznośnym tonem. [przypis edytorski]

¹⁷⁷*figurez-vous* (fr.) — wyobraź pan sobie. [przypis edytorski]

¹⁷⁸*que sais-je* (fr.) — czy ja wiem (w domyśle: co jeszcze, co tam jeszcze). [przypis edytorski]

¹⁷⁹*dyskurs* — tu z fr.: rozmowa. [przypis edytorski]

¹⁸⁰*Il y a de quoi* (fr.) — jest od czego. [przypis edytorski]

¹⁸¹*w (...) Warszawę* — rusycyzm; popr. po polsku: do Warszawy. [przypis edytorski]

¹⁸²*Monseigneur* (fr.) — Jaśnie Oświecony (tytuł używany wobec członków rodziny królewskiej); tu: o wielkim księciu Konstantym. [przypis edytorski]

¹⁸³*de revenir bientôt* (fr.) — żebym szybko wracał. [przypis edytorski]

¹⁸⁴*je n'en puis plus* (fr.) — nie mogę już dłużej; nie mogę już tego znieść. [przypis edytorski]

Mówilem właśnie, Jaśnie Panie,
Że ledwie rzecz zaczęta, i sprawa w tym stanie,
W jakim jest chory, kiedy lekarz go nawiedzi
I robi *anagnosin*¹⁸⁵. Mnóstwo uczniów siedzi,
Tyle było śledzenia, żadnego dowodu;
Jeszcześmy nie trafili w samo jądro wrzodu.
Cóż odkryto? wierszyki! *ce sont de maux légers*¹⁸⁶,
Ce sont, można powiedzieć, *accidents passagers*¹⁸⁷;
Ale osnowa spisku dotąd jest tajemną,
I...

SENATOR
z urazą

Tajemną? — to, widzę, Panu w oczach ciemno!
I nie dziw, po obiedzie — więc, *signor Dottore*,
*Adio, bona notte*¹⁸⁸ — dzięki za perorę!
Tajemną! sam śledziłem i ma być tajemną?
I *vous osez*¹⁸⁹, *Docteur*, mówić tak przede mną?
Któż kiedy widział formalniejsze śledztwa?

pokazując papiery
Wyznania dobrowolne, skargi i świadectwa,
Wszystko jest, i tu cały spisek świętokradzki
Stoi spisany jasno jak ukaz senacki¹⁹⁰. —
Tajemną! — za te nudy, owóż co mam w zysku.

DOKTOR
Jaśnie Panie, *excusez*¹⁹¹, któż wątpi o spisku!
Właśnie mówią — że...

LOKAJ
Człowiek kupca Kanissyna
Czeka i jakiś Panu rejestr¹⁹² przypomina.

zbrodniarz, urzędnik,
chciwość, władza, zbrodnia,
szantaż, dziecko

SENATOR
Rejestr? jaki tam rejestr? — kto?

LOKAJ
Kupiec Kanissyn,
Co mu Pan przyjąć rozkazał...

sluga

SENATOR
Idźże precz, sukisyn!
Widzisz, że ja zajęty.

¹⁸⁵*anagnosin* (z gr. ἀνάγνωσις, anagnosis: czytanie, odczytanie) — tu: rozpoznanie, diagnoza. [przypis edytorski]

¹⁸⁶*ce sont de maux légers* (fr.) — to są lekkie dolegliwości. [przypis edytorski]

¹⁸⁷*ce sont* (...) *accidents passagers* (fr., daw.) — to są przemijające przypadłości (dziś raczej: *accidents transitoire*). [przypis edytorski]

¹⁸⁸*signor Dottore, adio, bona notte* (wł.) — panie doktorze, do widzenia, dobranoc (popr. *buona notte*). [przypis edytorski]

¹⁸⁹*vous osez* (fr.) — pan się ośmiela. [przypis edytorski]

¹⁹⁰*Stoi spisany jasno jak ukaz senacki* — Przysłowiem stała się w Rosji ciemność ukazów senackich. Szczególnie ukazy sądowe, czyli wyroki, umyślnie tak bywają układane, aby je różnie tłumaczyć i stąd nową sprawę toczyć można było. Jest to interesem kancelarii senackich, ciągnących niezmierne zyski z procesów. [przypis autorski]

¹⁹¹*excusez* (fr.) — proszę wybaczyć. [przypis edytorski]

¹⁹²*rejestr* — wykaz, spis; tu zapewne: lista zakupów na kredyt. [przypis edytorski]

DOKTOR
do LOKAJÓW

A głupie bestyje!
Przychodzić — Pan Senator, widzisz, kawę pije.

SEKRETARZ
wstając od stolika

On powiada, że jeśli Pan zapłatę zwleka,
On zrobi proces.

SENATOR

Napisz grzecznie, niechaj czeka.

zamysła się

A propos — ten Kanissyn — trzeba mu wziąć syna
Pod śledztwo — Oj, to ptaszek!

SEKRETARZ

To mały chłopczyna.

SENATOR

Oni wszyscy mali, ale patrz w ich serce; —
Najlepiej ogień zgasić, dopóki w iskierce.

Ogień

SEKRETARZ

Syn Kanissyna w Moskwie.

SENATOR

W Moskwie? — a, *voyez-vous*¹⁹³,
Emisaryjusz klubów¹⁹⁴. — Czas zabezpieć temu,
Wielki czas.

SEKRETARZ

On podobno u kadetów służy.

SENATOR

U kadetów? — *voyez-vous*, on tam wojsko burzy.

SEKRETARZ

Dzieckiem z Wilna wyjechał.

SENATOR

*Oh! cet incendiaire*¹⁹⁵,
Ma tu korespondentów.

do SEKRETARZA

*Ce n'est pas ton affaire*¹⁹⁶;
Rozumiesz! — Hej, dyżurny! — We dwadzieście cztery
Godzin wysłać kibitkę i zabrać papiery.

¹⁹³*voyez-vous* (fr.) — patrz pan. [przypis edytorski]

¹⁹⁴*emisaryjusz klubów* — wysłannik tajnych organizacji politycznych. [przypis edytorski]

¹⁹⁵*Oh! cet incendiaire* (fr.) — O! ten podpalacz (podżegacz). [przypis edytorski]

¹⁹⁶*Ce n'est pas ton affaire* (fr.) — To nie twoja sprawa. [przypis edytorski]

Zresztą ojciec lękać się nas nie ma przyczyny,
Jeśli syn dobrowolnie przyzna się do winy.

DOKTOR
Właśnie jak miałem honor mówić Jaśnie Panu,
Są tam ludzie różnego i wieku, i stanu; —
To najniebezpieczniejsze jest spisku symptoma,
A wszystkim rusza pewna sprężyna kryjoma,
Którą...

pochlebstwo, służalczość

SENATOR
z urazą

Kryjoma?

DOKTOR
Mówię, tajemnie skrywana,
Odkryta dzięki przezorności Jaśnie Pana.

SENATOR *odwraca się do siebie*
To szatan niecierpliwy, — z tym człowiekiem bieda!
Mam tyle ważnych rzeczy; wymówić mi nie da.

PELIKAN
do SENATORA
Co Pan Senator każe z Rollisonem robić?

SENATOR
Jakim?

PELIKAN
Co to na śledztwie musiano go obić.

SENATOR
*Eh bien?*¹⁹⁷

PELIKAN
On zachorował.

SENATOR
Wieleż kijów dano?

PELIKAN
Byłem przy śledztwie, ale tam nie rachowano —
Pan Botwinko śledził go.

BAJKOW
Pan Botwinko; cha, cha —
O! nieprędko on kończy, gdy się raz rozmacha.
Ja zaręczam, że on go opatrzył nieszpętnie —
*Parions*¹⁹⁸, że mu wyliczył najmniej ze trzy setnie.

¹⁹⁷*Eh bien?* (fr.) — I cóż? [przypis edytorski]

¹⁹⁸*parions* (fr.) — założmy się. [przypis edytorski]

SENATOR

zadziwiony

*Trois cents coups et vivant? trois cents coups, le coquin,
Trois cents coups sans mourir, — quel dos de jacobin!* ¹⁹⁹
Myśliłem, że w Rosyi *la vertu cutanée*
*Surpasse tout*²⁰⁰ — ten łotr ma *une peau mieux tannée!*²⁰¹
Je n'y conçois rien! — *ha, ha, ha, ha, mon ami!* ²⁰²

do grającego w wiska, który czeka na swego kompana
Polaki nam odbiorą nasz handel skórami.
Un honnête soldat en serait mort dix fois!
*Quel rebelle!*²⁰³ —

podchodzi do stolika

Dla Pana mam *un homme de bois*²⁰⁴ —
Chłopiec drewniany; dał mu sam Botwinko kije.
Trzysta kijów dziecięciu — *figurez-vous!*²⁰⁵ żyje!

do PELIKANA

Nic nie wyznał?

PELIKAN

Prawie nic; — zęby tylko zaciął,
Krzyczy, że nie chce skarżyć niewinnych przyjaciół.
Ale z tych kilku słówek odkrywa się wiele —
Widać, że ci uczniowie — jego przyjaciele.

SENATOR

*C'est juste*²⁰⁶: jaki upór!

DOKTOR

Właśnie powiadałem
Jaśnie Panu, że młodzież zarażają szalem,
Ucząc ich głupstw: na przykład, starożytne dzieje!
Któż nie widzi, że młodzież od tego szaleje.

historia, szkoła

SENATOR

wesoło

Vous n'aimez pas l'histoire, — ha, ha, un satirique
*Aurait dit, że boisz się devenir historique*²⁰⁷.

DOKTOR

I owszem, uczyć dziejów, niech się młodzież dowie,
Co robili królowie, wielcy ministrowie...

pochlebstwo

¹⁹⁹ *Trois cents coups (...)* *quel dos de jacobin!* (fr.) — Trzysta kijów i żyje? Trzysta kijów! A to szelma! Trzysta kijów i nie skonał! Co za jakobiński grzbiet. [przypis edytorski]

²⁰⁰ *la vertu cutanée surpasse tout* (fr.) — cnota (wytrzymałości) skóry przewyższa wszystko. [przypis edytorski]

²⁰¹ *une peau mieux tannée* (fr.) — skórę lepiej wygarbowaną. [przypis edytorski]

²⁰² *Je n'y conçois rien!* (...) *ha, ha, mon ami!* (fr.) — Zupełnie tego nie pojmuję! Ha, ha! Mój przyjacielu! [przypis edytorski]

²⁰³ *Un honnête soldat en serait mort dix fois!* *Quel rebelle!* (fr.) — porządny żołnierz skonałby od tego dziesięć razy! Co za buntownik! [przypis edytorski]

²⁰⁴ *un homme de bois* (fr.) — dosł. drewniany człowiek (tj. twardy jak drewno, niewrażliwy na ból). [przypis edytorski]

²⁰⁵ *figurez-vous?* (fr.) — wyobraża pan to sobie? [przypis edytorski]

²⁰⁶ *c'est juste* (fr.) — słusznie, racja. [przypis edytorski]

²⁰⁷ *Vous n'aimez pas (...)* *devenir historique* (fr.) — Pan nie lubi historii? ha, ha, satyryk powiedziałby, że boisz się przejść do historii. [przypis edytorski]

SENATOR
C'est juste.

DOKTOR
ucieszony
Właśnie mówię, widzi Pan Dobrodziej,
Że jest sposób wykladać dzieje i dla młodzi.
Lecz po co zawsze prawić o republikanach.
Zawsze o Ateńczykach, Spartanach, Rzymianach.

PELIKAN
do jednego ze swoich towarzyszków, pokazując DOKTORA
Patrz, patrz, jak za nim łązi pochlebca przeklęty,
I wścibi się mu w łaskę — co to za wykręty!

podchodzi do DOKTORA
Ale cóż o tym mówić, czy to teraz pora;
Zważ no, czy można nudzić pana Senatora.

LOKAJ
do SENATORA
Czy Pan rozkaże wpuścić te panie — kobiety —
Pan wie — co wysiadają tu co dzień z karety —
Jedna ślepa, a druga —

SENATOR
Ślepa? któż to ona?

zbrodniarz, kaleka, wdowa,
matka

LOKAJ
Pani Rollison

PELIKAN
Matka tego Rollisona.

LOKAJ
Co dzień tu są.

SENATOR
Odprawić było —

DOKTOR
Z Panem Bogiem!

LOKAJ
Odprawiamy, lecz siada i skwierczy pod progiem.
Kazaliśmy brać w areszt, — ze ślepą kobietą
Trudno iść, lud się skupił, żołnierza wybito.
Czy mam wpuścić?

SENATOR
E! rady sobie dać nie umiesz —
Wpuścić, tylko aż do pół schodów — czy rozumiesz?
A potem ją sprowadzić — aż w dół — o tak tego;

z gestem
Żeby nas nie nudziła więcej swą włóczęgą.

Drugi LOKAJ *wchodzi i oddaje list* BAJKOWOWI
No, czegoż stoisz, pójdźże —

BAJKOW
*Elle porte une lettre*²⁰⁸.

oddaje list

SENATOR
Któż by to za nią pisał?

BAJKOW
*La princesse peut-être*²⁰⁹.

SENATOR
czyta
Księżna! skąd jej to przyszło? na kark mi ją wpycha.
*Avec quelle chaleur!*²¹⁰ — Wpuścić ją, do licha.

Wchodzą dwie DAMY *i* KSIĄDZ PIOTR

PELIKAN
do BAJKOWA
To stara czarownica, *mère de ce fripon*²¹¹.

SENATOR
grzecznie
Witam, witam, któraż z pań jest pani Rollison?

śmiech, rozpacz, władza,
strach, matka, kaleka,
urzędnik, szantaż

P. ROLLISON
z płaczem
— Ja — mój syn! Panie Dobrodzieju...

SENATOR
Proszę — chwilę,
Pani masz list, a po cóż przyszło tu Pań tyle?

DRUGA DAMA
Nas dwie.

SENATOR
do DRUGIEJ
I po cóż Panią mam tu honor witać?

DRUGA
Pani Rollison trudno drogi się dopytać,
Nie widzi. —

²⁰⁸*Elle porte une lettre* (fr.) — Ona przynosi list. [przypis edytorski]

²⁰⁹*La princesse peut-être* (fr.) — może księżna. [przypis edytorski]

²¹⁰*avec quelle chaleur* (fr.) — z jakim entuzjazmem, z jakim zapalem. [przypis edytorski]

²¹¹*mère de ce fripon* (fr.) — matka tego nicponia. [przypis edytorski]

SENATOR

Ha! nie widzi — a to wacha może?
Bo co dzień do mnie trafia.

DRUGA

Ja tu ją przywożę,
Ona sama i stara, i nie bardzo zdrowa.

P. ROLLISONOWA

Na Boga...!

SENATOR

Cicho.

do DRUGIEJ

Pani któż jesteś?

DRUGA

Kmitowa.

SENATOR

Lepiej siedź w domu i miej o synach staranie,
Jest na nich podejrzenie.

KMITOWA

bladnąc

Jak to, jak to? Panie!

SENATOR *śmieje się*

P. ROLLISONOWA

Panie! litość — ja wdowa! Panie Senatorze!
Słyszałam, że zabili — czyż można, mój Boże!
Moje dziecko! — Ksiądz mówi, że on jeszcze żyje;
Ale go biją, Panie! któż dzieci tak bije! —
Jego zbito — zlituj się — po katowsku zbito.

placze

SENATOR

Gdzie? kogo? — gadaj przecie po ludzku, kobiéto.

P. ROLLISONOWA

Kogo? ach, dziecko moje! Mój Panie — ja wdowa —
Ach, wieleż to lat, póki człek dziecko wychowa!
Mój Jaś już drugich uczył; niech Pan wszystkich spyta,
Jak on uczył się dobrze. — Ja biedna kobiéta!
On mnie żywił ze swego szczupłego dochodu —
Ślepa, on był mnie okiem — Panie, umrę z głodu.

SENATOR

Kto poplótł, że go bili, nie wyjdzie na sucho.
Kto mówił?

matka, wdowa, rozpacz,
więzień, przemoc

P. ROLLISONOWA

Kto mnie mówił? ja mam matki ucho.
Ja ślepa; teraz w uchu cała moja dusza,
Dusza matki. — Wiedli go wczora do ratusza;
Słyszałam —

SENATOR

Wpuszczono ją?

P. ROLLISONOWA

Wypchnęli mię z progu
I z bramy, i z dziedzińca. Siadłam tam na rogu,
Pod murem; — mury grube, — przyłożyłam ucho —
Tam siedziałam od rana. — W północ, w mieście głucho,
Słucham — w północ, tam z muru — nie, nie zwodzę siebie;
Słyszałam go, słyszałam, jak Pan Bóg na niebie;
Ja głos jego słyszałam uszami własnymi —
Cichy, jakby spod ziemi, jak ze środka ziemi. —
I mój słuch wszedł w głąb muru, daleko, głęboko;
Słyszałam, męczono go —

SENATOR

Jak w gorączce bredzi!
Ale tam, moja Pani, wielu innych siedzi?

P. ROLLISONOWA

Jak to? — czyż to nie był głos mojego dziecięcia?
Niema owca pozna głos swojego jagnięcia
Śród najliczniejszej trzody — ach, to był głos taki! —
Ach, dobry Panie, żebyś słyszał raz głos taki,
Ty byś już nigdy w życiu spokojnie nie zasnął!

zbrodniarz, zbrodnia,
cierpienie, śmiech, rozpacz,
serce, urzędnik, fircyk

SENATOR

Syn Pani zdrów być musi, gdy tak głośno wrzasnął.

P. ROLLISONOWA

pada na kolana
Jeśli masz ludzkie serce...

Otwierają się drzwi od sali — słychać muzykę, — wbiega PANNA ubrana jak na bal

PANNA

*Monsieur le Sénateur —
Oh! je vous interromps, on va chanter le choeur
De «Don Juan»; et puis le concerto de Herz...²¹²*

SENATOR

*Herz! choeur! tu także była mowa około serc²¹³.
Vous venez à propos, vous belle comme un coeur.
Moment sentimental! il pleut ici des coeurs²¹⁴.*

²¹²*Monsieur le Sénateur (...) de Herz* (fr.) — Panie senatorze! Och, przeszkadzam panu! Mają śpiewać chór z *Don Juana*, a potem koncert Herza. [przypis edytorski]

²¹³*Herz! choeur! (...) mowa około serc* — żart. gra słów: *Herz*: niem. serce, *choeur*: fr. chór, wymawia się tak samo jak *coeur*: fr. serce. [przypis edytorski]

²¹⁴*Vous venez à propos, vous belle comme un coeur. Moment sentimental! il pleut ici des coeurs* — Wchodząc trafia pani w punkt, pani tak piękna jak serce. Sentymentalna chwila! Istny deszcz serc! [przypis edytorski]

do BAJKOWA

Żeby *le grand-duc Michel*²¹⁵ ten kalambur wiedział,
*Ma foi*²¹⁶, to już bym dawno w radzie państwa siedział.

do PANNY

*J'y suis — dans un moment*²¹⁷.

P. ROLLISONOWA

Panie, nie rzucaj nas
W rozpacz, ja nie puszcę —

chwytając suknię

PANNA

*Faites-lui donc grâce!*²¹⁸

SENATOR

*Diable m'emporte*²¹⁹, jeśli wiem, czego chce ta jędra.

P. ROLLISONOWA

Chcę widzieć syna.

SENATOR

z przyciskiem

Cesarz nie pozwala.

KS. PIOTR

Księdza!

P. ROLLISONOWA

Księdza przynajmniej poszlij, syn mój prosi księdza.
Może kona; — gdy ciebie płacz matki nie wzruszy,
Bój się Boga, dręcz ciało, ale nie gub duszy.

SENATOR

*C'est drôle*²²⁰; — kto te po mieście wszystkie plotki nosi,
Kto WaćPani powiedział, że on księdza prosi?

falsz

P. ROLLISONOWA

pokazując KSIĘDZA PIOTRA

Ten ksiądz poczciwy mówił; on tygodni tyle
Biega, błaga, lecz nie chcą wpuścić i na chwilę.
Spytaj księdza, on powie...

SENATOR

patrząc bystro na KSIĘDZA

To on wie? — poczciwy! —
No zgoda, zgoda, — dobrze, — Cesarz sprawiedliwy;

Religia

²¹⁵*le grand-duc Michel* (fr.) — wielki książę Michał; tj. Michał Pawłowicz Romanow (1798–1849), młodszy brat Aleksandra i Konstantego. [przypis edytorski]

²¹⁶*ma foi* (fr.) — doprawdy. [przypis edytorski]

²¹⁷*j'y suis, dans un moment* (fr.) — już idę, za moment. [przypis edytorski]

²¹⁸*Faites-lui donc grâce!* (fr.) — Uczyniże jej pan łaskę! [przypis edytorski]

²¹⁹*diable m'emporte* — niech mnie diabli wezmą. [przypis edytorski]

²²⁰*c'est drôle* (fr.) — to zabawne. [przypis edytorski]

Cesarz księży nie wzbrania, owszem sam posyła,
Aby do moralności młodzież powróciła.
Nikt jak ja religiji nie ceni, nie lubi —

wzdycha

Ach, ach, brak moralności, to, to młodzież gubi.
*Eh bien*²²¹, żegnam więc Panie.

P. ROLLISONOWA

do PANNY

Ach, Panienko droga!
Wstaw się ty jeszcze za mną, ach, na rany Boga!
Mój syn mały; — rok siedzi o chlebie i wodzie,
W zimnym, ciemnym więzieniu, bez odzieży, w chłodzie.

PANNA

*Est-il possible?*²²²

SENATOR

*w ambarasie*²²³

Jak to, jak to? on rok siedział?
Jak to, *imaginez-vous*²²⁴ — jam o tym nie wiedział!

do PELIKANA

Śluchaj, trzeba tę sprawę najpierwej rozpatrzyć,
Jeśli to prawda, uszy komisarzom natrzyć.

do ROLLISONOWEJ

*Soyez tranquille*²²⁵, przyjdź tu o siódmej godzinie.

P. KMITOWA

Nie płacz tak, pan Senator nie wie o twym synie,
Jak się dowie, obaczysz, może oswobodzi.

P. ROLLISONOWA

uradowana

Nie wie? — chce wiedzieć? o, niech mu Pan Bóg nagrodzi.
Ja to zawsze mówiłam ludziom: — być nie może
Tak okrutny, jak mówią, on stworzenie boże,
On człowiek, jego matka mlekiem wykarmiła —
Ludzie śmieli się; widzisz, jam prawdę mówiła.

do SENATORA

Tyś nie wiedział! — te łotry wszystko tobie tają.
Wierz mi, Panie, tyś łotrów otoczony zgrają;
Nie ich pytaj, nas pytaj, my wszystko powiemy,
Całą prawdę —

SENATOR

śmiejąc się

²²¹*Eh bien* (fr.) — A więc. [przypis edytorski]

²²²*Est-il possible?* (fr.) — Czy to możliwe? [przypis edytorski]

²²³*w ambarasie* — w zakłopotaniu; zaambarasowany. [przypis edytorski]

²²⁴*imaginez-vous* (fr.) — proszę sobie wyobrazić. [przypis edytorski]

²²⁵*soyez tranquille* (fr.) — niech pani będzie spokojna. [przypis edytorski]

No dobrze, o tym pomówiemy,
Dziś nie mam czasu, *adieu*²²⁶. — Księżnej powiedz, Pani,
Że co można, to wszystko każę zrobić dla niej.

grzecznie
Adieu, Madame Kmit, adieu — co mogę, to zrobię.

do KSIĘDZA PIOTRA
Waść, księżu, zostań, parę słów mam szepnąć tobie.

do PANNY
*J'y suis dans un moment*²²⁷.

Wszyscy odchodzą prócz dawnych osób

SENATOR
po pauzie do LOKAJÓW
A szelmy, łajdaki!
Łotry, stoicie przy drzwiach i porządek taki?
Skórę wam zedrę, szelmy, służby was nauczę:

do jednego LOKAJA
Słuchaj — ty idź za babą —

Podstęp

do PELIKANA
Nie, Panu poruczę.
Skoro wyjdzie od Księżnej, daj jej pozwolenie
Widzieć syna i prowadź aż tam — tam, w więzieniu,
Potem osobno zamknij, — tak, na cztery klucze.
*C'en est trop*²²⁸ — a łajdaki, służby was nauczę!

Sługa, Polska, Rosja

rzuca się na krzesło
LOKAJ
ze drżeniem
Pan kazał wpuścić —

SENATOR
schwytyjąc się
Co? co? — ty śmiesz, ty! mnie gadać?
Toś wyuczył się w Polsce panu odpowiadać.
Stój, stój, ja cię oduczę. — Wieść go do kwatery
Policmejsra — sto kijów i tygodnie cztery
Na chleb i wodę —

PELIKAN
Niech Pan Senator uważy,
Iż mimo tajemnicy i czujności straży
O biciu Rollisona niechętnie osoby
Wieść roznoszą, i może wynajdą sposoby
Oczernić przed Cesarzem nasze czyste chęci,
Jeśli się temu śledztwu prędko łeb nie skręci.

służalność, podstęp,
zbrodnia, morderstwo

²²⁶*adieu* (fr.) — żegnam. [przypis edytorski]

²²⁷*j'y suis dans un moment* (fr.) — przyjdę za chwilę. [przypis edytorski]

²²⁸*C'en est trop* (fr.) — Tego już za wiele. [przypis edytorski]

DOKTOR

Właśnie ja rozmyślałem nad tym, Jaśnie Panie.
Rollison od dni wielu cierpi pomieszanie;
Chce sobie życie odjąć, do okien się rzuca,
A okna są zamknięte...

PELIKAN

On chory na płuca;
Nie należy w zamkniętym powietrzu go morzyć;
Rozkażę mu więc okna natychmiast otworzyć.
Mieszka na trzecim piętrze — powietrza użyje...

SENATOR

roztargniony

Wpuszczać mi na kark babę, gdy ja kawę piję;
Nie dadzą chwili —

zbrodniarz, urzędnik,
rosjanin, obowiązek,
służalczość, fałsz

DOKTOR

Właśnie mówię, Jaśnie Panie,
Że potrzeba mieć większe o zdrowiu staranie.
Po obiedzie, mówiłem zawsze, niechaj Pan te
Sprawy odłoży na czas: — *ça mine la santé*²²⁹.

SENATOR

spokojnie

*Eh, mon Docteur*²³⁰, przed wszystkim służba i porządek
Potem, to owszem dobrze na słaby żołądek;
To żółć porusza, a żółć *fait la digestion*²³¹.
Po obiedzie, ja mógłbym *voir donner la question*²³²,
Kiedy tak każe służba: — *en prenant son café*²³³,
Wiesz co, to chwila właśnie widzieć *auto-da-fé*²³⁴.

PELIKAN

odpychając DOKTORA

Jakże Pan z Rollisonem każe decydować?
Jeżeli on dziś jeszcze... umrze, to?...

SENATOR

Pochować;

I pozwalam, jeżeli zechcesz, balsamować.
A propos balsam, Bajkow! — tobie by się zdało
Trochę balsamu, bo masz takie trupie ciało,
A żenisz się. Czy wiecie, on ma narzeczoną;

Zaręczyny, Pożądanie,
Pozycja społeczna, Kobieta,
Młodość, Starość

Drzwi z lewej strony odmykają się — LOKAJ wchodzi — SENATOR pokazując drzwi
Tę panienkę, tam patrzaj, białą i czerwoną.
Fi, pan młody, *avec un teint si délabré*²³⁵,
Powinien byś brać ślub twój jak Tyber à Capré,

²²⁹ *ça mine la santé* (fr.) — to podkopuje zdrowie. [przypis edytorski]

²³⁰ *Eh, mon Docteur* (fr.) — Eh, mój doktorze. [przypis edytorski]

²³¹ *fait la digestion* (fr.) — ułatwia trawienie; pomaga na trawienie. [przypis edytorski]

²³² *voir donner la question* (fr.) — przyglądać się przesłuchaniu. [przypis edytorski]

²³³ *en prenant son café* (fr.) — pijąc kawę. [przypis edytorski]

²³⁴ *auto-da-fé* (port.) — dosł. akt wiary; w praktyce inkwizycji po tym akcie następowało spalenie skazańca żywcem na stosie. [przypis edytorski]

²³⁵ *avec un teint si délabré* (fr.) — z tak zniszczoną cerą. [przypis edytorski]

Nie pojmuje, jak oni mogli pannę zmusić
Pięknymi usteczkami słowo tak wykrztusić.

BAJKOW

Zmusić? — *Parions*, że ja z nią za rok się rozwiodę
I potem co rok będę brał żoneczki młode;
Bez przymusu; dość spojrzeć na tę lub na ową:
*C'est beau*²³⁶ małej szlachciance być jenerałową.
Spytaj księdza, jeżeli zapłacze przy ślubie.

SENATOR

A propos księdza

do KSIĘDZA

póddź no, mój czarny cherubie!
Patrzcie, *quelle figure!* on ma *l'air d'un poète*²³⁷ —
Czy ty widziałeś kiedy *un regard aussi bête*²³⁸?
Potrzeba go ożywić. — Masz rumu kieliszek.

KS. PIOTR

Nie piję.

SENATOR

No, kapłanie, pij!

KS. PIOTR

Jestem braciszek.

SENATOR

Braciszek czy stryjasek, skądże to Waszeci
Wiedzieć, co po więzieniach robią cudze dzieci?
Czy to Waszec chodziłeś z wieściami do matki?

KS. PIOTR

Ja.

SENATOR

do SEKRETARZA

Zapisz to wyznanie — a oto są świadki.

do KSIĘDZA

A skądżeś o tym wiedział? he? ptaszek nie lada!
Spostrzegł się, że notują, i nie odpowiada.
W jakim klasztorze bractwo twe?

KS. PIOTR

U bernardynów.

SENATOR

A u dominikanów pewnie masz kuzynów?
Bo u dominikanów ten Rollison siedział.

²³⁶*c'est beau* (fr.) — to pięknie. [przypis edytorski]

²³⁷*quelle figure!* (...) *l'air d'un poète* (fr.) — co za mina (...) [on ma] wygląd poety. [przypis edytorski]

²³⁸*un regard aussi bête* (fr.) — tak głupie spojrzenie. [przypis edytorski]

No gadajże, skąd ty wiesz, kto ci to powiedział?
Słyszysz! — ja tobie każe — nie szepc mi po cichu.
Ja w imieniu Cesarza każe; słyszysz, mnichu?
Mnichu! czy ty słyszałeś o ruskim batogu?

Władza, Rosja, Religia,
Urzędnik, Szantaż

do SEKRETARZA
Zapisz, że milczał.

do KSIĘDZA
Wszak ty służysz Panu Bogu —
Znasz ty teologiją — słuchaj, teologu.
Wiesz ty, że wszelka władza od Boga pochodzi,
Gdy władza każe mówić, milczeć się nie godzi.

KSIĄDZ *milczy*
A czy wiesz, mnichu, że ja mógłbym cię powiesić,
I obaczym, czy przeor potrafi cię wskrzesić.

KS. PIOTR
Jeśli kto władzę cierpi, nie mów, że jej słucha;
Bóg czasem daje władzę w ręce złego ducha.

SENATOR
Jeżeli cię powieszę, a Cesarz się dowie,
Żem zrobił nieformalnie, a wiesz, co on powie?
«Ej, Senatorze, widzę, że się już ty bisisz».
A ty, mnichu, tymczasem jak wisisz, tak wisisz.
Póđź no bliżej, ostatni raz cię będę badał:
Wyznaj, kto tobie o tym biciu rozpowiadał?
He? — milczysz — już od Boga ty się nie dowiedział —
Kto mówił? — co? — Bóg? — anioł? — diabeł?

KS. PIOTR
Tyś powiedział.

SENATOR
obruszony
«Tyś?» — mnie mówić: tyś? — tyś, — ha, mnich!

DOKTOR
Ha, kapcanie!
Mówi się Panu: Jaśnie Oświecony Panie.

kara, bóg

do PELIKANA
Naucz go tam, jak mówić; ten mnich widzę z chlewa;
Daj mu tak —

pokazuje ręką

PELIKAN
daje KSIĘDZU *policzek*
Widzisz, ośle, Senator się gniewa.

KSIĄDZ
do DOKTORA

Panie, odpuść mu, Panie; on nie wie, co zrobił!
Ach, bracie, tą złą radą tyś sam się już dobił.
Dziś ty staniesz przed Bogiem.

SENATOR

Co to?

BAJKOW

On błaznuje.
Daj mu jeszcze raz w papę, niech nam prorokuje.

daje mu szcutkę²³⁹

KS. PIOTR

Bracie, i ty poszedłeś za jego przykładem!
Policzone dni twoje, pójdziesz jego śladem.

SENATOR

Hej, posłać po Botwinkę! zatrzymać tu klechę —
Ja sam będę przy śledztwie, będziem mieć uciechę.
Obaczym, czy on będzie milczał tak upornie.
Ktoś go namówił.

DOKTOR

Właśnie przedstawiam pokornie,
To jest rzecz umówiona, i te wszystkie spiski
Kieruje, jak wiem pewnie, Książę Czartoryski;

korzystać, służalczość

SENATOR

schwytuje się za krzesła
Que me dites-vous là, mon cher²⁴⁰, o Książęciu?
Impossible²⁴¹ —

do siebie

who wie? — eh! — śledztwo lat dziesięciu,
Nim się Książę wyplączę, jeśli ja go splątam.

do DOKTORA

Skądże wiesz?

DOKTOR

Dawno, czynnie, sprawą się zaprzątam.

SENATOR

I Pan mnie nie mówileś?

DOKTOR

Jaśnie Pan nie słuchał;
Ja mówiłem, że ktoś to ten pożar rozdmuchał.

SENATOR

Ktoś! ktoś! ale czy Książę?

²³⁹*szcutka* — prztyczek; lekkie uderzenie przez pstryknięcie z dwóch palców. [przypis edytorski]

²⁴⁰*Que me dites-vous là, mon cher (...)?* (fr.) — Co też mi pan mówisz, mój drogi? [przypis edytorski]

²⁴¹*impossible* (fr.) — niemożliwe. [przypis edytorski]

DOKTOR

Mam ślad oczywisty,
Mam doniesienia, skargi i przejęte listy.

SENATOR

Listy Księcia?

DOKTOR

Przynajmniej jest mowa o Księciu
W tych listach i o całym jego przedsięwzięciu,
I wielu profesorów — a głównym ogniskiem
Jest Lelewel. On tajnie kieruje tym spiskiem.

SENATOR

do siebie

Ach, gdyby jaki dowód! choćby podejrzenie,
Ślad dowodu, cień śladu, choćby cieniów cienie!
Nieraz już mi o uszy obija się mowa:
«To Czartoryski wyniósł tak Nowosilcowa».
Obaczmy teraz, kto z nas będzie mógł się chwalić,
Czy ten, co umiał wynieść, czy ten, co obalić.

do DOKTORA

Pójdź — *que je vous embrasse*²⁴² — a! a! to rzecz inna,
Ja wraz zgadnąłem, że to sprawa nie dziecinna:
Ja wraz zgadnąłem, że to jest Książęcia sztuka.

DOKTOR

poufale

I Pan zgadnął? — zje diabła, kto Pana oszuka.

SENATOR

poważnie

Choć ja wiem o tym wszystkim, Panie Radco Stanu,
Jeśli odkryć dowody udało się Panu,
*Ecoutez*²⁴³, daję Panu senatorskie słowo,
Naprzód pensyję roczną powiększając połową
I tę skargę za dziesięć lat służby policzę,
Potem może starostwo, dobra kanonicze,
Order — kto wie, nasz Cesarz wspaniale opłaca,
Ja go sam będę prosił, — już to moja praca.

DOKTOR

Mnie też to kosztowało niemało zabiegów;
Ze szczupłej mojej płacy opłacałem szpiegów;
A wszystko z gorliwości o dobro Cesarza.

SENATOR

biorąc go pod rękę

Mon cher, idź zaraz, weźmij mego sekretarza.
Wziąć te wszystkie papiery i opieczętować;

podstęp, urzędnik

²⁴²*que je vous embrasse* (fr.) — niech cię uścisknę. [przypis edytorski]

²⁴³*écoutez* (fr.) — proszę posłuchać. [przypis edytorski]

do DOKTORA

Wieczorem będziem wszystko razem trutynewać²⁴⁴.

do siebie

Ja pracowałem, śledztwo prowadziłem całe,
A on z tego odkrycia miałby zysk i chwałę!

zamysła się

do SEKRETARZA w ucho

Przyaresztuj Doktora razem z papierami.

do BAJKOWA, który wchodzi

To ważna sprawa, musim zatrudnić się sami.
Doktor wymknął się z pewnym słówkiem nieumyślnie,
Zbadałem go, a śledztwo ostatek wycisnie.

PELIKAN, widząc względy SENATORA, odprowadza DOKTORA i kłania mu się nisko

DOKTOR

do siebie

Niedawno mię odpychał — ho, ho, Pelikanie!
I ja go zepchnę, i tak, że już nie powstanie.

do SENATORA

Zaraz wracam.

SENATOR

niedbale

O ósmej ja wyjeżdżam z miasta.

DOKTOR

patrząc na zegarek

Co to? na mym zegarku godzina dwunasta?

ksiądz, śmierć, wizja

SENATOR

Już piąta.

DOKTOR

Co, już piąta? — ledwie oczom wierzę.

Mój indeks²⁴⁵ na dwunastej, na samym numerze
Stanął i na dwunastej sam indeksu nosek;
Żeby choć o sekundę ruszył, choć o włoszek!

KS. PIOTR

Bracie, i twój już zegar stanął i nie ruszy
Do drugiego południa. — Bracie, myśl o duszy.

DOKTOR

Czego ty chcesz?

PELIKAN

Proroctwo tobie jakieś burczy.
Patrz, jak mu oczy błyszczą, istny wzrok jaszczurczy!

²⁴⁴trutynewać — rozważać, rozpatrywać, roztrząsać, omawiać. [przypis edytorski]

²⁴⁵indeks — tu: wskazówka zegarka. [przypis edytorski]

KS. PIOTR

Bracie, Pan Bóg różnymi znakami ostrzega.

PELIKAN

Ten braciszek coś bardzo wygląda na szpiega —

*Otwierają się drzwi z lewej strony, wchodzi mnóstwo dam wystrojonych, urzędników, gości,
— za nimi muzyka*

P. GUBERNATOROWA

Czy można?

P. SOWIETNIKOWA

*C'est indigne!*²⁴⁶

P. JENERAŁOWA

*Ah! mon cher Sénateur*²⁴⁷,

Czekamy, posyłamy!

P. SOWIETNIKOWA

*Vraiment, c'est un malheur*²⁴⁸.

WSZYSTKIE

razem

Wreszcie przyszyliśmy szukać.

SENATOR

Cóż to? — jaka gala!

DAMA

I tu możemy tańczyć, dość obszerna sala.

stają i szykują się do tańca

SENATOR

Pardon, mille pardons, j'étais très occupé:

Que vois-je, un menuet? parfaitement groupé!

*Cela m'a rappelé les jours de ma jeunesse!*²⁴⁹

KSIĘŻNA

*Ce n'est qu'une surprise*²⁵⁰.

SENATOR

Est-ce vous, ma déesse!

*Que j'aime cette danse, une surprise? ah! dieux!*²⁵¹

KSIĘŻNA

*Vous danserez, j'espère*²⁵².

²⁴⁶*c'est indigne!* (fr.) — to niegodne!; tak się nie godzi! [przypis edytorski]

²⁴⁷*Ah! mon cher Sénateur* (fr.) — Ach, mój drogi senatorze. [przypis edytorski]

²⁴⁸*Vraiment, c'est un malheur* (fr.) — To doprawdy jest nieszczęście. [przypis edytorski]

²⁴⁹*Pardon (...) ma jeunesse!* (fr.) — Przepraszam, stokrotnie przepraszam, byłem bardzo zajęty. Co widzę, menuet? Doskonale sformowane grupy! To mi przypomniało dni mojej młodości! [przypis edytorski]

²⁵⁰*Ce n'est qu'une surprise* (fr.) — To tylko niespodzianka. [przypis edytorski]

²⁵¹*Est-ce vous (...) dieux!* (fr.) — Czy to Pani, moje bóstwo? Jak ja lubię ten taniec; niespodzianka? O, bogowie! [przypis edytorski]

²⁵²*Vous danserez, j'espère* (fr.) — Spodziewam się, że pan zatańczy. [przypis edytorski]

SENATOR

*Certes, et de mon mieux*²⁵³.

Muzyka gra menueta z «Don Juana» — z lewej strony stoją czynownicy, czyli urzędnicy i urzędniczki — z prawej kilku z młodzieży, kilku młodych oficerów rosyjskich, kilku starych ubranych po polsku i kilka młodych dam. — Na środku menuet. SENATOR tańczy z narzeczoną Bajkowa; BAJKOW z KSIĘŻNĄ

bal

scena śpiewana

z prawej strony

DAMA

Patrz, patrz starego, jak się wije,
Jak sapie, oby skreślił szyję.

do SENATORA

Jak ślicznie, lekko tańczysz Pan!

na stronę

*Il crévera dans l'instant*²⁵⁴.

MŁODY CZŁOWIEK

Patrz, jak on łasi się i liże,
Wczora mordował, tańczy dziś;
Patrz, patrz, jak on oczyma strzyże,
Skacze jak w klatce ryś.

zbrodniarz, taniec, zabawa

DAMA

Wczora mordował i katował,
I tyle krwi niewinnej wylał;
Patrz, dzisiaj on pazury schował
I będzie się przymilał.

z lewej strony

KOLLESKI REGESTRATOR

*do SOWIETNIKA*²⁵⁵

Tańczy Senator, czy widzicie,
Ej, Sowietniku, pódźmy w tan.

Urzędnik, Rosjanin, Pycha,
Pozycja społeczna, Taniec

SOWIETNIK

Uważaj, czy to przyzwoicie,
Byś ze mną tańczył Pan.

REGISTRATOR

Ale tu znajdziem kilka dam.

²⁵³*Certes, et de mon mieux* (fr.) — Oczywiście, i to jak potrafię najlepiej. [przypis edytorski]

²⁵⁴*Il crévera dans l'instant* (fr.) — on za chwilę pęknie. [przypis edytorski]

²⁵⁵*Kolleski Regestator (do Sowietnika)* — Kolleski regestator jest to jeden z najniższych czynów. Sowietników, czyli radców, różne są rodzaje i gatunki, jako to: radcy honorowi, kollescycy, tajni, rzeczywisci. — Pewny dowcipny Rosjanin mawiał, iż Rzeczywisty Tajny Radca jest trojakim kłamstwem; bo nie radzi, nie wie o żadnej tajemnicy i często jest najnieodrzeczniejszym stworzeniem. Mówiono raz o jakimś czynowniku i nazywano go dobrym człowiekiem. «Nazwij raczej dobrym chłopcem», odezwał się ów żartowniś. «Jak czynownik może być człowiekiem, póki jest tylko regestratorem? W Rosji, ażeby być człowiekiem, trzeba być przynajmniej radcą stanu». [przypis autorski]

SOWIETNIK

A nie o to idzie rzecz;
Ja sobie wolę tańczyć sam
Niż z tobą — pódźże precz.

REGISTRATOR

Skądże to?

SOWIETNIK

Jestem sowietnikiem.

REGISTRATOR

Ja jestem oficerski syn.

SOWIETNIK

Mój Panie, ja nie tańczę z nikim,
Kto ma tak niski czyn.

do PUŁKOWNIKA

Pódź, Pułkowniku, pódźże w taniec,
Widzisz, że tańczy sam Senator.

PUŁKOWNIK

Jaki tam gadał oszarpaniec?

pokazując Registratora

SOWIETNIK

Kolleski Registrator!

PUŁKOWNIK

Ta szuja²⁵⁶, istne jakubiny!

DAMA

do SENATORA

Jak ślicznie, lekko tańczysz Pan.

SOWIETNIK

z gniewem

Jak tu pomieszały się czyny!

DAMA

Il crévera dans l'instant.

LEWA STRONA

chórem

DAMY

Ab! quelle beauté, quelle grâce! ²⁵⁷

MĘŻCZYŻNI

Jaka to świetność, przepych jaki!

²⁵⁶*ta szuja* (daw. forma) — tu w znaczeniu: te szuje (tj. osoby podle, budzące wstręt). [przypis edytorski]

²⁵⁷*Ab! quelle beauté, quelle grâce!* (fr.) — Ach, co za urok, co za gracia. [przypis edytorski]

PRAWA STRONA

cbórem

MĘŻCZYŹNI

Ach, lotry, szelmy, ach, łajdaki!
Żeby ich piorun trzasł.

SENATOR

tańcząc, do Gubernatorowej
Chcę zrobić znajomość Starosty,
On piękną żonę, córkę ma;
Ale zazdrosny —

dwór, grzech, pożądanie,
żona, córka, cnota, obyczaj

GUBERNATOR

biegąc za SENATOREM
To człek prosty;
Niech Pan to na nas zda.

podchodzi do STAROSTY

A żona Pańska?

STAROSTA

W domu siedzi.

GUBERNATOR

A córki?

STAROSTA

Jedną tylko mam.

GUBERNATOROWA

I córka bału nie odwiedzi?

STAROSTA

Nie!

GUBERNATOROWA

Pan tu sam?

STAROSTA

Ja sam.

GUBERNATOR

I żona nie zna Senatora?

STAROSTA

Dla siebie tylko żonę mam.

GUBERNATOROWA

Chciałam wziąć córkę Pańską wczora.

STAROSTA

Usłużność Pani znam.

GUBERNATOR

Tu w menuecie para zbywa,
Senator potrzebuje dam.

STAROSTA

Moja córka w parach nie bywa,
Jej parę znajdę sam.

GUBERNATOROWA

Mówiono, że tańczy i grywa,
Senator chciał zaprosić sam.

STAROSTA

Widzę, że pan Senator wzywa
Na raz po kilka dam.

LEWA STRONA

chórem

Jaka muzyka, jaki śpiew.
Jak pięknie meblowany dom.

zabawa, zbrodnia

PRAWA STRONA

chórem

Te szelmy z rana piją krew,
A po obiedzie rom.

SOWIETNIK

pokazując SENATORA

Drze ich, to prawda, lecz zaprasza,
Takiemu dać się drzeć nie żal.

STAROSTA

Po turmach²⁵⁸ siedzi młodzież nasza,
Nam każą iść na bal²⁵⁹.

OFICER ROSYJSKI

do BESTUŻEWA

Nie dziw, że nas tu przeklinają,
Wszak to już mija wiek,
Jak z Moskwy w Polskę nasyłają
Samych łajdaków stek.

Rosjanin

STUDENT

do OFICERA

Patrz, jak się Bajkow, Bajkow rucha,
Co to za mina, co za ruch!

urzędnik, dworzanin,
pożądanie, grzech, obyczaj

²⁵⁸*turma* (z niem.) — wieża, tu: więzienie. [przypis edytorski]

²⁵⁹*Nam każą iść na bal* — Zaproszenie urzędowe na bal jest w Rosji rozkazem; szczególnie jeśli bal daje się z okazji urodzin, imienin, zaślubin itd. cesarza lub osób rodziny panującej, albo też jakiego wielkiego urzędnika. W takich razach osoba podejrzana lub źle widziana od rządu, nie idąc na bal, naraża się na niemałe niebezpieczeństwo. Były przykłady w Rosji, że rodzina osób uwięzionych i wskazanych na szubienicę znajdowała się na balach u dworu. W Litwie Dybicz ciągnąc przeciwko Polakom, a Chrapowicki więząc i tępiąc powstańców, zapraszali publiczność polską na bale i uroczystości zwycięskie. Takowe bale opisują się potem w gazetach jako dobrowolne wynurzenia się nieograniczonej miłości poddanych ku najlepszemu i najlaskawszemu z monarchów. [przypis autorski]

Skacze jak po śmieciach ropucha,
Patrz, patrz, jak nadął brzuch.
Wyszczerył zęby, nazbyt łyknął,
Patrz, jak otwiera gębę on,
Słuchaj, ach, słuchaj, Bajkow ryknął.

BAJKOW *nuci*

do BAJKOWA

*Mon Général, quelle chanson*²⁶⁰!

BAJKOW

*śpiewa pieśń Beranzera*²⁶¹

Quel honneur, quel bonheur!

Ab! monsieur le sénateur!

*Je suis votre humble serviteur*²⁶², etc. etc.

STUDENT

*Général, ce sont vos paroles*²⁶³

BAJKOW

*Oui*²⁶⁴.

STUDENT

*Je vous en fais compliment*²⁶⁵.

JEDEN Z OFICERÓW

śmiejąc się

Ces couplets sont vraiment fort drôles,

*Quel ton satirique et plaisant!*²⁶⁶

MŁODY CZŁOWIEK

Pour votre muse sans rivale

*Je vous ferais académicien*²⁶⁷.

BAJKOW

w ucho, — pokazując KSIĘŻNĄ

Senator dziś będzie rogal.

SENATOR

w ucho, — pokazując narzeczoną Bajkowa

*Va, va, je te coifferai bien*²⁶⁸.

²⁶⁰*Mon Général, quelle chanson* (fr.) — Panie Generale, co za piosenka! [przypis edytorski]

²⁶¹*Beranzér*, właśc. *Béranger, Pierre-Jean de* (1780–1857) — postępowy poeta francuski, popularny autor piosenek. [przypis edytorski]

²⁶²*Quel honneur (...) serviteur* — „Co za zaszczyt, co za szczęście! Ach, panie senatorze, jestem pańskim uniżonym sługą”. Refren satyrycznej piosenki z 1813 r. *Le Sénateur* Pierre-Jeana Bérangera, w której łaski senatora wobec będącego podmiotem lirycznym męża są pochodną łask, którymi jego żona obdarza senatora) [przypis edytorski]

²⁶³*Général, ce sont vos paroles?* (fr.) — generale, to pańskie słowa? [przypis edytorski]

²⁶⁴*oui* (fr.) — tak. [przypis edytorski]

²⁶⁵*je vous en fais compliment* — gratuluję panu. [przypis edytorski]

²⁶⁶*Ces couplets sont vraiment fort drôles, / Quel ton satirique et plaisant!* — Te kuplety są naprawdę bardzo zabawne! Co za ton satyryczny a przyjemny! [przypis edytorski]

²⁶⁷*Pour votre muse sans rivale je vous ferais académicien* — Ze względu na pański niezrównany talent zrobiłbym z pana członka akademii. [przypis edytorski]

²⁶⁸*Va, va, je te coifferai bien* (fr.) — Idź, idź, już ja cię ufryzuję (w domyśle: przyprawię ci rogi). [przypis edytorski]

PANNA
tańcząc, do MATKI
Nazbyt ohydni, nazbyt starzy.

dwór, grzech, obyczaje,
matka, córka

MATKA
z prawej strony
Jeśli ci zbrzydnął, to go rzuć.

SOWIETNIKOWA
z prawej strony
Jak mojej córeczce do twarzy.

STAROSTA
Jak od nich rumem czuć.

SOWIETNIKOWA DRUGA
do córki stojącej obok
Tylko, Zosieńku, podnieś wzrok.
Może Senator cię obaczy.

STAROSTA
Jeżeli o mnie się zahaczy,
Dam rękojęścią

biorąc za karabelą
— w bok

LEWA STRONA
chórem
Ach, jaka świetność, przepych jaki!
Ah, quelle beauté, quelle grâce!

PRAWA STRONA
Ach, szelmy, lotry, ach, łajdaki!
Żeby ich piorun trzaśł.

z prawej strony między młodzieżą

JUSTYN POL
do BESTUŻEWA, pokazując na SENATORA
Chcę mu scyzoryk mój w brzuch wsadzić
Lub zamalować w pysk.

polak, rosjanin,
sprawiedliwość, zemsta,
kara, zbrodniarz, urzędnik,
rosja, ojczyzna

BESTUŻEW
Cóż stąd, jednego łotra zgładzić
Lub obić, co za zysk?
Oni wyszukają przyczyny,
By uniwersytety znieść,
Krzyknąć, że uczenie jakubiny,
I waszą młodzież zjeść.

JUSTYN POL
Lecz on zapłaci za męczarnie,
Za tyle krwi i łez.

BESTUŻEW

Cesarz ma u nas liczne psiarnie,
Cóż, że ten zdechnie pies.

Pies

POL

Nóż świerzbi w ręku, pozwól ubić.

BESTUŻEW

Ostrzegam jeszcze raz!

POL

Pozwól przynajmniej go wyczubić.

BESTUŻEW

A zgubić wszystkich was.

POL

Ach, szelmy, łotry, ach, zbrodniarze!

BESTUŻEW

Muszę ciebie wywieść za próg.

POL

Czyż go to za nas nikt nie skarże?

Nikt się nie pomści?

odchodzą ku drzwiom

KS. PIOTR

— Bóg!

Nagle muzyka się zmienia i gra arię Komandora

TAŃCZĄCY

Co to jest? — co to?

GOŚCIE

Jaka muzyka ponura!

JEDEN

patrząc w okna

Jak ciemno, patrz no, jaka zebrała się chmura.

zamyka okno — słychać z dala grzmot

SENATOR

Cóż to? Czemu nie grają?

DYREKTOR MUZYKI

Zmylili się.

SENATOR

Pałki!

DYREKTOR

Bo to miano grać różne z opery kawalki,
Oni nie zrozumieli, i stąd zamieszanie.

SENATOR

No, no, no — *arrangez donc*²⁶⁹ — no, panowie — panie.

Słyszczać krzyk wielki za drzwiami

Rozpacz, Zbrodnia,
Zbrodniarz, Szaleństwo

PANI ROLLISON

za drzwiami, okropnym głosem

Puszczaj mię! Puszczaj.

SEKRETARZ

Ślepa!

LOKAJ

strwożony

sluga

Widzi — patrz, jak sady

Po schodach, zatrzymajcie!

DRUDZY LOKAJE

Kto jej co poradzi!

PANI ROLLISON

Ja go znajdę tu, tego pijaka, tyrana!

LOKAJ

chce zatrzymać — ona obala jednego z nich

A! patrz, jak obaliła — a! a! opętana.

uciekają

PANI ROLLISON

matka, syn, krew

Gdzie ty! — znajdę cię, mozgi²⁷⁰ na bruku rozbiję —

Jak mój syn! Ha, tyranie! syn mój, syn nie żyje!

Wyrzucili go oknem — czy ty masz sumnienie?

Syna mego tam z góry, na bruk, na kamienie.

Ha, ty pijaku stary, zbryzgany krwią tyłu

Niewiniątek, pódz! — gdzie ty, gdzie ty, krokodylu?

Ja ciebie tu rozedrę, jak mój Jaś, na sztuki. —

Syn! wyrzucili z okna, z klasztoru, na bruki.

Me dziecię, mój jedynak! mój ojciec-żywiciel —

A ten żyje, i Pan Bóg jest, i jest Zbawiciel!

KS. PIOTR

Nie bluźń, kobieto; syn twój zraniony, lecz żyje.

PANI ROLLISON

krew, kaleka, zbrodniarz

Żyje? syn żyje? czyje to są słowa, czyje?

Czy to prawda, mój księżu? — Ja zaraz pobiegłam —

«Spadł» krzyczą, — biegnę — wzięli — i zwłok nie dostrzegłam:

Zwłok mego jedynaka. — Ja biedna sierota!

²⁶⁹*arrangez donc* (fr.) — uporządkuj więc pan. [przypis edytorski]

²⁷⁰*mozgi* (reg.) — mózg. [przypis edytorski]

Zwłok syna nie widziałam. Widzisz — ta ślepotą!
Lecz krew na bruku czułam — przez Boga żywego
Tu czuję — krew tę samą, tu krew syna mego,
Tu jest ktoś krwią zbryzgany — tu, tu jest kat jego!

*Idzie prosto do Senatora — SENATOR umyka się — PANI ROLLISON pada zemdlona na
ziemię — KS. PIOTR podchodzi do niej ze STAROSTĄ — słybać uderzenie piorunu*

Kara, Bóg, Cud

WSZYSCY
złęknieni
Słowo stało się ciałem! — To tu!

INNI
Tu! Tu!

KS. PIOTR
Nie tu.

JEDEN
patrzyc w okno
Jak blisko — w sam róg domu uniwersytetu.

SENATOR
podchodzi do okna
Okna Doktora!

KTOŚ Z WIDZÓW
Słyszysz w domu krzyk kobiety?

KTOŚ NA ULICY
śmiejac się
Cha — cha — cha — diabli wzięli.

PELIKAN *wbiega zmieszany*

SENATOR
Nasz Doktor?

PELIKAN
Zabity
Od piorunu. Fenomen ten godzien rozbiorów:
Okolo domu stalo dziesiec konduktorów²⁷¹,
A piorun go w ostatnim pokoju wytropil,
Nic nie zepsul i tylko ruble srebrne stopil,
Srebro lezalo w biurku, tuz u glow Doktora,
I zapewne sluzyllo dzis za konduktora.

pieniadz

STAROSTA
Ruble rosyjskie, widzę, bardzo niebezpieczne.

SENATOR
do DAM
Panie zmieszaly taniec — jak Panie niegrzeczne.

²⁷¹*konduktor* — dosl. przewodnik; tu: piorunochron. [przypis edytorski]

widząc, że ratują PANIĄ ROLLISON
Wynieście ją, wynieście — pomóc tej kobiecie.
Wynieście ją.

KS. PIOTR
Do syna?

SENATOR
Wynieście, gdzie chcecie.

KS. PIOTR
Syn jej jeszcze nie umarł, on jeszcze oddycha,
Pozwól mnie iść do niego.

SENATOR
Idź, gdzie chcesz, do licha!

do siebie
Doktor zabity, ach! ach! ach! *c'est inconcevable!*²⁷²
Ten ksiądz mu przepowiedział — ah! ah! ah! *c'est diable!*²⁷³

Sprawiedliwość, Strach,
Zbrodnia

do kompanii
No i cóż w tym straszego? — wiosną idą chmury,
Z chmury piorun wypada: — taki bieg natury.

SOWIETNIKOWA
do męża
Już gadajcie, co chcecie, a strach zawsze strachem.
Ja nie chcę dłużej z wami być pod jednym dachem;
Mówiłam: mężu, nie leż do tych spraw dziecinnych —
Pókiś knutował Żydów, chociaż i niewinnych,
Milczałam — ale dzieci; — a widzisz Doktora?

Obcy, Żyd

SOWIETNIK
Głupia jesteś.

SOWIETNIKOWA
Do domu wracam, jestem chora.

Słuchać znowu grzmot — wszyscy uciekają; naprzód lewa, potem prawa strona. — Zostaje
SENATOR, PELIKAN, KS. PIOTR

SENATOR
patrząc za uciekającymi
Przeklęty Doktor! żyjąc nudził mię do mdłości,
A jak zdechł, patrzaj, jeszcze rozpędza mi gości.

do PELIKANA
*Voyez, jak ten ksiądz patrzy — voyez, quel oeil hagard*²⁷⁴;
To jest dziwny przypadek, *un singulier hasard*²⁷⁵.
Powiedz no, mój księżuniu, czy znasz jakie czary,
Skąd przewidziałeś piorun? — może boskie kary?

²⁷²*c'est inconcevable!* (fr.) — to niepojęte! [przypis edytorski]

²⁷³*c'est diable!* (fr.) — to diabelska sprawa! [przypis edytorski]

²⁷⁴*Voyez... voyez, quel oeil hagard* (fr.) — Patrz no... patrz, jaki błędny wzrok. [przypis edytorski]

²⁷⁵*un singulier hasard* (fr.) — wyjątkowy przypadek. [przypis edytorski]

KSIĄDZ *milczy*

Prawdę mówiąc, ten Doktor troszeczkę przewinił,
Prawdę mówiąc, ten Doktor nad powinność czynił.
*On aurait fort à dire*²⁷⁶ — kto wie, są przestrogi —
Mój Boże, czemu prostej nie trzymać się drogi!
No i cóż, księżę? — milczy!... milczy i zwiesił nos.
Ale go puszczać wolno: — *on dirait bien des choses*²⁷⁷!...

zamyśla się

PELIKAN

Cha! cha! cha! jeśli śledztwo jest niebezpieczeństwem,
Toć by nas przecie piorun zaszczyił pierwszeństwem.

sprawiedliwość, kara

KS. PIOTR

Opowiem wam dwie dawne, ale pełne treści...

SENATOR

ciekawym

O piorunie? — Doktorze? — mów!

KS. PIOTR

— dwie przypowieści.

Onego czasu w upał przyszli ludzie różni
Zasnąć pod cieniem muru; byli to podróżni.
Między nimi był zbójca, a gdy inni spali,
Anioł Pański zbudził go: «Wstań, bo mur się wali».
On zbójca był ze wszystkich innych najzłośliwszy:
Wstał, a mur inne pobił. On ręce złożywszy
Bogu dziękował, że mu ocalono zdrowie.
A Pański anioł stanął przed nim i tak powie:
«Ty najwięcej zgrzeszyłeś! kary nie wyminiesz,
Lecz ostatni najgłośniej, najhaniebniej zginiesz».

A druga powieść taka. — Za czasu dawnego,
Pewny wódz rzymski pobił króla potężnego;
I kazał na śmierć zabić wszystkie niewolniki,
Wszystkie rotmistrze pułków i wszystkie setniki.
Ale króla samego przy życiu zostawił,
Tudzież starosty, tudzież pułkownicy zbawił. —
I mówili do siebie głupi więźnie owi:
«Będziem żyć, podziękujmy za życie wodzowi».
Aż jeden żołnierz rzymski, co im posługował,
Rzekł im: «Zaprawdę wódz was przy życiu zachował;
Bo was przykuje przy swym tryumfalnym wozie
I będzie oprowadzał po całym obozie,
I do miasta powiedzie; bo wy z tych jesteście,
Których wodzą po Rzymie, onym sławnym mieście,
Aby lud rzymski krzyknął: Patrzcie, co wódz zrobił,
On takie króle, takie pułkownicy pobił.
Potem, gdy was w łańcuchach złotych oprowadzi,
Odda was w ręce kata, a kat was osadzi
Na głębokie, podziemne i ciemne wygnanie,
Kędy będzie płacz wieczny i zębów zgrzytanie».

²⁷⁶*on aurait fort à dire* (fr.) — wiele dałoby się powiedzieć. [przypis edytorski]

²⁷⁷*on dirait bien des choses* (fr.) — byłoby za wiele gadania. [przypis edytorski]

Tak mówił żołnierz rzymski; — do żołnierza tego
Król gromiąc rzekł: «Twe słowa są słowa głupiego,
Czyś ty kiedy na ucztach z twoim wodzem siedział,
Ażebyś jego rady, jego myśli wiedział?»
Zgromiwszy, pił i śmiał się z swymi współwięźniami,
Ze swymi hetmanami i pułkownikami.

SENATOR

znudzony

*Il bat la campagne*²⁷⁸... Księżę, gdzie chcesz, ruszaj sobie.
Jeśli cię jeszcze złowię, tak skórę oskrobie,
Że cię potem nie pozna twa matka rodzona
I będziesz mi wyglądał jak syn Rollisona.

SENATOR *odchodzi do swoich pokojów* z PELIKANEM. KS. PIOTR *idzie ku drzwiom i spotyka KONRADĄ, który, prowadzony na śledztwo od dwóch żołnierzy, ujrzawszy Księdza wstrzymuje się i patrzy nań długo*

KONRAD

Dziwna rzecz, nie widziałem nigdy tej postaci,
A znam go, jak jednego z mych rodzonych braci.
Czy to we śnie! — tak, we śnie, teraz przypominałem,
Taż sama twarz, te oczy, we śnie go widziałem.
On to, zdało się, że mię wyrwał z otchłani.

do KSIĘDZA

Mój księżę, choć jesteśmy mało sobie znani,
Przynajmniej ksiądz mię nie znasz: przyjmij dziękczynienie
Za łaskę, którą tylko zna moje sumienie.
Drodzy są i widziani we śnie przyjaciele,
Gdy prawdziwych na jawie widzimy tak niewiele.
Weź, proszę, ten pierścionek, sprzedaj; daj połowę
Ubogim, drugą na mszę za dusze czyscowe;
Wiem, co cierpią, jeżeli czyściec jest niewolą;
Mnie, kto wie, czy już kiedy słuchać mszy pozwolą.

Wizja

KS. PIOTR

Pozwolą — Za pierścionek ja ci dam przestrozę.
Ty pojedziesz w daleką, nieznaną drogę;
Będziesz w wielkich, bogatych i rozumnych tłumie,
Szukaj męża, co więcej niżli oni umie;
Poznasz, bo cię powita pierwszy w Imię Boże.
Słuchaj, co powie...

KONRAD

wpatrując się

Cóż to? tyżeś?... czy być może?
Stój na chwilę... dla Boga...

KS. PIOTR

Bywaj zdrów! nie mogę.

KONRAD

Jedno słowo...

²⁷⁸*il bat la campagne* (fr.) — on odchodzi od tematu; bredzi. [przypis edytorski]

ŻOŁNIERZ

Nie wolno! każdy w swoją drogę. —

SCENA IX. NOC DZIADÓW

Opodal widać kaplicę — smętarz — GUŚLARZ i KOBIEITA w żałobie

GUŚLARZ

Już idą w cerkiew gromady
I wkrótce zaczyna się Dziady,
Iść nam pora, już noc głucha.

KOBIEITA

duch

Ja tam nie pójdę, guślarzu,
Ja chcę zostać na smętarzu,
Chcę jednego widzieć ducha:
Tego, co przed laty wielu
Zjawił się po moim weselu,
Co pośród duchów gromady
Stanął nagle krwawy, blady,
I mnie dzikim okiem łowił,
I ani słowa nie mówił.

GUŚLARZ

On żył może, gdym go badał,
Dlatego nie odpowiadał.
Bo na duchów zgromadzenie,
W tajemniczą noc na Dziady,
Można wzywać żywych cienie.
Ciała będą u biesiady
Albo u gry, albo w boju,
I zostaną tam w pokoju;
Dusza zwana po imieniu
Objawia się w lekkim cieniu;
Lecz póki żyje, ust nie ma,
Stoi biała, głucha, niema.

KOBIEITA

Cóż znaczyła w piersiach rana?

GUŚLARZ

Widać, że w duszę zadana.

KOBIEITA

Ja tu sama zgubię drogę.

GUŚLARZ

Ja tu z tobą zostać mogę.
Tam beze mnie zrobią czary,
Jest tam inny guślarz stary. —
Czy słyszysz te śpiewy w dali?
Już się tam ludzie zebrali.
Pierwszą klątwę już zakleli,
Klątwę wianka i kądzieli,

Wezwali powietrznych duchów.
Widzisz tych światel tysiące,
Jakby gwiazdy spadające?
Ten ognistych ciąg łańcuchów?
To powietrznych roje duchów.
Patrz, już nad kaplicą świecą
Pod czarnym niebios obszarem,
Jak gołębie, kiedy lecą
W nocy nad miasta pożarem,
Gdy białymi skrzydeł puchy
Odbijając żar ogniska,
Ptastwo jak stado gwiazd błyska.

KOBIETA

On nie będzie z tymi duchy!

GUŚLARZ

Widzisz, blask z kaplicy bucha,
Teraz klęli ognia władzą;
Ciała w nocy złego ducha
Z pustyni, z mogił wyprowadzą.
Tędy będą ciągnąć duchy.
Poznasz go, jeśli pamiętasz,
Ukryj się ze mną w dąb suchy,
W ten dąb suchy i wygniły,
Tu się niegdyś wróżki kryły.
Już rusza się cały smętarz,
Rozwierają się mogiły,
Wybuchnął płomyk niebieski;
Podsakują w górę deski,
Wysuwają potępieńce
Błade głowy, długie ręce;
Widzisz oczy jak zarzewie,
Schowaj oczy, skryj się w drzewie.
Upiór z dala wzrokiem piecze,
Lecz guślarza nie urzecze.
Ha!

cmentarz, gotycyzm, trup

KOBIETA

Co widzisz?

GUŚLARZ

Trup to świeży!
W nie zgniłej jeszcze odzieży.
Dymem siarki trąci wkoło,
Czarne ma jak węgiel czoło.
Zamiast oczu — w jamach czaszki
Żarzą się dwie złote blaszki,
A w środku każdego kółka
Siedzi diablík, jak w źrenicy,
I wywraca wciąż koziółka,
Miga lotem błyskawicy.

upiór, zbrodniarz, chciwość,
kara

Trup tu bieży, zębem zgrzyta,
Z ręki przelewa do ręki,

Jak gdyby z sita do sita,
Wrzące srebro — słyszysz jęki?

WIDMO

Gdzie kościół? — gdzie kościół — gdzie Boga lud chwali?
Gdzie kościół, ach, pokaż, człowiecze.
Ach, widzisz, jak we łbie ten dukat mię pali,
Jak srebro stopione dłoń piecze.
Ach, wylej, człowieku, dla biednej sieroty,
Dla więźnia jakiego, dla wdowy,
Ach, wylej mi z ręki żar srebrny i złoty,
I dukat ten wylup mi z głowy.
Ty nie chcesz! ha, kruszec przelewać ja muszę
Aż kiedyś ten dzieci pozerca
Wyzionie łakomą, bezdenną swą duszę,
Ten kruszec mu wleję do serca.
A potem przez oczy, przez uszy wyleję
I znowu tym wleję korytem,
I będę tym trupem obracać jak sitem,
Naleję, wyleję, przesieję!
Ach, kiedyż przez niego ten kruszec przesieję!
Ach, czekać tak długo! — goreję! goreję!

ucieka

GUŚLARZ

Ha!

KOBIETA

Co widzisz?

GUŚLARZ

Ha, jak blisko!

Drugi wylazł, ku nam bieży,
Jakie obrzydłe trupisko!
Błade, tłuste, trup to świeży,
I strój świeży ma na ciełe,
Ubrany jak na wesele;
I gad niedawno go toczy,
Ledwie mu wpół wygryzł oczy.

Od kaplicy w stronę skoczył,
Czart go uwiódł, czart zamrocył,
Nie puści go do kaplicy.
Czart przybrał postać dziewicy;
I na trupa rączką kiwa,
Okiem mruga, śmiechem wzywa;
Skacze ku niej trup zwiedziony,
Z grobu na grób, jak szalony.
I rękami, i nogami
Wije, jak wiatrak skrzydłami —
Już pada do jej uścisków;
Wtem spod nóg jego wytryska
Dziesięć długich, czarnych pysków;
Wyskakują czarne psiska,
Od nóg lubej go porwały
I targają na kawały,

upiór, zbrodniarz,
pożądanie, kara

Pies

Członki krwawym pyskiem trzęsą,
Po polu roznoszą mięso.

Psy zniknęły. — Nowe dziwo,
Każda część trupa jest żywą:
Wszystkie jak oddzielne trupy
Biegą zebrać się do kupy.
Głowa skacze jak ropucha
I nozdrzami ogień bucha;
Czołgają się piersi trupa
Jak wielka żółwia skorupa —
Już zrosła się głowa z ciałem,
Jak krokodyl bieży cwałem.
Oderwanej ręki palce
Drżą, wiją się jak padalce;
Dłoń za piasek chwyta, grzebie,
I ciągnie rękę do siebie,
I nogi się przyczółgały,
I znowu trup wstaje cały.
Znowu wabi ulubiona,
Znowu pada w jej ramiona,
Znowu go porwały czarty,
I znowu w sztuki rozdarty —
Ha! niech go więcej nie widzę!

Wąż

KOBIETA

Tak się boisz?

GUŚLARZ

Tak się brzydzą!
Żółwie, padalce, ropuchy:
W jednym trupie tyle gadów!

KOBIETA

On nie będzie z tymi duchy!

GUŚLARZ

Wkrótce, wkrótce koniec Dziadów.
Słyszysz — trzeci kur już pieje;
Tam śpiewają ojców dzieje,
I rozchodzą się gromady.

wierzenia

KOBIETA

I nie przyszedł on na Dziady!

GUŚLARZ

Jeśli duch ten jeszcze w ciele,
Wymów teraz jego imię,
Ja na czarodziejskie ziele
W tajemniczym zaklnę rymie;
I duch ciało swe zostawi,
I przed tobą się objawi.

czary

KOBIETA

Wymówiłam —

GUŚLARZ
On nie słucha —
Ja zakląłem.

KOBIETA
Nie ma ducha!

GUŚLARZ
O kobieto! twój kochanek
Albo zmienił ojców wiarę,
Albo zmienił imię stare.
Widzisz, już zbliża się ranek,
Gusła nasze moc straciły,
Nie pokaże się twój miły.

wychodzą z drzewa
Cóż to? cóż to! — patrz: z zachodu,
Tam od Giedymina grodu,
Śród gęstych kłębów zamieci
Kilkadziesiąt wozów leci,
Wszystkie lecą ku północy,
Lecą ile w koniach mocy.
Widzisz, jeden tam na przedzie.
W czarnym stroju —

KOBIETA
On!

GUŚLARZ
Tu jedzie.

KOBIETA
I znowu nazad zawrócił,
I tylko raz okiem rzucił,
Ach, raz tylko, — jakie oko!

GUŚLARZ
Pierś miał zbroczoną posoką,
Bo w tej piersi jest ran wiele:
Straszne cierpi on katusze,
Tysiąc mieczów miał on w ciele,
A wszystkie przeszły — aż w duszę.
Śmierć go chyba z ran uleczy.

cierpienie, patriota

KOBIETA
Któż weń wraził tyle mieczy?

GUŚLARZ
Narodu nieprzyjaciele.

KOBIETA
Jedną ranę miał na czole,
Jedną tylko i niewielką,
Zda się być czarną kropelką.

piętno, grzech

GUŚLARZ

Ta największe sprawia bole;
Jam ją widział, jam ją zbadał;
Tę ranę sam sobie zadał,
Śmierć z niej uleczyć nie może.

KOBIETA

Ach, ulecz go, wielki Boże!

Wszystkie zasoby Wolnych Lektur możesz swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać pod warunkiem zachowania warunków licencji i zgodnie z [Zasadami wykorzystania Wolnych Lektur](#).

Ten utwór jest w domenie publicznej.

Wszystkie materiały dodatkowe (przypisy, motywy literackie) są udostępnione na [Licencji Wolnej Sztuki 1.3](#).

Fundacja Wolne Lektury zastrzega sobie prawa do wydania krytycznego zgodnie z art. Art.99(2) Ustawy o prawach autorskich i prawach pokrewnych. Wykorzystując zasoby z Wolnych Lektur, należy pamiętać o zapisach licencji oraz zasadach, które spisaliśmy w [Zasadach wykorzystania Wolnych Lektur](#). Zapoznaj się z nimi, zanim udostępnisz dalej nasze książki.

E-book można pobrać ze strony: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/dziady-dziady-poema>

Tekst opracowany na podstawie: Adam Mickiewicz, *Dziady* cz. 1-4, Czytelnik, Warszawa 1974

Wydawca: Fundacja Nowoczesna Polska

Publikacja zrealizowana w ramach projektu Wolne Lektury (<http://wolnelektury.pl>). Reprodukacja cyfrowa wykonana przez Bibliotekę Narodową z egzemplarza pochodzącego ze zbiorów BN.

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Aleksandra Sekuła, Olga Sutkowska, Stanisław Pigoń.

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Wolne Lektury – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przekaż 1,5% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Wolne Lektury, KRS 0000070056.

Wspieraj Wolne Lektury i pomóż nam rozwijać bibliotekę.

Przekaż darowiznę na konto: [szczegóły na stronie Fundacji](#).